

Aproximació a l'estructura agrària de la comarca de Bages en el segle XVIII i primera meitat del segle XIX

Llorenç Ferrer i Alòs

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història

APROXIMACIO A L'ESTRUCTURA AGRARIA DE LA COMARCA DE BAGES EN EL
SEGLE XVIII I PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX.

Director: Dr. Emili GIRALT I RAVENTOS

Llorenç FERRER I ALOS
Memòria de Doctorat
Desembre de 1984

1.4 EL POBLAMENT A LA COMARCA DEL BAGES

El Bages com gairebé tota la Catalunya Vella, és una comarca de poblament dispers, organitzat, en bona part, per^{la} unitat típica del camp català, el mas, el qual no està pas deslligat de l'estructura agrària bagenca ja que n'és una peça important. El poblament no s'ha d'analitzar des d'una òptica geogràfica, sinó com a conseqüència de la dinàmica que enguèn les relacions de poder que caracteritzen l'estructura agrària bagenca. Altres elements (el clima, el relleu) ajudaran també a la seva definició, però difícilment siguin elements determinants.

El poblament del Bages al s. XVIII vindrà definit per dues coordenades:

- a/ l'estructura de poblament derivada del procés històric anterior.
- b/ el poblament derivat del fet de convertir-se en dominants les relacions d'explotació entre pagesos de mas i rabassaires.

1.4.1 El poblament anterior al segle XVIII

El poblament al Bages anterior al s. XVIII és un poblament dispers basat en els masos. Tot i així, ja comença a fer-se la distinció entre l'Alt Bages (les serralades al voltant del Pla i els altiplans entre els dos rius vertebradors de la comarca) i el Pla pròpiament dit. Mentre en aquell poblament dispers en masos és l'únic existent, (1) al Pla, es formen nuclis de poblament concentrat, sense perdre pes els masos existents. Manresa, Santpedor i Sallent eren els més importants, si bé en algunes parròquies començaven a aparèixer cases a redós d'una església (Navarcles) o d'un castell (Súria). Sobre aquest punt de partida enormement precari quant al seu coneixement, cal fer-hi un seguit de consideracions.

Alguna historiografia catalana ha mitificat el món de les masies i pinta un panorama de continuïtat a les famílies, remontant nissagues al s. XI-XII (98). Aquesta mitificació i la pretesa estabilitat no pretenen altra cosa que donar una determinada visió pacifista i poc conflictiva del camp català i legitimar la importància social de la família. Alguns elements coneguts al Bages permeten reflexionar-hi.

Alguns casos permeten deduir una continuïtat en el mas des de molt antic. A Navarcles, per exemple, tenim el cas del Mas Solervicens del qual

tenim notícies des de l'any 1170 (99) i amb tota certesa es sap la seva existència en el capbreu de 1338 del mateix poble (100). En aquest mateix capbreu s'hi troba una família dita Bertran, propietària del Mas Bertran, la qual es retroba encara en el s. XIX (101). A Santpedor, sembla tenir una antiguitat semblant el Mas Llussà (102).

Seria possible en alguns casos una llarga continuïtat en l'explotació del mas de la mateixa família. Però, ¿què va passar en aquesta infraestructura de masos quan va arribar la crisi del s. XIV? Molts d'ells van quedar buits, foren els masos rònecs (103). La idea que es manté és que les explotacions es van engrandir perquè els masos buits s'ajuntaren als plens. Al Bages també fou així. En el XVIII hom troba sovint en els protocols notariais l'expressió "i masos a ell units", reminiscències d'aquell moment. Per posar exemples concrets: el Mas Casajoana de Castellgalí tenia agregat el Mas Taió; el Mas Soler de Mura, el de les Solanes (104) i en alguns casos sols es mantenia el topònim o la referència que abans havia existit algun mas. En el capbreu de 1687 de Navarcles diu que a l'heretat de St. Esteve de Talamanca "hi havia en temps antics dos masos anomenats Mas d'Aiguasmorts i Mas Cucurnents" (105). Aquesta impressió es confirma també en la reestructuació que es féu a Navarcles. Gairebé tots els masos eren la unificació d'uns altres més antics (Quadre 1.11)

QUADRE 1.11

Masos de NAVARCLES a 1780 i masos antics a ells units.

MAS a 1780	MASOS ANTICS
Mas Aguilar	Mas Torra Mas Maurell Mas Puget
Mas Serra	Mas Puigonofre Mas Curta (la meitat) Mas Rocafort Mas Cura Mas Graner
Mas Torroella	Mas Curta (la meitat) Mas Martí
Mas Escalola	Mas Prat Mas Roca
Mas Bertran	Mas Bertran Mas Graner (part) Mas Cura (part)
Mas Solervicens	Mas Solervicens Mas Torra (part) Mas Graner (part) Mas Cura (part)

Si s'exceptuen els dos darrers que ja es troben citats al capbreu de 1338 i són una mostra de continuïtat, tots els altres visqueren un procés de reagrupament i els 13 masos antics van quedar reduïts a 6 (106). Per

tant, la minva de població que és constant en els s. XIV-XV es concreta en la desaparició de masos, l'estructura de la propietat es reestructura i en un mas s'agrupen diversos masos deshabitats.

Sorgeix però, una qüestió. ¿Els masos que quedaren eren habitats per antics pagesos del poble que aconseguiren subsistir als períodes de crisi i dificultats? Hom té la impressió que fins el s. XVI, el Bages va viure un període de molt poca estabilitat en el poblament dels seus masos. Vegem el cas de Navarcles ja citat. Els sis topònims dels masos coincideixen amb el cognom del pagès que hi habita, però sols dos porten el topònim del mas antic, els altres havien canviat. El 1505 ja trobem els noms nous excepte el de Torruella i ja s'havia fet l'agrupament de masos (107). El 1553, en el fogatge ja apareix en Valentí Torruella (108). La nova estructura de masos, a Navarcles es constitueix precisament després del període de crisi. Queda el dubte de si el canvi de nom del propietari fou degut a casaments hereu/pubilla. El 1596, en el Mas Serra hi entrà un pubill provinent del Mas Pahissa de Monistrol de Calders. Malgrat això, el nom de Serra s'imposà i continuà fins a l'actualitat (109). L'exemple no vol dir gran cosa perquè els s. XIV-XV foren de molta més inestabilitat i, per tant, no tenia perquè mantenir-se el nom. És sospitosos que es donés en quatre dels sis casos i tots durant el període de crisi. Hi ha elements per pensar, a manca d'un estudi més aprofundit, que la major part dels pagesos dels nous masos s'havien renovat i que, precisament a partir del s. XVI, s'aconseguia l'estabilitat i continuïtat dels masos.

L'exemple de Rajadell, tan ben estudiat pel Dr. Rafart ho confirma (110). L'estudi exhaustiu a partir sobretot de protocols notariais tracta sobre els habitants de Rajadell dues coses:

a/ que dels 10 habitants a començaments del s. XVI, 7 eren de fora el terme, un és dubtós i dos del terme.

b/ que dels 10, quatre es troben a Rajadell abans de 1500 i els altres sis havien arribat a començaments del s. XVI.

La inestabilitat de la gent, ho és també dels topònims. El procés copsat a Navarcles, és gairebé idèntic al de Rajadell.

Altres exemples: el Mas Santamaria de Serrateix, als límits entre Bages i Berguedà, consolidat plenament al XIX, no és sinó d'una família d'Avià que s'estableix a Serrateix l'any 1602 (111). I l'important Mas de les Planes de St. Mateu de Bages, segons un llibret de l'amo del mateix mas, s'originà de la família vinguda de Gaià a finals del XV, principis del XVI (112).

Els exemples que tenim permeten formular la següent hipòtesi: malgrat l'antigor d'alguns masos i dels seus habitants, el s. XIV despoblà el camp i la reconstrucció es féu a partir d'una gran mobilitat de les famílies paqueses, que assoliren l'estabilitat durant el XVI i sobretot en el s. XVII. Als nous masos, se n'hi adreçaren d'antics i foren, per tant, més grans que els seus homònims del s. XIV.

Tenim poques notícies de l'evolució del poblament en el s. XVII. A manca de més estudis podem avançar que es consoliden grups de cases que en el s. XVIII i els segles posteriors seran els pobles de la comarca. Aquest procés es segueix bé a Navarcles: però hi ha un altre element que ens hi fa pensar: l'ampliació i renovació de moltes esglésies en diversos indrets del Pla, si bé no sempre volia dir creixement de població, mostra almenys una situació viva que fàcilment podia notar-se a nivell demogràfic. Vegem les notícies:

-A Avinyó el campanar fou alçat el 1625, el 1635 la sagristia i el 1665, les arcades i nau del braç esquerre. El 1680 s'intentà fer nova però bandositats entre famílies ho impedí (113).

-A Artés l'Església es construí el s. XVI. El 1684 s'alçava el campanar i es feien altres obres i a principis del XVIII s'afegiren dues naus laterals i la capella del Santíssim (114).

-A Oló "l'augment de població des del s. XV va obligar a la construcció d'un nou temple que va reemplaçar l'antic l'any 1640 (...) El retaule major fou obrat l'any 1663 i, seguidament els altres, a l'estil de l'època (115).

-A St. Fruitós, tenim notícia que a l'Arxiu Parroquial s'hi guardava el següent document "Item relació de las festas se feren quant se amplià la Iglesia a que se donà principi als 18-IV-1691 y se finí a principis del any 1693 ..." (116).

-A Horta d'Avinyó "En el s. XVII, extendiéndose la población en varios arrabales, lo que motivó un ensanchamiento del templo y la construcción de capillas laterales entre los años 1686-1691" (117).

-En un dintell de la façana de l'Església Parroquial de Mura consta que fou inaugurada l'abril de 1697. Cal suposar que fou una renovació de l'anterior.

-El campanar de Navarcles i algunes naus de l'Església de Navarcles: foren construïts a finals del s. XVII (118).

L'ampliació de les esglésies és una mostra més del creixement de la població i la consolidació d'alguns nuclis urbans en el XVIII. Noteu que la

majoria de renovacions es realitzaren la segona meitat de segle, coincidint amb el creixement econòmic i l'alça de la corba de baptismes(118 bis).

1.4.2 El poblament en el segle XVIII

En l'inici del XVIII el poblament del Bages es caracteritzava pel predomini del poblament dispers en masies, amb nuclis urbans clarament consolidats (Manresa, Santpedor i Sallent) i altres que es començaven a consolidar com a pobles. El XVIII amb l'augment de població concreta aquests processos.

A/ Creació de nous masos

L'augment de població apretà també damunt del poblament dispers i, en aquelles zones on aquest predominava i no hi havia cap poble a prop, el poblament dispers es densificà. Els mecanismes seguits foren diversos:

a/ Ocupació de masos rònecs antics. No es disposa d'excessiva documentació sobre el tema, però ^{el} cas del Mas aió a Castellgalí, agregat al Casajoana, i que serà habitat quan Pau Fàbregas, botiguer de Manresa el compri a carta de gràcia i és el cas del Mas Solanes. agregat al Mas Soler de Mura. Val a dir que P. Fàbregas hi col·locà un masover (119).

b/ Establiment de terra en emfiteusi, dins del qual a part d'una àrea de conreu podrà edificar-s'hi una casa. Entre el diversos exemples que es poden aportar agafem l'establiment que Josep Vila, pagès i hereu del Mas Vila de Mura, fa a Jaume Puig, pagès també de Mura. Li estableix a emfiteusi, 20Q del dit Mas. A continuació s'exposen les clàusules del contracte de conreu d'aquesta peça de terra: conrear la meitat, pagar el quart de fruits. Però dit Puig podrà fer una casa en el terreny i les clàusules donen a entendre una relació que va més enllà del conreu de les terres: l'amo farà un corral i tots els fems es destinaran a la peça de terra establerta i així mateix, en Vila, tindrà durant 50 dies el bestiar en aquell corral; en Puig, podrà tenir un parell de bous i pasturar-los per tota l'heretat de'n Vila. Hi ha d'altres clàusules que no interessin aquí. Sols fer notar aquesta creació d'un nou mas, amb contracte d'emfiteusi que tindria el propietari del Mas Vila i amb una estreta col·laboració contractual per garantir aquells aspectes que 20Q de terra no permetien de tenir, com era els adobs necessaris (120).

c/ Rabassa morta amb permís per construir casa. De fet és una variant de l'anterior. L'exemple l'agafem ara d'Aguilar, gairebé ja a la Segarra. Jaume Figueres, pagès i hereu del Mas Figueres estableix 4 jornals (2Ha aproximadament) a Ramon Camps, jove mestre de cases de Castelltallat. Haurà de plantar-los de vinya en un temps de 7 anys i pagarà el quart de la verema i la sisena part del blat. El contracte és a rabassa i la terra tornarà a l'amo quan deixin de donar fruit els ceps. En el mateix contracte, el propietari dóna permís per fer una casa de "vuit canes a tot quadro", pagant de cens una gallina. La casa es complementa amb la facultat de fer un hort de "11 canes enquadro" a la vora del torrent i de fer pasturar "el parell" de bous en el temps de llaurar, 40 pams enllà de la terra establerta (121).

Cal observar que la terra retornarà al propietari un cop morts els ceps, i no la casa, per la qual es crea un cens especial.

En altres casos s'estableix una peça de terra (2 1/2 jornals), una altra peça per fer-hi hort i una altra per construir-hi la casa. De nou els tres elements (vinya, casa i hort) als quals s'hi afegeix el poder disposar d'un animal pasturant i un porc a l'estaca. Per la casa es pagarà un cens anual de ls.(122).

Caldria delimitar l'àrea geogràfica afectada per aquest tipus d'expansió del poblament dispers. Dels 14 contractes d'aquest tipus que tenim, amb aquesta problemàtica de la segona meitat del XVIII i primera del XIX el municipi al qual pertanyen és el següent:

Fonollosa	1
Castelladral	1
Castellfollit	2
Fals	1
Mura	1
Aguilar	3
Rajadell	4
St. Mateu de Bages	1

La mostra, no molt exhaustiva, però sortida a l'atzar dels contractes de conreu estudiats, mostra que els pobles de l'Alt Bages i els altiplans muntanyosos on ja dominava el poblament dispers, aquest s'incrementà. Aquest tipus de poblament en forma de masos petits, escampats al voltant d'una masia important ocasionarà una toponímia particular amb l'aparició del topònim de Casanova, fent al·lusió al caràcter de nova construcció, o bé de Caseta, al·ludint a una casa petita, comparada amb la principal. Vilà Valentí copsà perfectament aquest fenomen i apuntà un seguit d'exem-

ples de Cases noves: Casa nova del Morisco a Avinyó, Pataluga Nou a Sallent, Casa Nova del Pont del Riu a St. Fruitós, Casa Nova del Puiq a Catelladral, Casanova de la Vall a Gaià i Casa Nova del Xico a Rajadell. De Casetes també en troba diverses: Caseta de Santmartí a Sallent, Caseta de la Vila a Sta. M^a d'Orió, Caseta del Camí Ral a Calders, Caseta de n'Obradors a Castelladral, Caseta de'n Vilaró a Gaià. Per ell l'empenta es donà en els s. XVIII i XIX (123).

A partir de l'amillament de Castelladral, a l'Alt BAges, als altiplans entre les valls del Cardener i Llobregat, es pot fer una descripció d'aquest poblament dispers. El punt d'arribada és 1861, data de l'amillament (124). Aquest municipi estava format per quatre parròquies: Castelladral, Mujalt, St. Cugat del Racó i Torroella. L'amillament indica el nom del mas o masos que posseeix cada propietari o bé indica "casa" quan no era un mas. El resultat de quantificar el número de masos per propietari és interessant (Quadre 1.12)

QUADRE 1.12
Propietaris i masos a CASTELLADRAL el 1861.

NOMBRE DE MASOS	PROPIETARIS	MASOS
Amb 1 mas	41	41
2 masos	15	30
3 masos	7	21
4 masos	2	8
5 masos	1	5
TOTAL	66	105
CASES	48	

Les 48 cases no sabem com estaven disposades damunt del municipi, però es repartien entre les quatre parròquies de la següent manera:

Castelladral	13
Mujalt	26
St Cugat del Racó	3
Torroella	6
	<hr/> 48

Suposant ^{que} el concepte de "casa" volgués dir poblament concentrat a l'entorn de l'església parroquial, el nombre de cases no era pas gaire elevat. El nucli més important estaria a Mujalt. Però el que era realment important al municipi eren els masos que significaven el 68,6% de les edificacions. Majoritàriament, població dispersa.

Si anàlitzem el nombre de masos que posseïa cada propietari es veu que el 38% tenien més d'un mas, però d'aquests el 40% més de 2. Podem pensar que s'havia donat en un moment o altre una concentració de masos, situació que podia produir-se; però una anàlisi més detallada dels que tenen més d'un mas permet observar que hi ha el mas principal i els altres són masos amb molt poques terres al voltant, en la línia del poblament dispers apuntat més amunt.

Agafem, per exemple el cas de Miquel Gusart, un important propietari. Les seves possessions són les següents:

Mas Gusart	282Q 9q	St Cugat del Racó
Mas Panós	7q 9q	St Cugat del Racó
Mas Rovira	470Q 11q	Castelladral
Les Planes	3Q 6q	Castelladral
Mas Mateu	6Q	Castelladràl

Aquests masos són agrupats en dues unitats diferents; el Mas Gusart que porta el nom del propietari i el Mas Panosa i el Mas Rovira amb Les Planes i el Mas Mateu. Cal suposar que en Miquel Gusart era propietari d'una d'aquestes unitats i en un moment o altre, ja sigui per deutes, ja sigui per casament amb alguna pubilla, va annexionar l'altra unitat. El cadastre de Castelladral de 1746 ens ho confirma (125). Josep Rovira era el pagès propietari del Mas Rovira i el Mas Planes. En aquest darrer hi havia masover. Un pagès que desapareixia i un altre que acumulava el patrimoni. Força normal al llarg del s. XVIII i XIX (com veurem més endavant).

Aquest tema no ens interessa ara; només ens fixarem que el Mas Gusart i el Rovira reuneixen tots els elements del mas clàssic del Baçes (cereal vinya, erm, hort, bosc i roques) i en una extensió notable (per damunt de les 200Q). Aquest tipus de mas seria el que s'hauria consolidat després de la crisi de l'Edat Mitjana. En canvi, els altres tres, caracteritzats per la poca extensió i per ésser constituïts de secà i vinya, serien les noves emfiteusis del XVIII que hem descrit més amunt, dependents del mas principal. Generaria, poblament dispers.

Els casos es multipliquen a Castelladral. Fixem-nos en, un altre cas. Josep Oliva posseeix el Mas Massanès (20Q 10q S / 12Q 10q V / 6q 0 / 39Q 6q B / 136Q 9q E / 45Q 7q Ro) i dos masos petits el Guimerà (3Q S i 1Q 6q 0) i el Garrigues (5Q 1q S, 1Q 4q V i 1Q 0). L'esquema es repeteix clarament. Aquesta vegada, però, es coneix el contracte d'establiment del Mas Garrigues firmat el 1770. El propietari del mas és el Dr. en medicina Josep Oliva i Andreu de Santpedor i l'estableix a Joan

Obradors, pagès de Castelladral. Sabem pel contracte que el Mas té 40Q i que paga 5s. de cens a l'Abat de Serrateix per Nadal. Limita amb el Mas Massanés, per tant podem pensar en una anterior segregació del mas principal. 40Q en el XVIII, mentre que en el XIX no arriba a 8. Frau a l'amirallament? És possible. Tal vegada aquests masos tan petits eren més grans en la realitat, però en definitiva, més petits que el principal. La cessió de la terra es planteja com una rabassa quant a la durada "mentre los seps te plantats y plantarà donaran fruyt y no altrement" pagant la meitat dels fruits. Quant a la casa, el propietari accepta no treure el pagès del mas mentre visqui, però si que podrà treure el seu hereu o successor mentre aboni les millres fetes al mas, pagant un tant per cada olivera plantada i la meitat del valor dels ceps (126).

Aquest poblament fou el predominant. No es pot destriar en aquests casos el fet de construir i habitar una casa sense anar acompanyat del conreu d'unes terres. La petita pagesia aquí es consolidà de forma diferent al Pla.

Ja hem vist com Vilà Valentí parlava de l'extensió dels topònims Casa Nova i Caseta i en posava alguns exemples. A Castelladral són realment nombrosos en l'amillament de 1861:

Casa Nova	6
Caseta	4

Sobre 105 masos s'acosta gairebé al 10%.

B/ El creixement dels pobles

Aquells nuclis de les conques d'erosió obertes pel riu i que constitueixen el Pla, que ja en el s. XVII començàvem a intuir el seu creixement, visqueren en el XVIII una etapa d'expansió urbana notable. En els pobles, no anava lligat casa i terres de conreu (les vinyes). Les terres eren establiments a rabassa al marge de la construcció de la casa. Aquesta era conseqüència d'un establiment emfitèutic d'una parcel·la de terra per poder-la construir. Normalment però, darrera la casa quedava un tros per poder-hi fer un hort. Casa i petit hortet si que anaven lligats.

Els qui establien eren els propietaris dels masos que normalment, controlaven els límits de les sagreres parroquials. El creixement urbà venia orientat pels interessos d'aquests masos com passarà a Navarces. Els contractes d'establiment per edificar casa es firmaven el mateix dia, pel mateix propietari i un darrera l'altre, la qual cosa permetia als que ana-

ven a construir, compartir parets per carregar vigues.

Un estudi detallat permetria comprovar millor aquestes hipòtesis. En la recerca a l'arxiu de protocols hem pogut comprovar com aquesta manera de fer es manté encara el 1850. Josep Soler i Freixau, pagès de Cabrianes, hereu del paraire Freixau de Sallent, feia un seguit d'establiments de patis en enfiteusi a Sallent per construir casa i hort. Aquests patis medien 7,5 mts. d'amplada per 30 de llargada. Pagaven un cens anual d'unes 7 ll. La casa havia d'estar construïda dins de cinc anys, la qual tornaria a l'establiment si no es feia i, si es devien més de cinc anualitats, el propietari reassumia la possessió i podia llogar-la al preu ben vist fins que estiguessin pagats els deutes. Les contribucions les pagava l'adquisidor i aquest contribuïa a la meitat de la claveguera que s'havia de construir enmig del camí i a enllosar la meitat del C/ de la Concepció que tenia davant (127). Més endavant estudiarem els problemes de l'enfiteusi per edificar cases en data tan avançada del s.XIX, en aquest apartat volem fixar-nos sols en el tipus de poblament que es genera: el binomi casa/hort es fa de nou patent.

A Avinyó hem localitzat un requitzell de contractes d'establiments de cases. Pau Barnola i Anna Verdaquer, propietaris del Mas Verdaquer d'Avinyó establien en el camí que va a St. Feliu Sasserra terrenys per edificar. En aquest cas no eren parcel·les rectangulars, sinó més irregulars però la part que donava al carrer oscil·lava de 5 a 8 mts; la profunditat permetia com a Sallent, tenir un hort darrera la casa, encara que no s'especifica. L'entrada oscil·lava de 753 ll. a l'establiment més gran a dos pollastres en el més petit i un cens anual de 3 ll.5s. en el més gran i 1 ll.10s. en el més petit (128).

La interrelació casa/hort com un component bàsic de l'establiment es pot donar també en parcel·les separades. El Príncep de Belmonte, senyor de Rajadell establia a Francesc Puigdellivol un terreny per edificar-hi casa de 56 pams de llarg (11 mts.) per 36 d'ample (7 mts.) però, ensems, un altre tros de terra de 12 canes quadrades per hort en el torrent del Daurell. La casa en un lloc i l'hort en un altre, però formant part del mateix establiment (129).

1.4.3 L'exemple de Navarcles.

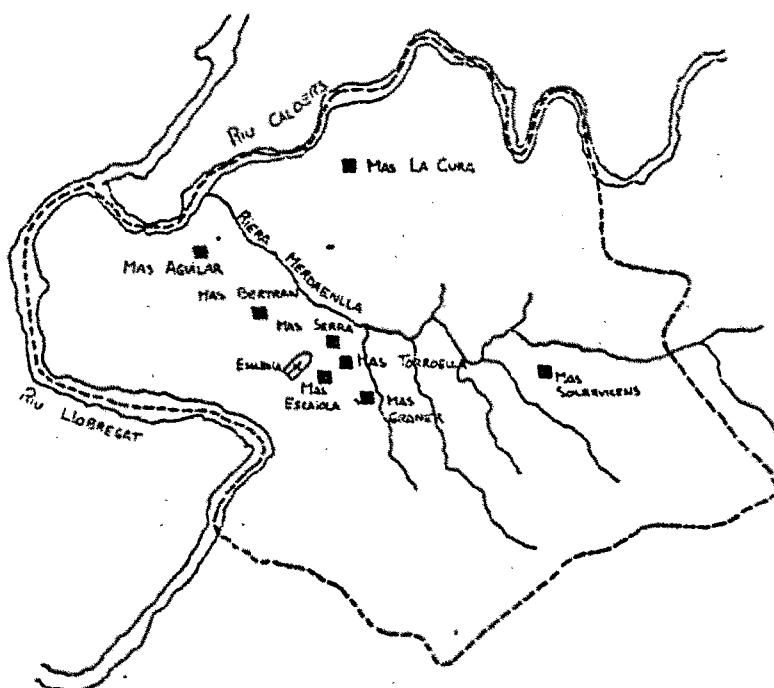
El capbreu realitzat per St. Benet de Bages, senyor jurisdiccional de Na-

varcles, de 1779 a 1781, amb un historial detallat de cada finca fins l'anterior capbreu realitzat el 1687, permeten seguir amb força detall la formació urbana del poble i, el poblament típic concentrat dels pobles del Pla.

Els tretze masos citats en el s. XIV quedaven, després de diferents agrupacions, reduïts a 6 en el s. XVIII (130). Si es plasmen damunt d'un mapa hom s'adona de l'existència de dos masos relativament allunyats de l'Església Parroquial, Solervicens i Cura, mentre que la resta, es situaven damunt la carena que separa les aigües de la riera de Merdaenllà i el Llobregat alineats amb l'Església Parroquial (Mapa 1.4).

Mapa 1.4

Distribució dels masos a Navarcles en el segle XVI.

Mentre el Mas Cura i el Mas Solervicens tenien les terres alevades al voltant de la casa, els altres estaven formats per diferents peces de terra de més o menys extensió, no necessàriament al voltant del Mas. Els límits entre els masos apilotonats a dalt la carena originaven els camins de pas i aquests a la llarga es convertiren en carrers quan els propietaris dels masos varen vendre per edificar davant d'una certa pressió demogràfica. El camí que anava de la Riera a l'Església (avui baixada de les Fonts) va esdevenir un carrer amb el nom de Davallada, el camí d'anar a St. Benet pel Camp de la Sort és avui el C/ Jacint Verdaguer i el C/ de la Sort i el camí d'anar a St. Benet pel Molí de'n Serra es convertiria en el C/ St. Benet o C/ de França.

Com s'observa en l'esquema de creixement del poble (Mapa 1.5)(cada rectangle significa una casa), és al voltant de l'església i dels masos, seguint la carena, que es construeix el poble en el s. XVII. No és estrany que l'Església s'ampliés a finals de segle, després d'una expansió notable. En aquesta primera etapa de creixement es distingeixen dues vies que s'encadenen en el temps: en un primer moment es va construir al costat dels antics masos i amb ocupació de les seves dependències (corrals i eres) i la disposició d'aquests va condicionar l'organització urbana. La Plaça de davant l'Església era probablement l'era del Mas Serra i la Plaça Vella l'era del Mas Graner; la segona fase corresponia a l'edificació de les vores d'una parcel·la de terra d'algun mas. El C/ Ample direcció al Mas Aguilar divideix una parcel·la del Mas Rocafort (o Mas Serra) i el Mas Bertran; el C/ de la Palanca fou la urbanització d'una peça de terra del Mas Torroella.

Fins a finals del XVII el creixement de Navarcles es fa damunt la carena i relliga l'espai entre masos però des de principis del XVIII, la construcció de cases respongué als interessos (a vegades de lucre, a vegades de solució de deutes) d'alguns propietaris i les alienacions de cases sorgiran als llocs més insospitats.

Les cases no es construiran aïllades o sense lògica entre elles, sinó arrenqlerades com a conseqüència de l'establiment de patis de terra iguals de llarg i d'ample. Se'n deriva una certa uniformitat.

Així doncs, el C/ Ample es prolonga seguint els límits del Mas Bertran pel camí a St. Benet i originà el C/ St. Benet o de França (segons Fortià Solà pels immigrants francesos que hi habitaren) (131). S'havia arribat al final l'any 1722 i calia girar per seguir el límit del Mas. No es faria fins uns anys després.

El propietari del Mas Bertran, el mateix que havia venut els patis del C/ de França, havia venut a carta de gràcia a quitar dins cinc anys un tros de terra de 4 Q. dita la Vinya Vella, el 1633 a Joan Oristrell (132). Aquesta peça de terra venuda era a continuació de la peça de terra que donà lloc al C/ de França. El 1780 el propietari era Joan Tàrrés i Oristrell, pagès de Calders que ho havia heretat de la seva mare Maria Oristrell i aquesta ho rebé per donació del Rnd. Valentí Oristrell, vicari de Calders.

El pagès de Calders, potser perquè vivia lluny, s'adonà que li era més rendible establir patis per construir cases davant de la demanda que no pas arrendar la terra o establir-la a rabassa. Parcel·là la peça de terra i la va establir a diverses persones. Així sorgia una primera banda del C/ Nou

que es convertiria en topònim definitiu seguint el límit de la Vinya Vella. El primer establiment data de 1725 -immediatament que Valentí Bertran completés el C/ de França- i el darrer de 1742. En total 26 cases en 17 anys.

Entremig d'aquests establiments es completà l'altra banda del C/ de França, començant el 1703. Eren els límits d'un altre mas, el Mas Aguilar i el camp es coneixia amb el nom del Camp dels Magraners o de les Oliveretes i s'establiren patis fins al final del camp on hi havia un camí cap el Molí d'en Serra que limitava amb el Camp del Rech propietat del Mas Serra. Els patis s'establiren de 1733 a 1746.

El Carrer Nou començat per en Joan Tarrés calia completar-lo per l'altra banda. Així doncs, el Mas Bertran continuà seguint els límits del camp, i quan va superar el darrer pati establert pel pagès de Calders, continuà el carrer quatre cases més amunt. Això es produí de 1747 a 1774.

Mentrestant, però, el propietari del mas Serra continuà el carrer Nou per l'altra banda; establí el Camp del Rech (16 cases) de 1754 a 1759. A partir d'aquest moment, s'omplirien els espais buits a nivell urbà? El creixement urbà, molt intens com estem veient, continuà responent als interessos d'alguns propietaris.

A Joan Tarrés li quedava, relativament a la vora del poble un camp que es coneixia amb el nom de la Sort i establí el 1774, 18 patis perquè els adquirentors hi fessin casa i hort. Els patis ocupaven de llargada tot el que donava el camp. El 1779, encara establí tres cases més. Per la situació en el mapa, es pot copsar la seva situació totalment aliena a la resta de la xarxa urbana del poble. Hi baixava però, un camí del poble cap a St. Benet de Baques.

Poc després d'aquesta tongada fou Teresa Casanovas, Vda. de Navarcles, la que, per problemes de deutes (els diners que farà seran per quitar censals) establí patis a la part superior d'on ho havia fet Joan Tarrés al C/ de la Sort, en una peça de terra que s'anomenava Ametllers i que originà el C/ Ametller. El 1777, hi havia sis patis establerts.

Teresa Casanoves no era una gran propietària. Segons el Capbreu posseïa una casa al C/ Otzet, donació feta pel seu pare; les 3 Q. del camp dels Ametllers comprades al Mas Serra el 1732; una altra peça al Rial del Mas Maurell, part camp i part vinya comprada també el 1732; 1,5 Q de vinya al Pla del Cos ja declarada al capbreu de 1687 i un hort de 3 q. a les hortes de Sta. Marqarida (d'aquest hort en tenia 1 q. Manel Fontcuberta a carta de Gràcia comprat el 1726 (133).

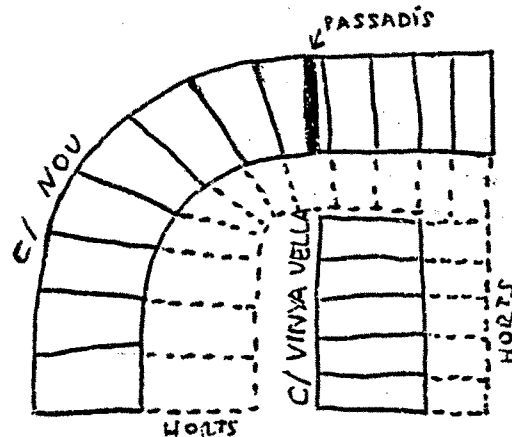
Ens pot sorprendre la constitució d'aquest patrimoni amb la compra de diverses peces de terra, però estudiant el que posseïa el 1687 segons un altre capbreu hom pot copsar una gran mobilitat (134). I una excessiva mobilitat insinua inestabilitat i, tal vegada, un esforç considerable per escapar-se de la situació de petit pagès.

Quan fa els establiments sabem que són per paçar un censal de 200 ll. a la Causa Pia de Guardiola i un de 76 ll. 10s. al Convent del Carme, diverses pensions vençudes i per quitar VCG (135).

El capbreu de Navarcles estudiat ha permès dibuixar el creixement urbà fins el 1780. Que passà després? Hem pogut detectar alguns establiments posteriors gràcies al Llibre de "Laudemios, Tercios y Foriscopios" de St. Benet de 1757 a 1817 (136). En ell es recullen els lluísmes que es pagaven a St. Benet, a vegades molts anys després de la venda i hem trobat indicacions sobre cases construïdes posteriorment al 1780, la consulta posterior en els protocols notariais ha permès comprovar alguns blocs de nous establiments, fins el 1800 (137). No val dir que hi siquin totes les cases, però sí tots els carrers, almenys comparat amb les dades del cadastre de 1816.

Anem per parts. El 1791, trobem l'acabament del C/ Ametller amb l'establiment de la resta de patis del Camp dels Ametllers, per Josep Casanovas, pagès. El 1797, dos carrers més: el C/ de la Vinya Vella i el C/ St. Bartomeu.

En el primer, Joan Tarrés de Calders establia per fer cases la resta de terra de la peça dita la Vinya Vella esmentada més amunt. Va haver de fer un invent curiós. La peça de terra havia estat edificada pel seu límit superior en tota la seva extensió, les cases a edificar al darrera no tenien entrada al C/ Nou. La sortida que es trobà fou realment original: edificar la resta de la parcel·la, comprar els baixos de la casa que encarava dit carrer, per convertir-los en un passadís i donar així entrada al C/ Nou als veïns del carrer que encara s'havia d'edificar. Vegem-ne un esquema:

Parcel·lació de la peça de terra anomenada la Vinya Vella a Navarcles.

Popularment aquest carrer de 12 cases serà conegut també com C/ del Detràs (darrera les cases del C/ Nou) o C/ del Miraculs, perquè donava als darreres de les cases del C/ Nou.

Joan Tarrés, aprofità així el màxim edificable de la parcel·la.

El C/ St. Bartomeu, el més allunyat del poble, té darrera una història de deutes que forçaren a un pagès -Josep Comellas- a establir patis en el Camp de St. Bartomeu (un total de 19) dels quals se n'edificaren 8. Oriquina el C/ St. Bartomeu a la vora de la capella del mateix nom(138). Altra volta un petit pagès amb deutes que havia de recórrer a la fragmentació del sòl i a la urbanització per treure més diners i poder fer front a les dificultats.

A/ El ritme de la construcció en el s. XVIII

El capbreu de 1779-1781 dóna l'història de cada peça de terra fins a l'anterior capbreu de 1687 a Navarcles. A partir d'aquí, hem establert la cronologia, però no sabem la data de construcció de la casa, sinó de l'establiment del pati i, per tant, hi ha un desfasament cronològic fins que l'edifici estava fet. Fins i tot, alguns patis podien quedar-se sense edificar. De totes maneres, el ritme de l'establiment dóna el ritme del creixement del poble.

Per altra banda, no totes les declaracions arriben fins el moment de l'establiment del pati, podia haver-hi una venda entremig i no remuntar-se fins els orígens. En el mapa 1.5., les cases amb un guionet indiquen que la font no dóna l'any de l'establiment del pati. Podríem haver donat aquestes cases com "no consten" però hem preferit el següent criteri: quan la casa sense data està entre dues cases amb data igual, hem considerat el pati establert en aquella data, si les dues són diferents, l'hem considerat com no consta. Aquest mètode és justificat precisament per la lògica de la resta d'establiments. Gairebé sempre s'establien al mateix temps un seguit de patis.

Precisat això passem a la quantitat de patis establerts per dècades durant el s. XVIII (Quadre 1.13)

De començaments del s. XVIII, fins a 1720 no és pas una època bona, sols 14 cases construïdes en aquesta època. En canvi, a partir de 1720 i fins a 1740, els patis establerts són 48 (el 39% dels establerts de 1700 a 1780).

Després entrem en dècades alternes, pocs establiments (1741-1750 / 1761-1770) i molts (1751-1760 / 1771-1780), com si seguís el compàs de les generacions: cada vint anys una fornada de cabalers.

QUADRE 1.13
Establiment de patis a Navarcles el s. XVIII.

ANYS	Nº PATIS	%
Abans de 1700	80	32,4
1701-1710	6	2,4
1711-1720	8	3,2
1721-1730	20	8,1
1731-1740	28	11,3
1741-1750	8	3,2
1751-1760	21	8,5
1761-1770	5	2,-
1771-1780	28	11,3 No consta al capbreu: 10 (1)
1781-1790	--	---
1791-1800	33 (2)	13,4
TOTAL	247	100,-

(1) Fins aquest any les dades són extretes del Capbreu de Navarcles 1779-1781. AHSB

(2) Aquests patis corresponen a part del C/ Amotller, C/ St.Dartomeu i C/ de la Vinya Vella.

Els darrers vint anys del segle -ja hem parlat de la dificultat de constatar que hi hagi tots els patis- es seguí el mateix ritme: pocs establiments de 1781-1790 i molts -el màxim del segle- de 1791 a 1800. Caldria plantejar-se si els que construïen les noves cases, eren cabalers de les altres cases del poble, o bé eren pobladors procedents de les masies de les rodalies. És molt difícil estudiar-ho però una anàlisi de cognoms permetrà apropar-nos-hi més endavant.

B/ El creixement urbà en el s. XIX

No tenim pas cap document en el s. XIX que permeti seguir amb el mateix detall que el capbreu de 1779-1781 el creixement urbà de Navarcles. Tenim però unes relacions de cases per carrers que permeten saber el nombre de cases el 1816, 1853 i 1883 (139). Una de les dificultats que plantegen és el canvi de noms dels carrers.

Segons es desprèn del quadre 1.14 el creixement de cases continuà amb força intensitat fins el 1816. Després va disminuir el ritme (de 1,56 cases per any a 0,73) fins 1853 i s'estancà a partir d'aquest any. A la sego-

na meitat del s. XIX va sorgir un altre fenomen: el creixement en alçada i no en extensió com fins aleshores.

QUADRE 1.14
Evolució del nombre de cases a NAVARCLES 1780-1883.

ANY	CASES	INDEX 1780=100	Δ	AUGMENT CASES/ ANY
1780	214	100		
1800	247	115,4	33	1,65
1816	272	127,1	25	1,56
1853	299	139,7	27	0,73
1883	298	139,3	-1	-0,033

Malgrat el problema que ocasionà perquè alguns carrers estaven comptats de diferent manera, es pot destacar del quadre 1.15 que de 1780 a 1816 havien aparegut dos carrers nous (el C/ Vinya Vella o Detràs i el C/ St. Bartomeu) i són la base del creixement entre ambdós anys. No trobem un nou carrer fins el 1883 amb el C/ Manresa. Tot el creixement que es registra consisteix en allargar per les puntes els carrers existents (C/ Ametller, St. Bartomeu, C/ Verger etc.).

QUADRE 1. 15
Evolució del nombre de cases per carrers a NAVARCLES 1780-1883.

CARRER	1780	1816	1853	1883
NOU	62	62	65	60
VINYA VELLA	--	11	12	11
ST. BENET	46	48	48	46
AMELLER	6	19	24	21
ST. BARTOMEU	--	7	8	12
AMPLE	36	33 (6)	42	45
DAVALLADA	5	19	25	24
VERGER	4			
LA PALANCA	15	23(1)	23(5)	17
PLAÇA	8	--	--	8
SORT	21	31 (2)	24	23
BERTRAN	10	--	28 (4)	24
OTZET	5	19 (3)		
MANRESA	--	--	--	6

- (1) Apareix el c/ del Serra que agafa des de l'Església (per tant un troç del carrer Ample al carrer de la Palanca.
- (2) Apareix el carrer Bertran i de la Sort
- (3) El C/ Otzet aquí inclou la Plaça
- (4) Inclou el C. Bertran i el C/ Otzet
- (5) Inclou la Plaça i el C/ de la Palanca.
- (6) No complet. Una part afegit al C/ del Serra

Alguns carrers redueixen cases el 1883. No ho creiem possible, més aviat és possible que falli la font ja que no es tracta d'una relació de cases sinó de persones i el lloc on viuen i d'aquest hem deduït les cases dels carrers.

De totes maneres es possible assentar que el creixement de cases que dissenyaren el poble s'havia produït abans de 1800 i que almenys fins el 1883, no havia aparegut cap carrer nou i s'havien engrandit lleugerament els que hi havien.

El cadastre de 1816 proporciona el número de cases que hi ha llogaters. Sempre es tracta de cases llogades, habitades per una persona diferent al propietari i que en cap moment es troba una casa amb dues famílies diferents. Així doncs, no hi haurien pisos. Aquests són els resultats.

Cases el 1816

Deshabitades	10	3,7%
Habitades per llogaters	28	10,3%
Habitades pel propietari	234	86%

D'aquí se'n desprèn una conclusió important: la majoria de les cases estaven habitades pels seus propietaris. Els petits pagesos -grup social majoritari- accedien a un habitatge propi. El 1883 els resultats eren:

Habitades per llogaters	61	20,4%
Habitades per propietaris	238	79,6%

El percentatge de llogaters s'ha doblat, si bé el nombre de propietaris continua a l'entorn del 80%. L'accés majoritari a la propietat de l'habitatge continua essent important.

Però podem matisar més: els lloguers poden no ser cases senceres, sinó pisos. L'estancament observat en la construcció de cases noves es compensava amb un creixement vertical, amb la construcció de pisos a les golfes de les cases unifamiliars: 46 cases tenen algun pis de lloguer, el 15,4% de les cases i amb tendència a créixer. Suposant que els 61 llogaters ocupen els 46 pisos (si sols n'hi hagués un per casa), ens queden 15 cases llogades senceres; menys que la xifra absoluta de 1816 (140).

Dues coses s'han de destacar: la substitució del creixement horitzontal pel creixement vertical a la segona meitat del XIX i la constatació que la majoria de cases (més del 80%) són habitades pels seus propietaris, de la qual cosa resulta una estructura urbana força igualitària.

Les dificultats socials no es concretaven en la possessió o no d'una casa, sinó en el tipus de casa. El cadastre de 1816 divideix les cases segons la qualitat (Quadre 1.16).

El resultat no sorprèn. Les millors cases (les de 1ª qualitat) es troben en el C/ Ample, damunt la carena originària on es trobaven els masos primitius (141). La que hi ha a la Davallada correspon a Miquel Cura, una casa nova construïda per un pagès mitjà en ascensió al llarg del s. XVIII. Les de segona qualitat, un xic més nombroses, es troben igualment situades en la part més antiga del poble (C/ Ample, del Serra i la Plaça reuneixen el 68% de les de segona qualitat). És precisament en el poblament més antic -del s. XVII- on estava instal·lada la pagesia mitjana juntament amb els masos, la qual cosa es reflecteix amb la qualitat de les cases.

QUADRE 1. 16

Qualitat de les cases de NAVARCLES al 1816 per carrers.

CARRER	QUALITAT CASES						TOTAL	%(1)
	1ª	2ª	3ª	4ª	Caseta	NC		
NOU	--	4	7	50	--	1	62	17,7
VINYA VELLA	--	--	--	11	--	--	11	0,-
ST. BENET	--	2	7	39	--	--	48	12,8
AMPLE	3	6	8	16	--	--	33	51,5
DAVALLADA/ VERGER	1	--	3	15	--	--	19	21,1
SERRA	2	5	7	8	1	--	23	50,9
PLAÇA I C/ OTZET	--	2	5	11	1	--	19	34,8
BERTRAN I SORT	--	--	2	29	--	--	31	6,5
AMETLLER	--	--	--	18	1	--	19	0,-
ST. BARTOMEU	--	--	2	5	--	--	7	28,6
TOTAL	6	19	41	202	3	1	272	
%	2,2	7	15,1	74,3	1,1	0,4		

(1) 1ª+2ª+3ª Qualitat/ 4ª qualitat.

La relació de cases de 1ª, 2ª, 3ª / 4ª és molt alta al C/ Ample i C/ del Serra (per damunt del 50%) el que confirma aquesta tendència de concentració en aquests carrers dels grups socials més ben situats econòmicament.

El 74,3% són cases de quarta categoria i són majoritàries en els carrers nous que es van construir al llarg del s. XVIII. La petita pagesia vivia en aquestes cases.

C/ Una casa i un hort

Quin tipus de parcel·les s'establien al llarg del s. XVIII? Un binomi que apareix en la majoria de contractes: en el pati s'havia de construir

una casa i els darreres s'havien de convertir en hort. Un complement necessari pel petit pagès. En alguns casos es va preferir dedicar el tros de darrera a corral, amb la mateixa finalitat de complement.

Agafem el C/ St. Bartomeu establert el 1797. En total s'estableixen 19 patis. La llargària és de 40m. i l'amplària oscil·la de 5 a 7,5m. (8 de 5m.; 4 de 5,7m.; 3 de 6m.; 4 de 7,5m.). L'amplària mínima per fer casa és gairebé sempre de 5m. -potser la més estesa en aquest tipus d'establiments- i la llargària, sols era lògica si hi anava un hort (142). La confirmació es troba en el Cadastre de 1816 a la Partida dels Horts del C/ St. Bartomeu; en la descripció d'un qualsevol se'ns diu: "Un Hort de dos picotins. Tèrmena a Orient amb Anton Guitart, a Migdia amb casa propia, a Ponent amb Valentí Marganell i al Nord amb Marti Masana" (143).

Aquest cadastre es veu obligat a definir unes partides d'horts que estan darrera les cases.

- Horts de secà del C/ St. Bartomeu.
- Partida dels horts del C/ del Verger.
- Partida dels horts del C/ Ametller.
- Partida dels horts del C/ de la Sort.
- Partida dels horts del C/ de la Vinya Vella.
- Partida dels horts del C/ Nou més amunt.

El binomi casa/hort és generalitzat. No necessàriament, l'hort havia d'estar darrera la casa: a Navarcles hi ha una zona de regadiu dedicada a horta: la Partida dels horts de Sta. Margarida, Partida dels horts d'aquesta part de la Riera i la Partida dels horts de la Riera de la part de la font.

En el C/ Ametller, establert per Teresa Casanovas, els patis són de 5m. per 40m. de llarg (144).

El Carrer de la Villa Vella fou establert l'any 1797. L'amplària dels patis oscil·la entre 5 i 5,5 m. Un de 10,95 m. és establert a dos germans i en sortiren dues cases i un altre és de 9,4m. Els contractes diuen que la llargària és "tot el que té la partida de la Vinya Vella". Per la posició del C/ de la Vinya Vella (perpendicular al C/ Nou i coneixent en quina casa del C/ Nou s'acabava el camp hem pogut calcular que la llargària era d'uns 40m. (8 cases a 5m. per casa), la mateixa que la que hem vist més amunt (145).

El Carrer de la Sort, els patis de la qual foren establerts entre el 1774 i 1779, eren també de 5m. i de llarg el que tenia la peça. No hem pogut comprovar la mida exacte però que hi cabia un hort s'ha vist en la relació del Cadastre de 1816.

En canvi, al C/ Nou, tant les cases establertes per Jaume Serra i Pahissa el 1754 al Camp del Rech (146) com les de Joan Tarrés el 1728 (147) les cases són de 5m. (algunes de Tarrés són de 9,5m.) i la llargària 10 cames, és a dir, 16m. Amb aquesta profunditat sols hi cabia la casa o, com a molt, un corral darrera. Els nous adquisidors renunciaven a l'hort? Tenien dues possibilitats:

a/ adquirir un hort a la zona d'hortes del poble (a la Font, a la Riera o a Sta. Margarida) (148).

b/ adquirir l'hort de darrera la casa en un altre moment (149) posterior a l'adquisició del pati.

En el cadastre de 1816 la relació casa/hort és la següent:

Propietaris amb...

Casa i hort	184	70,2%
Només hort	13	5 %
Només casa	62	23,7%
Altres terres	3	1,1%

Aquesta relació no implica que qualsevol dels propietaris que tenen alguna d'aquestes combinacions no tingui altres terres. Hem volgut destacar la importància de la possessió en propietat de casa i hort. El 70,2% dels propietaris de Navarcles tenen les dues coses, el 28,7% una de les dues i sols l'1,1% cap de les dues.

D/ Els contractes de venda i/o establiment

S'haurà notat que fins el moment present s'ha parlat de vendes de patis i d'establiments, relació contractual ben diferent una de l'altra, així com s'ha parlat de propietaris en una època on, almenys jurídicament parlant, la propietat absoluta de la terra no existia (150).

Per sintetitzar podem dir: el domini directe de Navarcles corresponia a St. Benet de Bages i el domini útil havia estat cedit en forma d'establiments emfitèutics als propietaris dels masos de Navarcles que, per un procés històric determinat, s'havia dividit entre altres habitants de Navarcles, via venda d'aquest domini útil (151). Són els propietaris d'aquest domini útil els que parcel·laran terreny per poder edificar cases. Els mecanismes jurídics emprats són dos.

-venda del domini útil del pati: per un preu determinat el propietari ven el domini útil d'una parcel·la de terra. El comprador ha de pagar

lluïisme o dret de traspàs al senyor directe i aquest es reserva el dret de prelatió o fadiqa.

-establiment emfitèutic: el propietari estableix una parcel·la a emfiteusi, comparteix el domini útil i el comprador ha de pagar un cens anual i una entrada més o menys alta segons sigui el total del cens. El contracte és indefinit i en alguns casos es contempla que el cens es podrà lluir.

Si el cens es podia lluir, en definitiva és una venda allargada en el temps, fins que el comprador tingui els diners per lluir el cens. Tant la venda com l'establiment per temps indefinit donaven el caràcter de quasi-propietat -fent servir el terme de Vilar- als adquirentors d'un pati per fer casa.

El cas de Navarcles aporta els següents exemples:

a/ Carrer Nou, partida de la vinya vella, Joan Tarrés, sastre de Calders, 1728. Es venen patis de 4,8m. x 16m. a 21 ll. i s'especifica que són per edificar-hi casa. Els de 9,2m. x 16m. a 41 ll. Val la pena destacar que el comprador crea un censal de 21 ll. pensió 2ls. (5%) abans de realitzar-se la compra. Hi ha doncs, traspàs del domini útil, però el comprador no tenia els diners, i tenia d'endeutar-se. En els sis contractes coneguts aquest fenomen es dona en tots (152).

b/ Carrer Nou, partida del Camp del Rech, Jaume Serra, amo del Mas Serra 1754. Coneixem set contractes. Es venen patis de 5,8m. x 16m. a 39 ll. i de 4,8m. x 16m. a 36 ll. Aquí tampoc el comprador paga en efectiu, sinó que s'encarrega la part d'un censal més gros que prestava l'amo del Mas (153). Altra volta un procés de falsa compra amagant un endeutament. Amb aquest mecanisme l'amo del mas també reduïa les seves càrregues financeres. ¿Establia els patis per resoldre els seus deutes o per obtenir un benefici més gran? Possiblement amb la venda de parcel·les s'aconseguia més rendibilitat i per tant, es reduïen més ràpidament els propis deutes. Però, per quins motius un Mas com el Serra tenia dificultats?

Val a dir, que a més del preu de la venda, pagaven també 4s per Nadal de cens i havien de pagar lluïsmes al senyor directe que equivalien al 10% del valor de la venda (154).

c/ Carrer Ametller, partida Camp dels Ametllers. Teresa Casanovas, Vda. 1777. La parcel·lació del Camp dels Ametllers es fa a base de contractes d'emfiteusi. Agafem el cas de Valentí Puigoriol, mestre de cases. Se li estableix un pati per edificar casa i hort de 25 pams d'ample per 26 cames de llarg. Haurà de pagar cada any 2s. de cens anual i una entrada de 100 ll. Aquesta quantitat no la paga en efectiu, sinó que 50 ll. seran

destinades a encarregar-se un censal que Casanovas presta a la Causa Pia de Guardiola, 27 ll. 10s de pensions endarrerides d'aquest i la resta les hi podrà demanar quan vulgui l'establient per poder rescatar terres que té venudes a carta de gràcia (155).

L'entrada més el cens capitalitzat al 3% dóna el preu de compra que havia de pagar el comprador (103,3 ll.). Caldria afegir el lluïisme que equivalia al 10%. D'aquest càlcul es dedueix que Valentí Puiqoriol, va pagar 114 ll. pel pati.

El 1791, es firmaren una altra tongada d'establiments. La terra establerta és la mateixa (pati de 5m. x 40m.) però les entrades són més reduïdes 25 ll. i el cens més alt 2 ll. 12s 6d. Fent la capitalització al 3%, caldria pagar 112,5 ll. S'hauria apujat un 9% respecte als anteriors contractes (156). A l'Arxiu particular d'una casa d'aquest carrer es troba el següent document: "reconeix que Josep Casanovas, pagès de Navarcles li ha pagat 100 ll. las que son y me serveixen en llució total extinció de aquell cens redimible y de pensió anual als 15 d'agost de 3 ll. lo qual vos fou imposat ab lo acte de establiment que mon difunt pare vos feu de la casa posseia en dit lloc" (157). Desconeixem la causa jurídica de la quitació d'un cens emfitèutic normalment perpetu, però el cert és, i interessa històricament, que l'establiment s'havia convertit en venda perpètua. Havien passat des de l'establiment 25 anys.

Tant la venda perpètua com l'establiment emfitèutic, conduïen a nivell social al mateix procés: L'adquisició d'un pati per part d'un comprador, amb la possessió del domini útil del mateix però amb el retardament del pagament via cens emfitèutic redimible o via censal encarregat per fer front al preu de la venda. El caràcter perpetu del contracte donava el caire d'estabilitat a la propietat, estessin o no tornats els diners deixats d'una manera o altra (cens emfitèutic/censal)

d/Carrer de la Vinya Vella. Joan Tarrés i Oristrell, pagès 1797. Aquests establiments presenten unes característiques peculiars. Els patis del C/ de la Vinya Vella establerts l'octubre de 1797 ho foren amb contracte emfitèutic: d'extensió (5m. x 40m.), d'entrada, un parell de pollastres i de cens, una quantitat fixa de blat (de 5,5 a 6q) (158). Algunes cases del Mas Bertran establertes en aquests anys també paguen el cens en espècies, i una entrada en diner (159).

Cal pensar que a finals del XVIII és un període de preus alts i, per tant, de devaluació de les rendes en diner (160). Es prefereix que els cen-

sos siquin en espècie precisament per aprofitar-se de l'alça dels preus. El blat forment venut al Mas Noquera de Manresa registrava les seqüents fluctuacions deu anys abans de l'establiment dels patis el 1797 (161).

1787	100,
1788	172,5
1789	135,-
1790	120,-
1791	120,-
1792	210,-
1793	172,5
1794	210,-
1795	217,5
1796	187,5
1797	179,3

Mitjana 1788-1797 = 172,4 sous

No és estrany que amb aquesta tendència alcista els propietaris preferissin el blat en espècie que no pas el diner efectiu.

Aquest era el benefici per l'establient: 6q de blat per parcel·la a un preu miq de 8,6 ll. la Quartera, donaria un cens anual de 4,3 ll. que capitalitzant-lo al 3% dóna el preu del pati a 138,3 ll., un 18,7% més que els patis del C/ Ametller establerts sis anys abans. Amb l'alça el propietari hi guanyava.

E/ Les condicions de la urbanització.

Ja hem exposat més amunt que la majoria de carrers van aparèixer lligats a interessos de determinats propietaris que construïren seguint el límit de la pròpia parcel·la, que al mateix temps, coincidia amb els camins per anar als diferents indrets. Aquesta lògica constructora és la que explica l'estranya forma del creixement de Navarcles.

En els contractes de venda i/o establiment hi figuren algunes clàusules que expliciten el sentit de la urbanització i la forma de les edificacions:

-es pacta normalment que es compartirà la paret mitgera, en la qual ambdós veïns hi podran carregar la teulada encara que la pagaran a mitges. Implicava estalvi important en la construcció de la casa.

-a l'hort de darrera sols es podrà fer paret de dos pams (al C/ St. Bartomeu) o de tres (al C/ Vinya Vella) per no tapar el sol al veí.

Són dues instruccions generalitzades, altres són clarament particulars:

-al C/ de la Vinya Vella, per exemple, l'establient dona pas sempre per sota de la casa de Pere Comellas perquè tinguin així accés al C/ Nou. Els veïns es feien càrrec d'acondicionar-lo.

"la rasa de davant de les terres de la Rectoria hagi de tenir 7 pans d'ample, que vos dono jo dit establient, a vos dit adquiredor per lo fi y efecte de inclinar las ayguas pluvials al restant camp a mi dit Josep Casanovas quedant; que estaren vos dit Adquiredor obligat a mantenir-lo junt ab los demes Adquiredors" (162).

Els contractes no donen més informació sobre les condicions d'urbanització.

F/ L'evolució dels preus dels patis

Volem respondre a dues qüestions:

a/ si era més rendible pel propietari parcel·lar en patis alguna propietat.

b/ L'evolució del preu del pam al llarg del s. XVIII a Navarxes.

Sobre la rendibilitat, agafem els casos dels que tenim dades més exactes sobre l'extensió establerta i fem una comparació amb la renda extreta si s'hagués donat la peça de terra a rabassa morta, al quart, segons els rendiments de la vinya al Baçes (Quadre 1.17)

QUADRE 1. 17

Comparació dels ingressos provinents de vendre patis per edificar o de conrear-los a rabassa morta.

PEÇA DE TERRA	m ² ESTABLERTS	Q.	PRODUCCIO CARGUES VI	RENDA 1/4	INGRESSOS VINYA	INGRESSOS EDIFICANT
C/ Vinya vella 1797	2700	0,91	3,23	0,82	3,9 ll.	51 ll 50.. llq. blat
C/ Sant Bartomeu 1797	4813,8	1,63	5,87	1,47	7,- ll.	73,7 ll.
C/ Ametller 1791	1400	0,47	2,1	0,53	2,4 ll.	23,6 ll.
Rendiment vinya 1797 (1792-1802) = 3,6 cargues/ Q. 1791 (1786-1796) = 4,4 cargues/ Q.						
Preus vi 1797 (1792-1802) 95,6 s. 1791 (1786-1796) 89,6 s.						

Malgrat els diferents càlculs, alguns d'ells de valor relatiu, la diferència entre els ingressos anuals derivats de l'establiment de patis i el que s'obtidria si es cedia la terra a rabassa, és abismal. En els tres casos està als voltants de 10 a 1. Valia doncs la pena als propietaris de terra establir o vendre patis, sempre i quan l'empenta democràfica possibi-

lités la seva col·locació.

L'evolució del preu del pam ha estat calculada a partir de les dades que aporta el llibre de lluïsmes de St. Benet i alguns contractes d'establiment. Per desgràcia no es disposa sempre de totes les dades de cada pati (mides, preu, lluïsmes) i, a vegades, no tenim un preu global sinó que una part es paga en forma de cens. Considerem el preu de la terra com la suma de l'entrada, el cens capitalitzat al 3% i el lluïsmes. Aquest preu dividit pel nombre de pams quadrats de la peça de terra dóna el que costava en sous el pam quadrat. (Quadre 1.18).

QUADRE 1. 18

Evolució del preu del pam quadrat de les parcel·les per edificar a NAVARCLES el s. XVIII.

CARRER	ANY	EXTEN.	TOTAL	PAM QUADRAT
NOU	1728	1920	2311. ls.	0,24
NOU	1728	3680	4511. ls.	0,25
NOU	1728	3520	4211. 19s.	0,24
NOU	1754	2600	4211. 18s.	0,32
NOU	1759	880	2111. 15s. 6d.	0,49
NOU	1760	1760	3811. 10s.	0,44
NOU	1762	2000	4911. 10s.	0,495
AMETLLER	1777	5200	113,3 ll.	0,44
NOU	1800	2000	44,6 ll.	0,44

Les dades no són molt abundants i la conclusió que se'n pot extreure és una pujada notable de 1728 a 1769, període en el qual el preu del pam es dobla precisament en l'etapa de més edificació a Navarcles. A partir d'aquest any i fins a finals de segle s'observa un estancament en el preu del pam quadrat de terreny. Si bé pot ser poc fiable la mostra analitzada, es pot apuntar que malgrat els preus estancats, la rendibilitat era alta. Per altra banda, s'establí cada vegada a persones amb menys credibilitat econòmica i calia reduir preus perquè poguessin accedir a tenir una casa. No podem oblidar alguns patis venuts per gent amb dificultats econòmiques, que podia incidir també en la tendència a la baixa. De totes maneres són hipòtesis que caldria aprofundir.

1.4.4 Poblament dispers i poblament concentrat a mitjan s. XIX.

Els amillaments de mitjan s. XIX presenten al final un resum en el qual especifiquen les cases que hi ha en el nucli urbà, les cases de

"à labor en el camp", fàbriques i molins i les que estan exemptes. Malgrat problemes locals d'interpretació i de classificació dels edificis (com es classificaria, per exemple, un raval de cases relativament allunyat del nucli urbà) aquests resums permeten estudiar l'índex de poblament dispers/concentrat al Bages i representar-ho damunt d'un mapa. Hem utilitzat amillaraments de diversos anys, la data de confecció dels quals oscil·la entre 1851 i 1865. El Quadre 1.19 exposa les dades dels resums i el percentatge de les cases del nucli urbà i les cases de pagès.

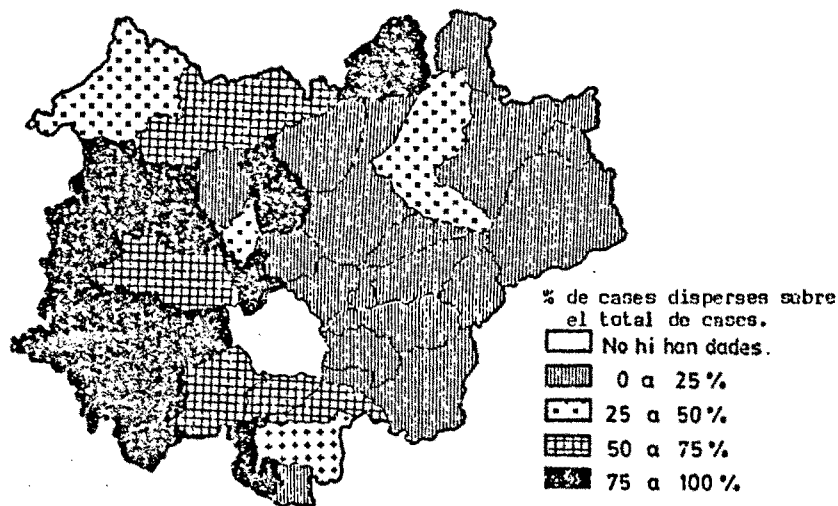
QUADRE 1. 19
Poblament dispers i concentrat al Bages. 1851-1865

POBLE	ANY	A. NUCLI URBÀ .	B. CASES PAGES	C. FABRIC/MOLINS	D. ALTRES	E. TOTAL	% A/E	% B/E
AGUILAR	1861	---	86	---	---	86	---	100
ARTÉS	1862	314	24	3	---	341	92,1	7
AVINYÓ	1862	220	98	4	---	322	68,3	30,4
BALSARENY	1861	172	33	3	6	214	81,5	15,6
BALDERS	1861	261	38	1	---	300	87,-	12,7
CALLÚS	1861	38	18	2	---	53	62,3	34,-
CARDONA	1865	481	184	14	23	702	68,5	26,2
CASTELLADRAL	1861	48	105	---	---	153	31,4	68,6
CASTELLFOLLIT	1861	---	110	---	---	110	---	100,-
CASTELLGALI	1853	36	46	3	---	85	42,4	54,1
CASTELLNOU	1861	---	48	---	---	48	---	100,-
L'ESTANY	1851	73	15	1	---	89	82,-	16,9
FONOLLOSA	1853	59	98	2	---	159	57,1	61,6
GAIA	1861	---	106	1	---	107	---	99,1
MANRESA	---	---	---	---	---	---	---	---
MARGANELL	1862	---	68	1	---	69	---	98,6
MOIÀ	1859	504	83	10	8	605	83,3	13,7
MONISTROL	1861	295	9	8	24	336	87,8	2,7
MONTSERRAT								
MURA	1861	126	38	---	---	164	76,8	23,2
NAVARCLES	1861	306	1	1	---	308	99,3	0,3
RAJADELL	1862	---	120	2	---	122	---	98,4
ROCAFORT	1853	110	15	1	---	126	87,3	11,9
SALLENT	1861	453	90	13	15	571	79,3	15,8
ST.FELIU	1864	174	36	2	6	218	75,8	16,5
ST.FRUITÓS	1862	179	32	1	---	212	84,4	15,1
ST.MARTI	1861	---	52	5	---	57	---	91,2
ST. SALV. GUA.	1862	64	80	2	---	146	43,8	54,8
ST. VICENÇ	1861	32	57	1	9	99	32,3	57,6
STA. M ^a OLO	1862	258	---	7	34	299	86,3	---
SANTPEDOR	1862	361	14	7	---	382	94,5	3,7
SÚRIA	1865	165	55	3	1	224	73,7	24,6
TALAMANCA	1862	86	17	---	---	103	83,5	16,5
CASTELLBELL	1872	96	99	4	---	199	48,2	49,8
ST. MATEU	1861	---	150	---	---	150	---	100,-
TOTAL		4906	2025	102	126	7159	68,5	28,3

A partir de la darrera columna del quadre s'ha elaborat el mapa 1.6 en el qual es representa la intensitat del poblament dispers per municipis. La comarca queda clarament dividida en dues parts, a l'est predomina el poblament concentrat i a l'oest, el dispers, que es correspon amb les àrees de més densitat i de menys densitat de la comarca. Val a dir que aquesta mateixa divisió la retrobarem quan estudiem la localització dels telers de llana en el s. XVIII, així com en la profunditat de l'especialització vitícola. Tot sem-

bla indicar que el paper de les valls fluvials per modificar decisivament la població i el poblament no es va produir fins a mitjans del s. XIX, especialment a la vall del Cardener.

MAPA 1.6
Població dispersa al Bages 1851-1865 per municipis.

En aquest sentit, i per les dates que foren elaborats els amonaments utilitzats, el mapa ja recull les influències de la industrialització del cotó que, a nivell de localització, estava condicionada per la utilització de la força motriu de l'aigua del Llobregat i Cardener. En el s. XVIII, la indústria rural estava dispersa en municipis que no era precís disposessin de cursos fluvials importants, en el s. XIX, en canvi eren imprescindibles. Per això el mapa recull, d'una banda, el poblament concentrat anterior al s. XVIII, el que es desenvolupà en aquesta centúria que no necessàriament estava condicionat per l'aigua (l'est bagenc en general) i el que es començà a originar a conseqüència de la nova localització industrial en el s. XIX (vegi's Callús i Súria en el mapa a la vall del Cardener). El mapa recull, per tant, el punt d'arribada d'un procés.

1.5 CONCLUSIÓ

De l'estudi de la població i del poblament al Bages podem extreure les conclusions següents:

a/ Hem demostrat la poca fiabilitat dels censos de 1718 i 1787 al Bages i la correcció de les dades de 1626 i 1857. A partir d'aquí hem constatat el creixement demogràfic del s. XVII, corroborat per la renovació de les esglésies bagenques. Si féssim cas dels censos, la població hauria disminuït: hauria passat de l'índex 100 el 1626 a l'índex 90,5 el 1718. Amb les modificacions introduïdes, l'índex, sempre positiu, es situaria entre 121,3 de mínim i 156,1 de màxim el 1718, respecte el 1626.

En el s. XVIII, la població bagenca era superior a les dades de Vilar i el creixement fins el 1787, també superior (176 en lloc de 160,6). Si en canvi, considerem les corbes parroquials, era lleugerament inferior (153,5) però no tenim dades dels pobles amb més activitats no agràries.

Si el 1787, hi havia més habitants que els assenyalats pels censos, no era així el 1857. En el període 1787-1857, el creixement fou menor, i els baptismes, recullen una crisi que arriba fins a la dècada de 1830-1840. En aquest sentit, l'evolució de la població recull la crisi de la societat bagenca de la primera meitat del s. XIX, després del brillant darrer terç del s. XVIII.

b/ La distribució de la població damunt del territori -deixant de banda en aquest cas la fiabilitat del censos- mostra tres aspectes: per una banda, la preeminència de Manresa com a nucli important de població i, des del primer cens, punt de referència obligada de la resta de la comarca si exceptuem Cardona i Moià, els dos altres centres a la perifèria de la comarca; per altra banda, els mapes mostren clarament una divisió est/oest segons la qual a l'oest (i el sud-est) trobem les àrees més despoblades i a l'est (especialment el nord-est) les àrees amb més densitat de població; finalment, malgrat aquesta distinció l'augment dels nuclis urbans es registra a les valls fluvials (Cardener i Llobregat), la qual cosa queda totalment reflectida el 1857. A partir d'aquest any augmentarà la tendència de la població a instal·lar-se a les valls.

L'est bagenç coincideix amb la vall del Llobregat i els afluents que han obert olles d'erosió importants (Gavarresa i Calders). Malgrat això, no sembla que l'aigua hagi estat l'element determinant: mentre a la vall del Cardener la població no s'hi concentrarà fins ben entrat el s. XIX, a l'est bagenç sorgeixen i es consoliden pobles allunyats dels cursos fluvials (Moià, Sta. m^a d'Oló, St. Feliu Sasserra). La localització industrial de les fàbriques tèxtils en el s. XIX es convertirà en la causa fonamental de la redistribució comarcal de la població.

Aquesta dicotomia est/oest a la comarca la retrobarem en altres aspectes del nostre estudi.

c/ Dins de la comarca de Bages hem pogut distingir dos tipus d'evolució en el poblament que hem exemplificat en els pobles de Castelladral i Navarcles.

El poblament dispers de Castelladral es caracteritza pel desdoblament dels masos principals en petites masoveries, la qual cosa origina una intensificació del poblament dispers. El creixement demogràfic és absorbit mitjançant l'establiment d'una peça de terra del mas principal amb permís per a edificar casa i hort. El paisatge es defineix per un mas principal, que es reconeix per la categoria de la casa, i dos, tres o més casetes (aquest topònim és freqüent) al seu entorn.

En canvi, al Pla de Bages i en general a la vall del Llobregat es desenvolupà un poblament concentrat en pobles no molt grans. L'exemple de Navarcles ha permès estudiar el creixement a costat de l'església parroquial que fou organitzat pels masos que venien parcel·les, seguint els límits de la seva propietat que coincidien amb els antics camins.

La venda perpètua o l'establiment emfitèutic foren els contractes utilitzats. Els patis solien medir 5m. per 40m. de llarg i es venien un darrera l'altre. Els compradors compartien la paret mitgera i, la llargària del pati permetia convertir els darreres de la casa en hort.

La complementarietat casa/hort és un dels trets més significatius d'aquest poblament, juntament a l'accés en propietat de cada petit pagès a una casa i un hort.

Aquest creixement horitzontal continuarà alentit durant la primera meitat del s. XIX i no serà fins a la segona meitat que es produirà - i caldria veure la influència de la industrialització massiva - el creixement vertical (conversió de les golfes en pisos).

La urbanització segueix els antics camins que coincideixen amb els límits i línies de contacte dels masos. Però no únicament urbanitzen els masos; hem trobat també un pagès mitjà d'un poble veí que estableix probablement per especular i perquè les terres li queden lluny per conrear-les i, dos pagesos més, carregats de deutes. L'estructura urbana que en resulta està d'acord amb aquests interessos i no amb qualsevol planificació del creixement.

Així doncs, damunt d'una estructura de masos antiga similar, sorgiren dos poblaments diferents: el dispers (intensificació de masos amb masos petits) i el concentrat (formació de pobles amb cases unifamiliars i hort propietat

del petit pagès). A l'est bagenc predominà aquest darrer i a l'oest, el dispers. La densitat de població més alta coincidia amb el poblament concentrat.

d/ L'estudi de Navarres permet observar que en la venda dels patis destaca la transferència de deutes que realitzen els masos en favor dels compradors. Aquest fet insinua que els masos sortiren de la Guerra de Successió amb problemes -per quina causa?- i trobaren en l'establiment de patis -afavorit pel creixement demogràfic- una fórmula de traspasar les dificultats a un grup social nou que estava apareixent.

No per casualitat, més endavant retrobarem altres manifestacions, de 1720 a 1740 es van vendre i/o establiren 48 patis (el 28,7% de tots els del segle), probablement el període de màxima dificultat dels masos bagencs que van resoldre en part, amb la transferència de deutes. ¿Fins a quin punt aquestes dificultats reforçaren la tendència al poblament concentrat? No cal pensar en una causa absoluta però les dificultats condicionaven determinades opcions i tant la venda de patis com la cessió de terres a rabassa que veurem en el capítol tercer, eren fórmules que permetien la recuperació del mas sense cap mena de cost. En l'origen de l'estructura agrària que es configurà al llarg del s. XVIII i XIX aquestes s'han de considerar.

NOTES CAPITOL 1

- (1) El fragment de cens trobat a Vic de l'any 1626, A. PLADEVALL l'atribueix a un possible recompte general de Catalunya. Fou confeccionat pels rectors del Bisbat. PLADEVALL, A. "Un cens general de Catalunya fins ara desconegut", Ausa nº 75 (1973), pp. 129-142. El Cens d'Aran-da sembla que també fou elaborat a partir de dades diocesanes. VILAR, P., Catalunya dins l'Espanya Moderna, Barcelona, 1965-1968, Vol. III, pp. 33-36.
- (2) CABESTANY, J.F., "La crisi demogràfica del s. XIV-XV" a Història de Catalunya, Barcelona, 1978, Vol. III, pp. 166-171.
- (3) VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. II, pp. 147-151.
- (4) SERRA, J.M.-SERRA, J.A., Bages, Berguedà i Solsonès, Dossiers Rosa Sensat, Barcelona, 1981, p. 46. Al vescomtat de Cardona se li otorguen a 1365-1370, 3500 focs i a la Casa de Peguera, 110. Es impossible destriar els focs per pobles a partir d'aquesta informació.
- (5) CABESTANY, cit. p. 170.
- (6) IGLESIES, J., El fogatge de 1553, Barcelona, 1979.
- (7) CABESTANY, cit. pp. 170-171; NADAL, J., "La població" a NADAL FARRERAS-WOLF, Ph., Historia de Catalunya, Barcelona, 1983, pp. 66-68 i "La població catalana al s. XVI i XVII" a Història de Catalunya, Barcelona 1978, pp. 52-53.
- (8) CABESTANY, cit. p. 170.
- (9) SERRA, J.M.-SERRA, J.A., cit. pp. 58-60, per la dada de 1365; Fogatge de 1515, ACA per la de 1515 i IGLESIES, J., cit. p. 477 per la de 1553. La dada de 1553 és aproximada perquè en el fogatge apareixen barrejats els focs de Navarcles, Valldelshorts i St. Benet.
- (10) Capbreus de Navarcles de 1338, 1505, 1596 i 1687. AHSB.
- (11) SERRA, E., "El règim feudal català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe", Recerques nº 10 (1980), p. 24.
- (12) IGLESIES, cit.
- (13) RAFAT, F., "Demografia de Rajadell al s. XIV", Miscel·lània d'Estudis Baqencs nº 2 (1983), pp. 125-134.
- (14) Per Avinyó, Llibre de Baptismes 1561-1624, APA; per Aguilar, Llibre de Baptismes 1565-1775, APAG i per Sta. Maria d'Oló, Llibre de Baptismes 1539-1649, APO.
- (15) Jordi NADAL utilitza el multiplicador 4 "preferit pels historiadors actuals", "La població catalana als s. XVI-XVII", cit. p. 53. CABES-TANY prefereix el 4,5, cit. p. 171 i IGLESIES, el multiplicador 5, Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del s. XVI, IEC, Barcelona, 1957.
- (16) VILAR, P., Catalunya..., cit. Vol. II, pp. 230-234.
- (17) CASTELLS, N., "L'estructura familiar de la població gironina el 1631" Estudi general nº 2 (1982), p. 129. Cita les dades d'un treball de Bernard VICENT de 1976.
- (18) SEGRET, M.-RIU, M., "Una villa señorial catalana en el s. XV. St. Llorenç de Morunys", Anuario de Estudios medievales nº 6 (1969), p. 361.

- (19) CASTELLS, N., cit. pp. 128-131.
- (20) NADAL, J.- GIRALT, E., "Barcelona en 1717-1718. Un modelo de sociedad pre-industrial", Separata de Homenaje a D. Ramon Carande, Madrid, 1963, pp. 9-11.
- (21) PLADEVALL, "Un cens...", cit. pp. 129-142.
- (22) VILAR, P., Catalunya..., Vol. II, pp. 349-350.
- (23) PLADEVALL, "Un cens...", cit. pp. 129-142.
- (24) VILAR, P., Catalunya..., Vol. III, p. 36.
- (25) Per Aguilar, Llibre de Baptismes, 1565-1775, APAG; Per Sta. M^a d'Oló, Llibre de Baptismes 1539-1649, APO; Per Avinyó, Llibre de Baptismes 1561-1624, APA i Llibre de Baptismes, 1625-1708, ADV.
- (26) BUSTELO, F., "Algunas reflexiones sobre la población española de principios de siglo XVIII", Anales de Economía nº 15 (1972), p. 97.
- (27) BUSTELO, cit. pp. 97-98.
- (28) BUSTELO, cit., p. 101.
- (29) EIRAS ROEL, A., "Problemas demográficos del siglo XVIII" a ANES, G. y otros, España a finales del siglo XVIII, Tarragona, 1982, p. 15.
- (30) "está en la línea de lo observado por Ustariz pero en un grado ultrasuperlativo; digamos que ridículo", BARREIRO, B., La jurisdicción de Xallas en el siglo XVIII. Población, sociedad y economía, Santiago de Compostela, 1977², pp. 51-61.
- (31) PEREZ GARCIA, J.M., Un modelo de sociedad rural de Antiquo Régimen en la Galicia Costera: la Península del Salnés, Santiago de Compostela, 1979, pp. 25-26.
- (32) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 21-33.
- (33) Al Bages hem localitzat només la de Navarcles i és un document excel·lent per conèixer el poble a començaments del segle XVIII. AMN.
- (34) DANTI, J., "Granollers i comarca als s. XVI i XVII: Evolució demogràfica i econòmica", Revista Catalana de Geografia (Abril/Maig/Juny 1982), nº 18, p. 182.
- (35) PORTELLA COMAS, J., "Estudi demogràfic del prelitoral gironí (s. XVI-XVII)", Treballs d-Història, Girona, 1976, p. 47.
- (36) NADAL, J. -GIRALT, E., La population catalane de 1553 a 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement, Paris, 1960, pp. 15-16.
- (37) NADAL, J., "La població", cit. p. 66.
- (38) L'elecció d'aquestes taxes de natalitat sens dubte arbitràries, la fonamentem en un seguit de treballs que han fixat la natalitat a l'Estat Espanyol al voltant d'aquesta xifra: PEREZ MOREDA, V., Las crisis de mortalidad en la España interior, Madrid, 1980, pp. 135-138; BARREIRO, B. cit. pp. 96-112; LIVI BACCI, M. "Fertility and nupciality changes in Spain from de late 18th to the early 20th century", Population Studies XXII, nº 1 (III-1968), p. 90 i BUSTELO, F., "Las poblaciones estables y su aliación al s. XVIII español", I JMHACH, 1975, Vol. III, coincideix amb Livi Bacci a l'otorgar una natalitat de 42,3% i una mortalitat del 38%, pp. 323-328.

Estem plenament d'acord amb Bustelo en "la necessitat de tenir sempre molt present que en demografia hi ha unes lleis de les quals no s'es capa cap població", BUSTELO, F., "La població del País Valencià al s. XVIII", Recerques nº 5 (1975), p. 96. A Catalunya s'han calculat taxes -i surten per damunt del 50% - sense criticar les dades a partir de les quals s'han elaborat (per exemple el cens de població de 1718). Aquestes utilitzacions les trobem a NADAL-GIRALT, La population..., cit. pp. 15-16 i PORTELLA, J., "Estudi..." cit. p. 45. Aquesta crítica també la fa Bustelo a un treball de Burriel sobre l'horta de València, "La població del País Valencià al s. XVIII" cit. p. 92. Burriel detecta taxes de natalitat superiors al 50%. Per aquestes raons creiem que el mètode invers, és a dir, suposar una natalitat fixe i a partir dels registres parroquials, deduir la població possible i comparar-la amb els censos, és millor. Per evitar els accidents dels pobles petits en el nombre de naixements anuals, calculem la mitjana aritmètica de cinc anys abans i cinc després de la dada del cens.

Per realitzar aquest càlcul hem consultat els següents registres parroquials: Aguilar, Llibre de Baptismes 1565-1775, APAG; Avinyó, Llibre de Baptismes 1709-1747, APA; Balsareny, Llibre de Baptismes 1667-1738 APB; Calders, Llibre de Baptismes 1662-1761, APC; Mura, Llibre de Baptismes 1697-1734, APM; Rajadell, Llibre de Baptismes 1704-1760, APR; Sta M^a d'Oló, Llibre de Baptismes 1709-1731, APO; St. Joan d'Oló, Llibre de Baptismes 1716-1815, ADV; St. Feliu Sasserra, Llibre de Baptismes 1701-1723, ADV i St. Salvador de Guardiola, Llibre de Baptismes 1600-1755, APSSG.

- (39) BARREIRO, B., cit. ; PEREZ GARCIA, Un modelo..., cit. i VILLARES, R., La propiedad de la tierra en Galicia (1500-1936), Madrid, 1982, pp. 9-30.
- (40) VILAR, P., Catalunya..., Vol. III, pp. 33-36. i IGLESIES, J., El cens del comte de Floridablanca, Barcelona, 1969, Vol. I, pp. 9-11.
- (41) EIRAS, A., cit. p. 15.
- (42) BUSTELO, F., "La población española en la segunda mitad del siglo XVIII", Moneda y crédito nº 123 (1972), pp. 63-70.
- (43) EIRAS, cit. p. 15.
- (44) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 36-43.
- (45) BUSTELO, F., "La población española en la segunda mitad...", cit. pp. 71-79 i 92-93.
- (46) EIRAS, cit. pp. 16-17.
- (47) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 141-181 i IGLESIES, El cens del comte..., cit. La part de la Vall d'Aran de la que sols es coneixia el total de població ha estat publicada per LLUCH, E., "El cens del comte de Floridablanca de 1787 (part de la Vall d'aran)", Recerques nº 11 (1981), pp. 161-177.
- (48) Hem utilitzat per aquest quadre els següents registres parroquials: Aguilar, Llibre de Baptismes 1776-1877, APAG; Avinyó, Llibre de Baptismes 1748-1784 i 1785-1802, APA; Balsareny, Llibre de Baptismes 1739-1781 i 1782-1810, APB; Cardona, Llibre de Baptismes 1782-1799 i Llibre de Baptismes i Desposoris de la Colegiata 1744-1853, APCa; Manresa, Pregunta nº 166 de l'Enquesta de Zamora de Manresa; Mura, Llibre de Baptismes, 1763-1793, APM; Rajadell, Llibre de Baptismes 1760-1786 i 1786-1826,

- APR; Sta. M^a d'Oló, Llibre de Baptismes 1760-1786 i 1786-1826, APO; St. Joan d'Oló, Llibre de Baptismes 1716-1815, ADV; St. Salvador de Guardiola, Llibre de Baptismes 1756-1852, APSSG; St. Feliu Sasserra, Llibre de Baptismes 1816-1822, ADV i Calders, Llibre de Baptismes 1762-1851, APC.
- (49) Capbreu de Navarcles 1779-1781, AHSB. A l'Enquesta de 1716, sortia per Navarcles el multiplicador 5.
- (50) Capbreu de St. Fruitós 1783-1791, AHSB.
- (51) Del segle XVIII tenim notícia d'una recollida de dades que realitzà el Bisbat de Vic de les seves parròquies el 1780, entre les que figura el nombre d'habitants. El defecte d'arrodonir les xifres apareix en aquest cas. No sembla pas que els rectors trametessin un estat detallat dels individus de cada poble sinó que fou fet a ull. La validesa es relativa i com a tal el considerem. PLADEVALL, A., "Un cens demogràfic i econòmic del Bisbat de Vic de 1780", Revista Catalana de Geografia, Any I Vol. I n° 4 (oct-des. 1978), pp. 577-616.
- La població total d'aquest recompte pel Bages, si extrapolem les dades que no figuren per pertànyer a un altre Bisbat és de 32937 habitants, lleugerament superior a la xifra del ces de Floridablanca de set anys després que serà de 30721.
- (52) FRIGOLA, Vicente de, Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, Barcelona, 1824.
- (53) MIÑANO, S. de, Diccionario geográfico, estadístico de España y Portugal madrid 1826-1829, 11 vols.
- (54) FERNANDEZ DE PINEDO y otros, Centralismo, Ilustración y agonía del Antiguo Régimen (1715-1833), Barcelona, 1981², p. 19.
- (55) IGLESIES, J., "Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX", Memorias de la RACA, Vol. XXXVII, n° 14 (1967) pp. 385-481. Les dades del Bages pp. 461-463.
- (56) REBAGLIATO, J., "Evolució demogràfica i dinàmica social al segle XIX", Història de Catalunya Vol. V, Ed. Salvat, Barcelona 1978, p. 4.
- (57) MAS Y CASAS, Ensayos históricos sobre Manresa, Manresa, 1882, pp. 136-141 i p. 163.
- (58) MADRIZ, P., Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar, Madrid 1845-1850.
- (59) IGLESIES, J., "Indagaciones...", cit.
- (60) Censo de la población española. Recuento de 21-V-1857. Madrid, 1858.
- (61) Censo de población de Navarcles, 1857. AMN.
- (62) "Contestación al pliego de reparos sobre los datos censales de los pueblos de este partido que ha sido remitido para su contestación con oficio de 6 del actual", Llig. Demografia, AHCM.
- (63) Llibre de BAPTISMES 1776-1877, APAG a Aguilar de Segarra; Avinyó, Llibre de Baptismes 1852-1871, APA; Balsareny, Llibre de BAPTISMES, 1852-1867, APB; Calders, Llibre de Baptismes, 1852-1876, APC; Mura, Llibre de BAPTISMES 1852-1856 i 1857-1876, APM; Sta. M^a d'Oló, Llibre de Baptismes 1852-1877, APO; RAJADELL, Llibre de Baptismes 1826-1854, 1854-1856 i 1857-1878 , APR; St. Salvador de Guardiola, Llibre de Baptismes, 1852-56, 1857-1877, APSSG; St. Feliu Sasserra, Llibre de BAPTISMES 1840-1851, ADV.

- (64) REBAGLIATO, cit. p. 18.
- (65) NADAL, J., La población española (s. XVI-XX), Barcelona, 1976, p. 145.
- (66) J. NADAL presuposa 500000 habitants el 1300 i 476820 el 1347, "La població", cit. pp. 66-68. Val a dir que les dades aportades per diferents autors no coincideixen, així com tampoc la data del fogatge. A vegades la confusió es produeix en no distingir la Catalunya administrativa actual de la Catalunya d'aleshores que incorporava la Catalunya Nord.
- (67) NADAL defineix així la imatge de Catalunya: "Amb l'òptica d'avui, no hi ha dubte que la Catalunya de Ferran el Catòlic era un ermot. Una capital ben modesta (Barcelona comptava el 1497 amb 5847 focs equivalents a poc més de 23000 habitants) que amb tot, aplegava la dècima part de tots els pobladors del territori; una dotzena i mitja de ciutats i vil·les de 1000 i menys de 4000 residents i una munió de llogarrets insignificants, enmig d'un paisatge desolat, trencat només per la silueta dels pobles abandonats i dels masos rònecs", a "La població catalana als s. XVI-XVIII", cit. p. 53.
- (68) NADAL, Id. p. 53.
- (69) NADAL-GIRALT, La population..., cit, p. 19; NADAL, J., "La població", cit. p. 68.
- (70) NADAL-GIRALT, Id. p. 20; NADAL, "La població", cit. p. 68.
- (71) NADAL, "La població", cit. p. 68. Si s'accepta aquest creixement, canvia lleugerament l'opinió esmentada en el llibre NADAL-GIRALT, La population..., cit. pp. 21-23 en què s'insinuava un període d'anys bons i dolents, amb fases de creixements i decreixement.
- (72) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 51-56.
- (73) LIVI BACCI, "Nuptiality and fertility..." cit.
- (74) NADAL, J., "La població catalana al s. XVIII", a Història de Catalunya, Barcelona 1978, Vol. IV, pp. 263-266.
- (75) NADAL, J. "La població catalana al s. XVIII", cit. pp. 267-268 i "La població", cit. p. 79.
- (76) NADAL, J., "La població catalana als s. XVI-XVII", cit. p. 53.
- (77) Pel període 1630-1660 que és quan es detecta la caiguda dels naixements, trobem la Guerra de Separació i la Peste de 1651-1654, una de les més greus. Una i altra possiblement reduïssin la població física, però també la desorganitzessin. Una crisi de mortalitat no sols provoca morts, sinó caiguda dels naixements i una guerra pot crear unes perspectives que no fomentin precisament la natalitat. En aquests casos la població no s'hauria reduït al ritme proporcional que la baixa dels naixements.
- (78) La Guerra Civil de 1936 va ésser nefasta pels arxius parroquials dels pobles més importants de la comarca. La majoria d'ells foren cremats i no es conserven els llibres de Baptismes, casaments o defuncions. Podríem citar els casos de Navarres, Santpedor, Manresa, St. Fruitós de Bages, Artés, Monistrol de Montserrat... els pobles més importants.
A l'Arxiu Diocesà de Vic no es guarden còpies d'aquells llibres. Així, la història demogràfica de la comarca és difícil de reconstruir.
- (79) V. nota 74.
- (80) La mortalitat en el període 1805-1816 evolucionà en aquestes parròquies de la següent manera:

<u>ANY</u>	<u>DEFUNCIONS</u>	<u>CREIX. VEGETATIU</u>
1805	194	38
1806	188	47
1807	172	93
1808	222	18
1809	737	-452
1810	235	-23
1811	192	52
1812	423	-216
1813	193	27
1814	121	192
1815	130	158
1816	151	134

- (81) SARRET i ARBOS, J., Història de Manresa, Manresa, 1921, Vol. I, p. 282
- (82) "...en aquest llibre son continuats tots los noms dels ciutadans y habitants de la dita Ciutat de Manresa dividits per carrers pera que mes facilment se puga cobrar lo regadiu que quiscun dells fa y presta quiscun any a la Universitat de dita Ciutat per la assequia per raho de los honors y possessions", AHCM.
- (83) SARRET, cit. p. 282.
- (84) PALLAS, P., Topografía médica manresana, cit. pp. 192-193.
- (85) PALLAS, P., cit. pp. 246-247; RAFAT SELGA, J., "Aspectos de la medicina en Manresa. S. XIII al XVII." a I Congrés Internacional d'història de la medicina catalana, Actes, Vol. I, pp 120-121.
- (86) TORRADEFLOT, J., Real Confraria de Sant Salvador y gremi de pagesos de Manresa, Manresa, 1906, p. 83.
- (87) PALLAS, P., cit. pp. 247-248.
- (88) NADAL, J., "La població catalana als s. XVI-XVII", cit. p. 62.
- (89) Consell d'Aragó, Leg. 211, Doc. 6, ACA.
- (90) PALLAS, cit. p. 194.
- (91) SARRET, cit. p. 372.
- (92) V. nota 51 i 52.
- (93) OLIVERAS, J., "La ciutat de Manresa en començar el s. XIX", MEB nº 2 (1983), p. 110.
- (94) PALLAS, cit. pp. 194-195.
- (95) OLIVERAS, J., Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870), Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1983, Vol. II, p. 25.
- (96) VILA, J. "Bages" a Geografia de Catalunya, Ed. Aedos, Barcelona, 1964, Vol. II, p. 476.
- (97) VILA VALENTÍ ha analitzat les causes de l'origen d'aquest poblament a la Catalunya Vella, El món rural a Catalunya, Barcelona, 1973, sobretot en els articles "El mas, una creació subpirinenca", pp. 63-78 i "L'artigatge, la colonització i el poblament rural", pp. 21-39.
- (98) V. per exemple el llibre de J. CAMPS I ARBOIX, Les cases pairals catalanes, Barcelona, 1965.
- (99) V. Resum històric de la família Solervicens, Ed. familiar, Navarcles, 1951.

- (100) Capbreu de Navarcles de 1338. AHSB.
- (101) Amillament de Navarcles, 1860. AMN.
- (102) PRAT, J., "Aproximació als inicis d'un cognom santpedorenc: els Llussà", Dovella nº 6, pp. 15-17.
- (103) SERRA, E., "El règim feudal català" a Estructura social i econòmica del camp català, Barcelona, 1983, p. 98.
- (104) FERRER, Ll., Conreus, accés a la terra i proletarització a Manresa en el segle XVIII, Memòria de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1980, pp. 245-254.
- (105) Capbreu de Navarcles, 1687. AHSB. Declaració del Mas Solervicens.
- (106) Caldria exceptuar d'aquest procés el Mas Cura que superà la crisi del s. XIV i va arribar al s. XVII amb un pagès que es deia com el Mas. Fou al llarg d'aquest segle que es va desintegrar en diverses parts, la més important de les quals va passar al Mas Serra. Amb el Mas Graner passà una cosa similar.
- (107) Aquests noms són: Joan Scayola, Valentí Soler (vicens), Valentí Graner, Joan Cura, Joan Serra, Bernard Aquilar i Rafael Bertran. Apareix un altre Joan Serra, propietari del Mas de la Sala que no apareix en cap altre conreu. Capbreu de 1505. AHSB.
- (108) IGLESIES, J., El fogatge de 1553, cit. p. 477.
- (109) Capbreu de Navarcles, 1596. AHSB.
- (110) RAFAT, F., "Demografia de Rajadell al s. XVI", MEB nº 2 (1982), pp. 123-134.
- (111) TERRADES, I., Tradició i crisi en el món rural, Inèdit, 1982, pp. 16-17.
- (112) PLANAS, J., Les Planes de St. Mateu. Una casa pairal, Barcelona, 1969, pp. 30-33.
- (113) CLAPERS, J., Notes històriques de St. Joan d'Avinyó, Manresa, 1932, pp. 10-11.
- (114) GALOBARDÉS, J.-PUIGBO, J., Notes històriques d'Artés, Manresa, 1933, pp. 19-21.
- (115) FREIXA, LL., Esglésies parroquials i capelles del municipi d'Oló, 1978, p. 4.
- (116) SOLER I MARCH, L., "Sant Fructuos de Bages. Arxiu parroquial", CECB III (1910-1913), p. 175.
- (117) VILA, R., Prev., "Història de Sta. m^a d'Horta", Vincit nº 36 (Oct. 1964)
- (118) SOLÀ, F., Notes històriques de Navarcles, Manresa, 1910, pp 90-93.
- (118bis) NADAL, J., "La població catalana als s. XVI i XVII", cit. p. 57, VILAR, P. Catalunya..., cit. Vol. II, pp. 373-412.
- (119) FERRER, LL., Conreus..., cit. pp. 245-254.
- (120) Not. MAS de Santpedor, 1769-1770, fols 41-43, 23-II-1770.
- (121) Not. RALLAT, 1761, fols 37-39, 12-I-1761.
- (122) El contracte es firma entre Ventura Matifoll, àlies Perich, pagès de Rajadell i Francesc Font, pagès de Rajadell. L'entrada que ha d'abonar en Font és 150 ll., el qual, com que no les té, haurà d'endeutar-se creant un censal de pensió anual 4 ll. 10 s. Mentre no torni el censal

el domini el continua tenint el pagès propietari. A més paga de firma per senyoria al senyor 16 ll. Not. Rallat, 1761, fols 96-99 i 108-109.

- (123) VILA VALENTI, J., La comarca de Bages, Memòria de Doctorat inèdita, Madrid, 1955, Vol. III, p. 491.
- (124) Amillarament de Castelladral, 1861. ACA.
- (125) Cadastres de Castelladral i St. Cugat del RAcó. Llig. Cadastres Pobles. AHCM.
- (126) Not. MAS de Santpedor, 1769-1770, fols. 24-25, 11-II-1770.
- (127) Not. CERAROLS, 1850, fols 60-62, 4-II-1850, fols 87-89 i 227-230. Els establiments que coneixem es fan a BARTOMEU Comas bracer i moliner de Monistrol de Montserrat, Francesc Planas bracer de St. Mateu i Josep Berenguer teixidor de cotó de Berga i veí de Sallent.
- (128) Not. CERAROLS, 1850, fols 393-401, 24-X-1850. El primer establiment es fa a un altre gran propietari d'Avinyó, en Segimon Portella. La peça de terra establerta té 16 mts. per la banda que dona al carrer i uns 35 mts. de fondària. L'entrada que pagaran als Verdaquer és molt elevada comparada amb els altres establiments (753ll. front 150 ll.). Pensem que l'establiment als Portella podria venir d'alguna altra problemàtica entre ambdós masos que no coneixem (pagament de deutes, algun dot, etc.).
- (129) Not. MANDRES 1849-1850, fols 94-96, 19-IV-1850.
- (130) V. Capítol 3. El capbreu utilitzat és el de Navarcles, 1779-1781. AHSB.
- (131) SOLA, F., Notes..., cit. p. 73.
- (132) Capbreu de Navarcles de 1687. AHSB.
- (133) Capbreu de Navarcles, 1779-1781. Declaració de Teresa Casanovas, vda. AHSB.
- (134) Casa al C/ Otzet, vinya de 3Q. al Montpeità, 4q de llavor de canem d'hort, dues vinyes al Pla del Cos, 2Q. de terra campà, un porxo i un hortet al C/ Otzet i un altre hort de regadiu.
- (135) Not. ABADAL, 1777, fols 271-273. L'establiment es reserva una part de l'entrada per pagar VCG que no especifica. L'adquiridor havia de pagar aquesta quantitat quan l'establiment volgués.
- (136) AHSB.
- (137) Pel C/ de la Vinya Vella, Not. Camps de Sallent, 1797, fols 259-274; pel C/ Ametller, Not ABADAL, foranis, 1786-1791, fols 320 i ss.; 15-VIII-1791 i pel C/ St. Bartomeu, Not. CAMPS de Sallent, 1797, fols 303-306, 329 i ss.
- (138) Coneixem més coses que el cas de Teresa Casanovas, vda. Josep Comellas posseïa una casa al C/ Major, 3 Q. de vinya al Coll de l'Angla, 1 Q. de vinya al mateix lloc, 3 q. d'hort provinents tots de l'herència de la seva mare Angela Graner. Posseïa també una peça de terra de 3Q. de terra campà (el camp de St. Bartomeu) comprada una part al Mas Escalola el 1734 i l'altra al Mas Serra, establerta al quart i rescatada després la quarta part el 1755 i 2Q. de terra campà al Pla del Cos provenient del seu pare.
- El 1797, es ven l'hort de 3q. de Sta. Margarida a CG a Jaume Tàpias bracer de Navarcles (Not. CAMPS, 1797, fols 329-330); el 1801, la casa al C/ Major per 2350 ll. (Not. MAS I CASELLAS, 1801, 4-X-1801) i el 1802, per 2700 ll. i per fer front a una pila de deutes que especifica en el contracte, l'hort abans venut a CG i les dues vinyes del Coll de l'Angla.

(139) Cadastre de 1816 de Navarcles i Visori de les cases de Navarcles el 1853 i Cèdules Personals de 1882-1883. AMN.

(140) Per carrers, les cases amb pis es distribuïen de la següent manera:

Carrer	Cases	Cases amb pis
Nou	60	3
"Detrás"	11	1
Manresa	6	-
St. Benet	46	2
Ample	45	12
Verger	24	5
St. Bartomeu	12	2
de Baix	17	1
Plaça	8	3
Otzet	24	13
Sort	23	1
Ametller	21	2
Despoblat	1	1
Total	299	46

(141) Els propietaris d'aquestes eren: Felip Neri Ubach (Mas Aguilar), Manuel Altimiras, Jaume Bertran (Mas Bertran), Francesc Cura, Francesc Serra (Mas Serra) i Josep Generes. El Mas Escaiola i el Mas Torroella són considerades de segona. Val la pena adonar-se, com també a nivell urbà es produeix l'ascensió d'una pagesis mitjana (els Altimiras, els Cura, els Generes, per exemple).

(142) Not. CAMPS de Sallent 1797, fols 329 i ss.

(143) Cadastre de Navarcles de 1816, AMN.

(144) Not. ABADAL foranis, 1786-1791, fols 320 i ss., 15-VIII-1791.

(145) Not. CAMPS de Sallent, 1797, fols 259 i ss.

(146) Not. ESCORCELL 1754, fols 28-51.

(147) Not. SOLER 1728, 12-IX-1728.

(148) Posem-ne dos exemples: Joan Alsina, boter de Navarcles posseïeix casa al C/ Nou per compra de pati que féu a Joan Tarrés, sastre de Calders el 14-II-1741; però al mateix temps va comprar un hort el 1743 a Valentí Escaiola a la Riera. El cas de Josep Altimiras és el mateix: un pati per fer casa al C/ Nou comprat l'any 1734 i un hort al Timoner comprat el 1738.

(149) Es el cas de Pere Arsegol: comprà un pati al C/ Nou per fer casa al propietari del Mas Bertran el 1753 i el 1778 comprà un tros darrera la casa per fer-hi hort. Francesc Bertran, teixidor de llana, feu exactament el mateix. Capbreu de Navarcles 1779-1781, AHSB.

(150) Sobre els trets de la propietat a l'Antic Règim i després de la Revolució Burguesa, vegeu PESET, M., Dos ensayos sobre la propiedad de la tierra, Madrid, 1982.

(151) La venda del domini útil podia tenir diversos canals: la venda normal (trapàs del domini útil d'una porció de terreny), venda a carta de gràcia que a la llarga es convertís en perpètua o establiment a rabassa amb posterior compra per part de l'adquiridor de les parts de fruits.

- (152) Not. SOLER 1728, 12-IX-1728.
- (153) "per quitar 39 lliuras d'aquell censal de 455 ll. 15 s. 4d., en l'original creació 1500 ll. a la Rda. Comunitat de Santpedor". Not. ESCORCELL 1754, fols 28-29. Les vendes de 1754 del Mas Serra es troben a Not. ESCORCELL 1754, fols 28-51.
- (154) Laudemios, Tercios y foriscapios, 1750-1817. AHSB.
- (155) Not. ABADAL, 1777, fols. 271-273.
- (156) Not. ABADAL foranis, 1786-1791, 15-VIII-1791, fols 320 i ss.
- (157) Not. Esteve de MAS, 9-X-1816. AFC.
- (158) Not. CAMPS de Sallent, 1797, fols 259 i ss.
- (159) Sols un exemple: Jaume Bertran, amo del Mas Bertran, estableix un pati al C/ Nou de 5 mts. x 16 mts. el 1800. ES paga 30 ll. d'entrada i 1/2 q. de blat de cens. Not. CAMPS 1800, 9-V-1800. De lluïisme va pagar 10 ll. 5s.
- (160) VILAR, Catalunya..., cit. Vol. III, pp. 371-392.
- (161) Llibre de comptes dels masos de la Seu 1770-1805. Mas Noguera de Monistrol de Rajadell. AHSM.
- (162) Not. ABADAL 1786-1791, foranis, 15-VIII-1791. Establiment a Josem Casanovas i Galobart, AFC.

APENDIX CAPITOL 1

Evolució dels baptismes a vuit parroquies del Bages (1650-1860).

ANY	AVINYO	BALSARENY	CALDERS	MURA	AGUILAR	RAJADELL	ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	ST. M ^a D'OLO	TOTAL
1650	13	25		12	9		6	16	
1651	11	22		12	4		5	15	
1652	13	25		12	2		4	18	
1653	20	24		20	5		9	13	
1654	11	21		10	4		9	14	
1655	16	15		16	1		4	12	
1656	9	21		12	3		5	12	
1657	21	30		16	6		9	20	
1658	12	21		19	2		5	18	
1659	17	25		10	3		9	18	
1660	14	28		13	6		2	22	
1661	18	23		11			5	13	
1662	11	18	6	14	4		10	17	
1663	17	25	8	11	1		6	15	
1664	16	18	15	21	6		8	24	
1665	11	15	12	9	4		8	14	
1666	16	33	12	16	1		8	20	
1667	15	15	13	14	6		4	23	
1668	9	18	9	12	5		6	17	
1669	11	21	11	18	2		9	21	
1670	7	10	9	11	8		7	13	
1671	12	21	17	16	5		6	18	
1672	9	27	15	12	4	5	7	14	93
1673	15	21	10	15	9	7	8	11	96
1674	13	42	23	21	7	8	7	23	144
1675	11	27	12	12	6	6	11	17	102
1676	24	26	12	24	7	11	7	16	127
1677	14	39	16	15	6	7	10	27	134
1678	17	26	11	22	11	8	6	14	115
1679	16	24	13	16	1	5	7	22	104
1680	15	40	12	17	8	11	8	18	129
1681	19	24	12	11	4	9	9	27	115
1682	14	22	14	25	7	9	11	20	122
1683	22	38	15	20	5	10	7	26	137
1684	10	22	15	13	8	6	7	19	100
1685	13	27	16	17	4	10	4	13	104
1686	21	31	19	18	9	8	7	21	134
1687	17	24	13	19	5	7	4	22	111
1688	15	19	20	15	8	8	2	18	105
1689	20	20	17	20	6	7	6	14	110
1690	24	24	21	19	6	10	7	19	130
1691	19	29	14	24	7	6	9	12	120
1692	17	21	17	19	3	6	2	17	102
1693	17	30	18	22	5	12	8	17	129
1694	19	27	15	22	7	11	7	31	139
1695	24	26	22	10	6	6	5	24	123
1696	15	25	16	30	11	13	8	26	144
1697	18	26	15	21	6	8	7	28	129
1698	19	25	15	19	5	14	2	25	124
1699	20	28	18	14	8	4	7	34	133
1700	21	25	17	23	5	16	9	20	136
1701	23	25	21	12	8	13	7	35	144
1702	16	39	22	15	7	11	10	32	154
1703	16	22	19	20	7	7	6	30	127
1704	18	21	24	22	3	10	8	41	147
1705	19	39	13	19	11	6	5	24	136
1706	16	19	25	18	6	9	7	41	141
1707	18	24	28	20	4	8	6	32	140
1708	14	27	19	18	8	4	7	31	128
1709	15	20	24	17	7	10	10	22	125
1710	14	18	26	22	9	11	5	24	129
1711	22	25	21	22	4	11	9	34	148
1712	17	29	21	21	3	5	7	35	138
1713	10	22	17	32	7	11	9	31	139
1714	18	25	16	19	9	12	7	15	121
1715	15	23	21	13	3	12	4	37	128
1716	15	35	17	29	7	7	6	27	143
1717	14	22	13	18	6	11	8	15	107
1718	14	24	28	27	8	8	11	38	158
1719	16		24	17	11	10	6	20	
1720	20		17	23	3	9	4	27	
1721	11		27	32	7	11	10	27	
1722	26		21	21	8	12	8	34	
1723	22		17	33	8	9	6	18	
1724	20		26	35	8	14	11	30	
1725	15		10	19	5	11	4	23	
1726	23	16	21	32	3	12	11	29	147
1727	24	31	29	36	10	14	8	40	192
1728	24	32	17	24	8	10	4	30	149
1729	16	28	27	27	5	9	12	37	161
1730	23	31	19	35	7	17	7	28	167

(..../....)

ANY	AVINYO	BALSARENY	CALDERS	MURA	AGUILAR	RAJADELL	ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	ST. M ^a D'OLIO	TOTAL
1731	24	33	31	22	7	7	5	35	164
1732	28	41	22	23	5	12	4	41	176
1733	23	32	27	22	4	7	8	46	169
1734	25	38	26	37	6	13	6	36	187
1735	25	32	22	23	7	9	7	38	163
1736	24	21	31	31	11	11	6	45	180
1737	37	45	21	33	8	9	6	24	183
1738	11	17	28	18	7	11	5	35	132
1739	20	30	27	26	6	7	6	30	152
1740	25	29	19	20	6	11	7	37	154
1741	25	29	29	27	8	3	5	26	152
1742	21	27	15	24	3	9	9	39	147
1743	20	34	26	27	10	7	6	48	178
1744	28	36	27	31	5	5	11	30	173
1745	26	37	21	25	16	7	9	39	180
1746	29	32	26	36	4	7	14	49	197
1747	25	24	23	29	14	5	10	38	168
1748	21	33	28	39	8	4	7	32	172
1749	20	28	21	31	4	4	9	54	171
1750	23	32	23	34	9	9	8	33	171
1751	14	22	21	34	5	7	11	41	155
1752	28	30	21	26	8	10	7	39	169
1753	21	25	28	41	4	13	17	43	192
1754	20	24	25	25	7	9	8	40	158
1755	15	32	17	30	5	15	15	28	157
1756	20	28	31	40	6	12	9	49	195
1757	24	37	27	21	2	16	15	39	181
1758	28	31	21	34	6	11	10	50	191
1759	22	39	22	26	8	12	10	39	178
1760	28	32	21	32	5	13	13	32	176
1761	26	42	38	22	10	16	8	47	209
1762	22	27	24	42	8	13	10	40	186
1763	27	37	30	25	14	11	13	34	191
1764	21	34	21	26	9	13	7	45	176
1765	28	35	26	26	6	15	7	37	180
1766	36	31	27	27	16	8	14	47	206
1767	25	23	12	25	6	14	6	38	149
1768	33	37	30	28	8	11	9	44	200
1769	28	27	26	33	11	7	9	41	182
1770	32	29	19	26	13	9	11	41	180
1771	36	29	34	33	18	10	10	46	216
1772	22	48	25	36	6	10	13	37	197
1773	59	35	35	30	14	10	14	46	243
1774	24	35	32	27	9	12	15	42	196
1775	47	37	16	27	14	7	21	38	207
1776	45	25	32	42	13	11	10	45	223
1777	31	29	18	30	8	8	12	44	180
1778	48	33	29	35	12	11	20	48	236
1779	46	33	24	37	6	9	19	50	224
1780	34	36	19	34	11	9	16	43	202
1781	32	33	31	30	8	6	22	43	205
1782	44	31	19	32	14	11	15	48	214
1783	30	29	19	32	10	11	14	43	188
1784	27	27	21	45	9	6	22	41	198
1785	27	42	24	37	15	12	19	43	219
1786	34	28	17	41	8	14	21	44	207
1787	30	39	20	41	8	8	21	49	216
1788	32	34	26	37	13	14	22	55	233
1789	28	24	22	37	5	8	13	41	178
1790	31	40	27	42	14	11	26	49	240
1791	34	37	20	48	7	18	16	43	223
1792	36	35	27	36	8	17	29	45	233
1793	43	34	29	34	10	20	21	47	238
1794	31	35	32	44	12	13	27	49	243
1795	42	23	28	40	12	15	21	42	223
1796	43	29	33	37	5	18	27	45	237
1797	42	34	34	40	16	12	20	47	245
1798	40	36	26	34	10	14	25	50	235
1799	31	31	34	36	16	15	21	55	239
1800	40	39	25	34	10	8	30	50	236
1801	42	35	42	36	10	14	26	43	248
1802	42	36	25	33	13	12	20	49	230
1803	33	38	29	32	10	13	25	36	216
1804	58	32	29	37	12	15	21	41	245
1805	44	33	26	34	9	7	29	50	232
1806	57	43	33	28	8	12	21	33	235
1807	51	31	38	43	11	10	28	53	265
1808	34	43	35	35	11	11	27	44	240
1809	59	50	22	45	17	13	29	50	285
1810	34	31	17	42	8	22	18	40	212
1811	33	42	31	36	9	16	33	44	244
1812	45	39	19	27	13	11	18	37	207
1813	42	45	24	24	12	20	25	28	220
1814	51	58	38	39	12	15	30	70	313
1815	53	44	35	44	11	20	23	58	288

(.../...)

ANY	AVINYO	BALSARENY	CALDERS	MJRA	AGUILAR	RAJADELL	ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	STA. M ^a D'OLO	TOTAL
1816	56	53	28	43	8	17	32	48	285
1817	42	46	31	32	15	21	20	45	252
1818	36	36	22	23	9	15	33	34	208
1819	44	46	32	35	10	19	22	51	259
1820	50	48	36	39	12	24	39	50	290
1821	62	42	20	33	11	22	27	49	266
1822	38	47	29	33	11	20	33	51	262
1823	27	27	23	32	6	19	19	41	194
1824	34	40	25	25	10	15	36	36	221
1825	38	29	24	46	10	18	19	43	227
1826	40	37	22	36	6	17	30	48	238
1827	45	41	27	23	14	19	26	53	248
1828	45	30	29	44	7	20	37	56	268
1829	46	33	34	34	11	17	23	44	242
1830	31	35	20	34	10	18	31	44	223
1831	42	30	35	35	9	14	27	61	253
1832	40	51	33	32	6	15	23	49	251
1833	40	36	26	28	12	13	19	40	214
1834	46	39	34	33	12	14	25	52	265
1835	42	30	24	35	12	9	23	49	224
1836	32	31	26	30	11	9	21	40	200
1837	31	30	25	37	6	11	22	46	208
1838	23	30	13	38	8	14	19	31	176
1839	31	38	31	28	5	13	24	45	215
1840	40	41	21	35	10	19	19	30	215
1841	40	34	29	27	4	16	28	38	216
1842	54	46	25	29	7	20	20	40	241
1843	49	43	22	45	6	15	18	39	237
1844	46	39	29	26	13	11	21	40	225
1845	67	45	28	31	10	23	30	36	270
1846	44	43	32	36	7	20	21	40	243
1847	58	43	26	38	9	20	23	45	262
1848	56	44	31	30	9	21	19	39	249
1849	61	52	31	31	10	20	29	48	282
1850	59	45	24	27	12	28	30	46	271
1851	57	54	38	38	6	20	38	39	290
1852	48	42	31	39	9	19	35	43	266
1853	57	44	30	29	12	24	28	45	269
1854	49	44	35	38	9	22	34	31	262
1855	49	45	35	37	7	28	32	43	276
1856	50	43	21	32	15	22	34	32	249
1857	39	51	28	37	10	18	37	44	264
1858	57	45	26	39	13	33	34	35	282
1859	47	43	24	34	21	41	30	44	284
1860	44	57	36	42	12	20	35	34	280

	1553 (FOCS)		1626		1718		1780		1787		1819 (VEINS)	
AGUILAR DE BOIXADORS Castellar	15 12	27	267 258	525	69 32	101	120 110	230	132 114	246	48 54	102
ARTES	54	54	390	390	588	588	1155	1155	1099	1099	206	206
AVINYÓ St. Eugènia de Relat Horta	15 8 16	39	285 144		262 140 74	476	764 200 142	1106	737 130 66	933	93 11 16	120
BALSARENY	36(1)	36			430	430	674	674	874	874	170	170
CALDERS Viladecaballs de Calders	20 15	35	123		397 60	457	670 96	766	458 77	535	69 12	81
CALLUS	12	12	74	74	188	188	103	103	87	87	13	13
CARDONA Veinat de Cardona	206 17(2)	223			1720	1720			2072 440	2512	317	317
NAVAS (Castelladral) Mujait St. Cugat del Racó Torroella	22(3) 9 12	43			265 37 66	368			454 129 50	812	86 18	
CASTELLBELL I EL VILAR	19	19	397	397	224	224	393	393	247	247	25	25
CASTELLFOLLIT DEL BOIX Grevalosa Maians	16 7	23	172 99 71		138 75 42	255	282 72	354	112 71 61	204	18 20 19	57
CASTELLGALI	20	20	206	206	171	171	350	350	265	265	30	30
CASTELLNOU DE BAGES Argençola	15	15	255	255	104	104	236	236	206 55	261	16	16
L'ESTANY	10	10			209	209	650	650	244	244	94	94
FONOLLOSA I CAMPS Fals	16 23	39	143 199	342	133 136	269	237 296	533	199 160	359	20 10	30
CAIA	20	20	336	336	238	238	480	480	296	296	64	64
MANRESA Viladerdis	350 3	353	5497 34	5531	5647 22	5669	7000 45	7045	8136 24	8160	1438 4	1442
MARGANELL St. Cecília	5 6	11			61	61			114	114	8	8
MOIA Ferrerons Rodors	177 2 7	186	1368 43		1468 96 80	1644	2240 120 100	2460	2481 103 74	2658	392 13 13	418
MONISTROL DE CALDERS	11	11	225	225	279	279	627	627	454	454	68	68
MONISTROL DE MONTSERRAT	81	81			339	339			1341	1341	157	157
MURA	16	16	283	283	231	231	746	746	305	305	50	50
NAVARCLES	12(4)	12	185	185	150	150	900	900	557	557	98	98
RAJADELL Monistrolè Vallformosa	11 3	14	147 48 34	229	112 36 19	167	143 58		157 105 21	283	93 6 3	102
ROCAFORT	10	10	134	134	99	99	125	125	165	165	17	17
SALLET Cornet Serranina Serrasans	106 13 3 2	123	1265 142	1407	682 97 43	822	1911 100 31 61	2103	1693 69	1861	285 14 3 2	284
ST. FELIU SASERRA					554	554	677	677	674	674	78	78
ST. FRUITOS Olzinelles St. Iscle Valldeishorts	12 3 4 6	25	130 35		214 21 75 64	374	504 50		357 15 39 40	451	76 3 4 5	88
ST. JOAN DE VILATORRADA Joncadella St. Martí de Torroella	2 6 6	14	55		26 33 52	113	39 78		41 57 114	212	5 8 11	24
ST. MATEU DE BAGES Castelltaiat Claret Coaner Meià i Saló	16 27 9 13	65	291		78 94 25 53	250	182 301		87 226 45 163 249	770	15 29 33	
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA Sallèles	7 16	23	169		65 87	152	180 107	287	105 48	153	20 8	28
ST. VICENÇ DE CASTELLET Vallhonesta	7 4	11			94 45	139			50 57	107	11 6	17
STA. M ^a D'OLIO Sola St. Feliu de Terrassola St. Joan d'Oló	26 19 12	57	471 144		615 102 117	834	800 72 165	1037	570 14 107 244	935	87 2 10 17	116
SANTPEDOR	118	118	828	828	948	948	1504	1504	1791	1791	377	377
SURIA	25	25			270	270	798	798	589	589	154	154
TALAMANCA	15	15	191	191	230	230	346	346	167	167	33	33

- (1) Inclou Argençola.
- (2) Correspon a la Coronina.
- (3) Inclou Valldeperes i Orriola.
- (4) Apareix junt a la Valldeishorts.

AGUILAR DE BOIXADORS Castellar	260 205 465	240 279 519	92 92	689
ARTES	1287 1287	1386 1386	1279 1279	1839
AVINYÓ St. Eugènia de Relat Horta	643 85 77 805	460 85 77 622	574 56 194 824	1718
BALSARENY		769 769	979 979	1275
CALDERS Viladecavalls de Calders	296	689 230 919	405 156 562	1713(7)
CALLUS	61 61	61 61	193 193	316
CARDONA Veinat de Cardona	2962 2962		2366 2366	4660
NAVAS (Castelladral) Mujalt St. Cugat del Racó Torroella	412 84	423 20 84 527	321 65 38 96 520	1197
CASTELLBELL I EL VILAR	121 121	122 122	493 493	1434
CASTELLFOLLIT DEL BOIX Grevàloza Maians	319 102 174 595	319 102 49 470	318 62 380	1008
CASTELLGALI	581 581	648(5)648	549 549	1094
CASTELLNOU DE BAGES Argençola	224	224 20 244	171 171	348
L'ESTANY	492 492	492 492	492 492	623
FONGLIOSA I CAMPS Fals	53 66 119		86 74 116	1262
GAIA	404 404	404 404	284 284	649
MANRESA Viladordis	12921 56 12977	16000 30 16030	13339 28 13367	15264
MARGANELL Sta. Cecília	37 37	60 10 70	216 216	330
MOJA Ferrerons Rodors	2620 62 63 2745	1800 62 15 1877	2649 112 101 2862	3147
MONISTROL DE CALDERS	337 337	30 30	383 383	
MONISTROL DE MONTSERRAT	1028 1028	1000 1000	1299 1299	1583
MURA	262 262	100 100	283 283	887
NAVARCLES	481 481	1081 1081	614 614	1441
RAJADELL Monistrol Vallfornosa	461 66 30 557	400 130 55 585	330 47 22 399	857
ROCAFORT	175 175	286 286	182 182	862
SALLENY Cornet Serrehima Serrasans	1306 144 120 1470	1906 144 15 31 2096	2564 2564	4744
ST. FELIU SASSEFAA	380 380	1050 1050	388 388	932
ST. FRUITOS Olzinelles St. Iscle Valldelsoorts	605 92 77 774	605 50 92 60 807	615 19 40 77 751	979
ST. JOAN DE VILATORRADA Joncadella St. Martí de Torroella	238 162 74 474	30 74 162 266	77 52 112 241	454
ST. MATEU DE BAGES Castellallat Claret Conaer Meia i Saló	91	91 12	96 152 (9) 38 103 389	1112
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA Salelles	97 59 156	600 150 750	561 42 603	780(8)
ST. VICENÇ DE CASTELLET Vallhonestà	122 106 228	52 106 158	195 100 295	527
STA. M ^a D'OLÍ Solà St. Feliu Terrassola St. Joan d'Olí	682 46 127 855	70 10 46 127 253	519 13(+) 34 65 631	1320
SAN PEDOR	2339 2339	1480 1480	1957(*) 1957	1818
SURIA	754 754	246 246	275 275	1401
TALAMANCA	158 158	147 147	264 264	538

Fonts:

1553: IGLESIES, Josep, El foga
ge de 1553, Barcelona, 1979.

1626: PLADEVALL, A., "Un cens
general de Catalunya fins
ara desconegut", Ausa n° 75
(1973), pp. 129-142.

1718 i 1787: VILAR, Pierre,
Catalunya dins l'Espanya Mo-
derna, Vol. III, Barcelona,
1965.

1780: PLADEVALL, A., "Un cens
demogràfic i econòmic del
Biat de Vic del 1780", Re-
vista Catalana de Geografia
Any I, Vol. I, n° 4 (Oct-Des
1978), pp. 577-616.

1819: FRIGOLA, Vicente, Rela-
ción de los pueblos de que
consta el Principado de Ca-
taluña, Barcelona, 1824.

1826-1829: MIRANO, Sebastián,
Diccionario geográfico-esta-
dístico de España y Portugal
Madrid, 1826-1829.

1830: IGLESIES, J., Indicacio-
nes sobre la poblacion de Ca-
taluña en la primera mitad
del s. XIX, Memorias de la
RACA, Vol. XXXVII n° 14, Bar-
celona, 1967, pp. 385-401.

1842: MADCOZ, Pascual, Diccio-
nario geográfico-estadístico
de España y sus posesiones
de ultramar, Madrid, 1845-
1850.

1857: Censo de Población de Es-
paña según el recuento veri-
ficado el 21-V-1857, Madrid,
1858.

(5) 48 habitants corresponen a la Quadra Font dels Cirarenchs.

(6) Els totals dels pobles amb asterisc són extrets del Resum del partit Judicial.

(7) Inclou Monistrol de Calders.

(8) No hi ha dades de 1857 i 1860. Utilitzem la de 1877.

(9) Amb St. Mateu.

2. SISTEMA DE CONREUS I TECNICA AGRICOLA

En aquest capítol pretenem estudiar fonamentalment el sistema de conreus que durant els segles XVIII i XIX es va desenvolupar al Bages, el seu equilibri intern i les seves contradiccions. Podem avançar dos trets rellevants: per una banda, la tendència al monocultiu vitícola (1) amb el consegüent dèficit de cereals i la utilització de l'adob vegetal en lloc de l'animal i, per altra banda, un sistema que demanarà la inversió de molta mà d'obra per maximitzar la producció. La tècnica agrícola pràcticament no es va desenvolupar en el vinyar davant la preferència a utilitzar massivament la mà d'obra.

Delimitar la lògica interna del sistema de conreus i el seu equilibri és l'objectiu d'aquest apartat, però sovint toparem amb les relacions d'explotació que estableixen els diversos grups socials entre si i que modelen i adapten el sistema segons els seus interessos. El sistema de conreus que es descriu encaixarà perfectament en una estructura agrària de classes polaritzada a l'entorn dels propietaris de masos i els petits pagesos. Aquests realitzaran la inversió de mà d'obra en petites explotacions propietat dels masos. A més treball, més excedent extret pels grups dominants. La interrelació entre sistema de conreus i relacions de explotació és òbvia. L'estudi aïllat d'aquell respon únicament a una necessitat metodològica de l'exposició.

2.1. LA DISTRIBUCIÓ DELS CONREUS: EL MONOCULTIU VITICOLA

Si algunes etimologies fan derivar el nom de Bages de Bacus, déu grec del vi, altres autors assenyalen la importància de la vinya ja en època romana en aquesta zona (2) i sobretot en època medieval. Benet assenjala que el Monestir de St. Benet en la seva consagració va rebre dotze mujades de vinya, quatre vegades més que de cereal; l'expansió d'aquest conreu seria ascendent en les tres darreres dècades del s. X i una gran expansió a la primera meitat del s.XI (3). Vilà Valentí insisteix també en aquest aspecte. Creu que a la franja oriental del Pla de Bages es va formar un vinyar important que en part queia sota el domini de St. Benet, el qual cuidava de la seva reorganització i expansió(4).

Calen però molts estudis per il·ligar aquesta pretesa especialització vitícola i el que succeirà realment en el s. XVIII. Podem assentar la següent hipòtesi: durant el s. XVIII el Bages va assistir a una extensió progressiva del conreu de la vinya, més en el Pla que en els altiplans, que arribarà fins a finals del segle XIX, i es va convertir gairebé en monocultiu. Ara bé, la vinya era ja molt important, com a mínim a principis del s. XVIII i sobretot en el Pla.

Notícies aïllades confirmen aquesta importància:

a/ L'inventari del Mas Vilarasau de Sta. Maria d'Olló, de l'any 1631 mostra perfectament la consolidació del celler amb una tina de pedra, una tina de fusta, cinc bótes grosses (per desgràcia no especifica la cabuda), 3 bótes de 2,5 cargues, 1 bóta de 1 carga, 1 bóta de 1/2 carga, 4 portadores, 2 barrals i 2 cercols de bótes grosses (5).

b/ L'Enquesta contestada pel rector de Navarcles el 1716 (6) dóna la següent distribució de conreus:

	QUARTERES	% TERRA CONREADA	% TERRA ENCADASTRADA
Sembradura	152Q 6q	50,1%	21,2%
Vinya	141Q 11q	46,6%	19,7%
Oliveres	3Q 4q	1,1%	0,5%
Horta	6Q 8q	2,2%	0,9%
Bosc	234Q 4q		32,6%
Roques	179Q 10q		25 %

Malgrat que el total de terres no coincideixi amb el total que tenia realment el municipi, les xifres mostren la tendència que s'esperava: la vinya ocupa el 46,6% de les terres conreades, lleugerament per dessota de la sembradura. Era, per tant, ja important a començaments de segle i, previsiblement abans (7).

c/ Els inventaris d'alguns ciutadans honrats i doctors en medicina mostren una important capacitat d'emmagatzemar vi, a partir de les bótes que tenen en els seus cellers. I aquesta capacitat sols s'explica si el vi era important.

Tomàs Mollet, doctor en medicina el 1719 -	277 cargues
Manel Calcina, ciutadà honrat el 1713 -	179 cargues (8)

d/ Les dades sobre Manresa són també clarificadores: el 1737, el 56,7% de la terra conreada es dedicava a la vinya i el 43% de la terra total del terme. El següent conreu era el regadiu de la sèquia que suposava el 25,4% i el 19,3% del total (v. quadre 2.18). Però la documentació sobre el cadastre permet afirmar, malgrat que en xifres menys exactes, que aquestes proporcions es donaven ja en la segona dècada del s. XVIII (9).

L'exemple de Sta. M^a d'Oló, allunyat del Pla i els exemples de Manresa i Navarres, a manca de més recerca en profunditat, permeten afirmar que, almenys en alguns indrets, l'extensió del conreu de la vinya era ja notable a principis del s. XVIII. Més endavant, quan estudiarem l'estructura de l'explotació de la terra comprovarem que l'establiment a rabassa, base de l'expansió vitícola tenia un cert desenvolupament ja en la segona meitat del segle XVII (10).

No podem oblidar que el Bages es troba a l'interior de Catalunya i fins a l'actualitat s'ha interpretat l'expansió vitícola com un fenomen de la costa catalana i no pas de l'interior. J. Cardó, en el seu estudi sobre el Camp de Tarragona deixa clar que les comarques de la costa estaven més conreades de vinya que les de l'interior a començaments de segle XVIII (11). Navarro Miralles afirma que el 60% de les vinyes del Camp estan al llarg d'una franja litoral de 10Km. (12). Barbaza en el seu estudi sobre la Costa Brava afirma també que l'especialització vitícola s'ha produït en els pobles dels litorals (13). Les dades que aporta E. Giralt per l'any 1717 pels partits judicials de Vilafranca, Vilanova i el Vendrell, així com el detall per pobles, es copsa perfectament com la comarca de Vilanova, que toca a la costa predomina molt més la vinya que a les comarques del Penedès (14). El Maresme es mostra també especialitzat en vinya segons els treballs de Llobet i Vinyals (15). Sitges segueix la mateixa tònica, el 1716 el 74,86% dels conreus són vinya (16).

En contrast amb aquestes dades de la costa, els pobles de comarques de l'interior eren absents de vinya: Castelló de Farfanya a La Noguera el 1734, el 5,8% de la terra conreada (17), a la Segarra, el 3,4% el 1716 (18),

a Berga era inexistent (19), a Lleida, el 3,2% (20) i a Vic, a començaments del segle XVIII els ceps ocupaven 6Q sobre les quasi cinc mil del terme (21).

Els treballs fins aquí esmentats confirmarien la hipòtesi d'una especialització vitícola costera a començaments del XVIII, però caldria introduir el Pla de Bages entre les zones vitícoles amb una funció molt estricta en la producció de vins: subministrar a partir d'una situació privilegiada vi a la Catalunya pirinenca, pre-pirinenca i a les terres de la Depressió de l'Ebre (la Segarra i terres de Lleida). Més enllà del Bages el conreu de la vinya es feia molt difícil.

Diversos contemporanis fan al·lusió a aquest paper. En el viatge que Zamora realitzà pel Bages ho especifica clarament: "Algunos pueblos de este territorio se hallan en el Pla de Bages muy conocido en los Pirineos porqué se surten de él de mucho del vino que necesitan" (22). Roig i Armengol diu: "lo notable del cultiu de la vinya de dit Pla s'ha fet extensiu a tot lo Partit constituïnt aquest en conjunt lo celler que proveeix a l'Alta Muntanya de la Provincia y fins una no escassa part de las de Lleyda y Gerona, essent coneguts aquestos vins ab lo nom generich de Pla de Bages" (23). Vilà Valentí creu també en aquesta funció: "Bages es el país del vino frente a todo este arco de países septentrionales y orientales en los que la viña nunca tuvo importancia" (24). El límit del Berguedà es fixat pel propi Zamora en els seus viatges: més avall de Casserres troba els primers ceps "por ser el terreno más templado" i quan puja cap a Berga després de Castelladral reconeix "se acaban aquí las viñas y olivas" (25).

Curiosament Pere Gil describia una situació semblant a la que estem apuntant: "Vi se cull en tota Cataluña tant en la part marítima com mediterranea; excepto Vic ab lo Pla d'Ossona, lo Pla de Serdania, y casi tots los monts pyrineos ab ses faldes. Perque en dits llocs per raho de las neus, y grans frets y gelades, no poden los rahims madurar perfectament". A la resta, però, se'n feia en abundància i Catalunya mai tenia necessitat de vi (26). La descripció data de 1602 i el 1920, després de la fil·loxera un informe sobre la rabassa determinava una gradació dels partits judicials segons la importància de la vinya:

a/ Conreu de la vinya predominant: Arenys de Mar, Manresa, Sabadell, Terrassa, Vilafranca del Penedès, Valls, Vendrell i Falset.

b/ Conreu de la vinya igual a altres conreus: Igualada, Mataró, Vilanova

i la Geltrú, Reus i Tarragona.

c/ Importància molt petita de la vinya: Barcelona, Granollers, St. Feliu de Llobregat, Gadesa, Tortosa, Lleida, Balaguer, Les Borges, Cervera, Solsona, Tremp, Figueres, La Bisbal i Sta. Coloma de Farners.

d/ La vinya inexistent: Berga, Vic, Seu d'Urgell, Sort, Viella, Girona, Olot i Puigcerdà (27).

Tant en un segle com en un altre el Bages podia jugar el paper de punta de llança i la seva especialització vitícola vindria condicionada per la seva situació geogràfica: la zona més a l'interior de Catalunya on encara era possible fer vi i un ampli mercat al seu voltant.

Però, òbviament hi ha un altre aspecte que expressament hem deixat de mencionar: la fabricació d'aiguardent. Les respostes de Manresa al qüestionari de Zamora sobre el comerç diuen: "No es de menor consideración el comercio de vinos y aguardientes quando es abundante la cosecha, pues los vinos los llevan a la montaña y en retorno trahen a esta Ciudad las legumbres que aquella produce. Los aguardientes mucha parte se llevan por mar a Inglaterra, Holanda e Indias" (28). Mas i Casas a mitjans segle XIX plantejava la mateixa dualitat "del cual (el vi) se hacen expediciones a la montaña y convertido en aguardiente para el extranjero" (29).

Alguns autors han afirmat que el vi bagenc es destinava sobretot a aiguardent a conseqüència d'una visió històrica basada en l'organització de la producció des de la perspectiva del comerç marítim.

Així Vilar "la conca de Manresa consagra^a la destil.lació la major part de la seva collita, això li permet exportar 6000 cargues d'aiguardent l'any" (30). Giralt ha assenyalat els avantatges de la fabricació d'aiguardent: abaratiment de costos de transport i disminució del risc de malmetre's en llarg viatge.

Això explicaria que els vins de l'Alt Penedès, Muntanyes de Prades, Pla de Bages i altres indrets de l'interior col.loquessin els seus vins en aiguardent mentre que les comarques de la costa (Tarragona, Vilanova, Sitges, Mataró etc.) exportessin els seus "caldos" (31).

Per nosaltres en canvi, al Bages, el vi es destinava al consum local i a l'exportació cap a l'interior de Catalunya i sols en els anys que en sobrava o quan el vi corria el risc de malmetre's, eren transformats en aiguardent que s'exportava cap a la costa. Dos fets poden confirmar aquesta hipòtesi:

a/ Les dades de producció de vi de 1780 que posseïm, malgrat problemes de fiabilitat que analitzarem quan estudiem la producció vitícola, dona per 42 parròquies conegudes - d'un total de 68- 54.966 cargues de vi de producció (32). Si suposem que per obtenir una carga d'aiguarent se'n necessitaven de 3,75 a 5 de vi, segons el tipus (33), les 6000 cargues que s'exportaven suposarien de 22.500 a 30.000 cargues de vi, del 40,9% al 54,6% de la collita, sense oblidar però que no estem treballant amb tots els pobles del Bages.

b/ La feble i escassa infraestructura aiguarentera de la comarca. Aquest caràcter de complementaritat ja es desprenïa del nostre article sobre l'aiguarent a Manresa a mitjan segle XVIII i no sembla pas haver canviat al llarg del segle. El 1780 i segons A. Pladevall, trobem les següents oficines d'aiguarent (34):

MURA	2	fàbriques	d'aiguarent
SALLENT	5	fàbriques	d'aiguarent
SANTPEDOR	7	fàbriques	"
NAVARCLES	1	"	"
CASTELLBELL	3	"	"
MANRESA	14	"	"
<hr/>			
32 fàbriques d'aiguarent			

Més endavant, estudiarem amb més detall aquesta indústria i precisarem més les afirmacions fetes aquí.

Així doncs, es pot afirmar que l'especialització vitícola bagenca havia començat ja a inicis del segle XVIII amb una funció pròpia i independent dels pobles costaners que s'especialitzaren en l'exportació: es tractava del subministre de vi a aquelles comarques del Nord i Oest de Catalunya que no en produïen i el vi sobrant o de poca qualitat era convertit en aiguarent i exportat a la costa per embarcar-lo cap a d'altres països.

Però si l'especialització vitícola en alguns indrets data ja de començaments del s. XVIII, cal afirmar que durant tot el s. XVIII i el XIX no es va produir altra cosa que l'extensió d'aquesta especialització. És molt difícil datar aquesta expansió perquè les nostres fonts estadístiques del s. XVIII no són bones tal com veurem en el capítol següent. Les proves de l'expansió vitícola són les següents:

a/ Alguns cadastres fiables. Hem vist Navarcles el 1716, tenim dades també del cadastre de 1747 (Quadre 2.24)-molt poc fiable, però que recull la tendència - i després dades de 1816: la vinya ocupa el 57% de les terres conreades i el 47,9% de les terres encadastrades, sense oblidar que el vinyar de Navarcles era fora el terme municipal que era molt petit (35).

En el cadastre d'Artés de 1774, realitzat amb recanació, la vinya ocupava el 57,2% de les terres conreades i el 32,7% de les terres encadastrades (Quadre 2.4.).

A Manresa, la vinya continuava suposant el 56,7% de les terres conreades i el 43,3% de les encadastrades el 1789 i el 1803 els percentatges s'havien elevat lleugerament (Quadre 2.18).

Els cadastres que es guarden a l'Arxiu de la Ciutat de Manresa sobre les parròquies de la comarca són totalment infiables per l'anàlisi dels conreus.

b/ L'extensió del contracte de rabassa morta. Les referències en els protocols notariais a contractes de rabassa que fan al·lusió a plantació de noves vinyes són infinites i molt difícils de sistematitzar. En l'anàlisi de l'estructura de l'explotació que farem en el capítol següent, esbrinarem més a fons aquest problema. Citem aquí algun cas de masos que han establert vinyes a rabassa:

-el Mas Llucià de Sallent el 1747 té almenys 19 parcers dels quals tots menys un tenen vinya (36).

-el Mas Bosch de Monistrol de Calders era repartit entre 29 parcers dels quals 20 tenen bosc i roques, 7 cereal de secà i 2 hort. No tenim més informació, però no ens estranyaria que fossin establiments recents de bosc per plantar vinya (37).

-el Mas Pahissa de Monistrol de Calders el 1741, tenia 11 parcers, tots amb vinya (38).

-el Mas Monrós de Calders el 1741 tenia 12 parcers, tots amb vinya i a dalt indicava "viñas nuevamente hechas" (39).

-i l'amo del Mas Posa d'Avinyó, estableix el 1770 a 18 parcers perquè plantin vinya (40).

c/ Els observadors de l'època mostren aquesta abundància de vinya a finals del s. XVIII. Zamora en el seu viatge travessa la comarca seguint l'eix del Llobregat i d'una punta a l'altra descobreix vinyes (41). Caresmar en el seu Discurso descriu la situació de Manresa i comarca: "La causa de la destrucción lastimosa de los Montes que se experimenta en este corregimiento, se atribuye al exceso de plantación de viñas, asegurándose que el término de su capital apenas ay un palmo de tierra que no esté cultivado y ocupado con viñas, de modo que se cogen anualmente en su territorio de lengua y media de extensión más de 5.000 cargas de vino". Més endavant

continua: "Desde Calders a Calaf y desde Monistrol de Montserrat hasta Balsareny que hai seis lenguas de distancia, son todas montañas cultivadas de viñas" (42). La Resposta al qüestionari de Zamora també ho confirma (43).

Aquests mateixos obsevadors que constaten l'extensió de la vinya, constaten també la manca de grans.

- " La cosecha de trigo es escasa, aunque este es bueno (...) dependiendo la abundancia del que viene de la Segarra y Urgel" (44).

- Sobre Cardona: " Su territorio que llaman de graderia o Fexas está plantado de viñas, olivos y frutales; pero es escaso en granos(...) Para los nueve meses que le faltan granos, se surten de los que conducen del Urgel y de Cerdaña" (45).

- " El pan por lo regular se hace de trigo que viene de Urgel, Segarra y Montaña, por no cogerse en esta ciudad y su partido para mantener aun la mitad del año" (46).

Les poques estadístiques i l'observació indirecta permeten confirmar amplament l'avenç de la vinya el s. XVIII, fins al grau d'arribar gairebé al monocultiu vitícola en alguns indrets i provocar, per tant, la manca de grans que calia importar d'altres comarques veïnes. Sense aquesta especialització comarcal excel·lentment descrita per Vilar (47) l'evolució de l'estructura agrària i les relacions d'explotació que en el seu sí es donen, hagués estat probablement molt diferent.

Durant el s. XIX aquesta tendència continuà i la vinya s'estengué amb els mateixos mecanismes que ho va fer en el s. XVIII: el contracte de rabassa morta, fins al punt que el 1890 era la comarca que més Hl. de vi produïa. Per partits judicials aquestes eren les Hectàrees i Hl. produïts el 1890 (48).

PARTIT	HECTÒLITRES	HECTÀREES
MANRESA	462400,-	27714,-
VILAFRANCA	375150,-	19704,-
IGUALADA	309900,-	11981,-
TERRASSA	230900,-	11981,-
ST. FELIU DE LLOB.	197550,-	14306,-
SABADELL	164500,-	8277,-
VILANOVA	114800,-	5770,-
MATARÓ	104295,-	7319,-
GRANOLLERS	85444,-	7406,-
ARENYS	44025,-	4183,-
BARCELONA	41995,-	2928,-
BERGA	18700,-	1252,-
VIC	4325,-	329,-

Tant l'extensió de vinya com la producció de vi seria el màxim a que hauria arribat el conreu de la vinya (49). Després de la fil·loxera l'àrea vitícola es reduí notòriament. A 1943-48, l'extensió de la vinya a la comarca de Bages -que no coincideix exactament amb el partit judicial- s'havia reduït a 4927 Ha. (50). La xifra és allunyada i probablement incidís sin altres factors, a més de la fil·loxera.

Però el nostre treball acaba a mitjans de segle XIX i per la dècada 1850-1860 tots els pobles varen fer el seu amillament i podem estudiar la distribució dels conreus per pobles.

A partir d'aquests que es guarden a la Corona d'Aragó i de les dades dels seus resums hem elaborat els quadres 2.1 al 2.37, on consten l'extensió de cada conreu i el percentatge sobre terra conreada i sobre terra amillarada. De tots els pobles consten dades de dos o més amillaments propers, així com dades de cadastres del S.XVIII quan són fiables amb la intenció d'establir comparacions sobre l'evolució dels conreus. Molt aviat vàrem adonar-nos que relacionant l'extensió total amb l'extensió actual del municipi les diferències eren molt notables i més encara, en comparar extensions totals de diferents amillaments del mateix municipi.

Agafem, per exemple, el cas de Balsareny (quadre 2.6). El 1851, el resum de l'amillament dóna una extensió total de 5088,2 Quarteres; el 1861, l'extensió era de 8118,9 Q. i l'extensió real del municipi era 12369,7 Q. La superfície amillarada el 1851 era el 40,9 % de la real i la de 1861, 65,6 %. Es podien establir comparacions entre anys propers amb aquestes diferències? Hem preferit no fer-ho, però sí que s'han elaborat els quadres 2.1 i 2.2 a partir dels resums dels amillaments més propers a 1860. En el quadre 2.2, a costat del nom del municipi s'hi troba l'any de l'amillament utilitzat. Excepte Castellgalí que és de 1853 i no se'n conserva cap de posterior, el més proper a 1860 és el de Moià de 1859 i per damunt d'aquesta data, els més allunyats són els de Cardona i Súria de 1865. Podem afirmar que les dades que exposarem foren elaborades entre 1859 i 1865.

Malgrat que la fiabilitat no ve sols determinada per la relació extensió total de l'amillament/ extensió real del municipi, si que pot ajudar-nos a determinar-la. La darrera columna del quadre 2.2 estableix aquesta relació en forma de percentatge. En conjunt, el 65,5 % del Bages estava amillat, 20 pobles sobrepassaven aquesta mitjana i 14 estaven per dessota. Rajadell era el que tenia la relació més alta (92,4 %) i Mura, la més baixa (48,8 %). Així doncs, a nivell d'extensió total, els amillaments del Ba-

ges disten molt de reflectir el total del municipi, però poden reflectir a nivell de tendència l'extensió de cada conreu i, sens dubte, amb més certesa que els cadastres.

Tant el quadre 2.1 com el 2.2 recullen l'extensió de cada conreu en quarters (51), el percentatge sobre la terra "amirallada" o total i el percentatge sobre la terra conreada, és a dir, excloent les terres bosquines, ermes i rocals (52).

El quadre 2.1 recull la distribució dels conreus al Bages cap al 1860. Malgrat que sols consti el 65,5 % de la terra, es cospa clarament que tant el bosc com l'erm són els que ocupen més extensió (el 28,7 % i el 33,3 %), dels conreus, la vinya era el que ocupava més terreny, el 22,1 % i força endarrera el cereal de secà (10,2 %). Realment insignificants sobre el total eren l'olivera 1,3 %, el regadiu, 0,9 % i l'hort 0,2 %. L'àrea conreada equivalia al 34,8 % de la superfície "amirallada". El bosc i l'erm eren les terres que retrocedien davant l'avenç de la vinya, al mateix temps que eren necessaris per l'alimentació del bestiar, llenya i brossa per formiguers. Un excessiu retrocés podia posar en perill el propi sistema.

És en els percentatges sobre la superfície conreada on es veu clarament el monocultiu vitícola: el 63,5 % de l'àrea conreada era plantada de vinya, el 29,4 % ho era de cereal. Molt enrera trobem l'olivera, 3,8 %, el regadiu 2,5 % i l'hort 0,7 %. Però, aquest monocultiu vitícola es cospa encara més en el quadre 2.2 on els percentatges apareixen detallats per pobles i sobretot als mapes on hem pintat per municipis l'extensió de cada conreu. Els matisos locals són realment interessants.

El mapa 2.1 té en compte la terra conreada de cada municipi. La zona més conreada i, per tant, amb menys extensió de bosc i erm correspon al Pla de Bages en sentit més estricte (Manresa, Navarces i Santpedor superen el 80 % i per damunt del 50 % St. Fruitós, Castellgalí, St. Salvador de Guardiola, Artés i Sallent). El Pla per un cantó, però per l'altre les valls del riu Llobregat i Cardener, així com d'algunes rieres que s'endinsen transversalment als dos rius (la Gavarresa, a Artés i Avinyó i la riera de Fonollosa, per Fonollosa). Es curiós com tots els municipis, a part dels esmentats que hi toquen els rius, l'àrea conreada està almenys entre 25 i 50%. Els altiplans, en canvi, són els menys conreats i coincideixen precisament amb la perifèria de la comarca: altiplà del Moianès (Moià, l'Estany, Sta. M^a d'Oló), el Lluçanès (St. Feliu Sasserra), els altiplans entre rius (Castellnou i Castelladral a l'enforcadura dels dos rius principals), St.

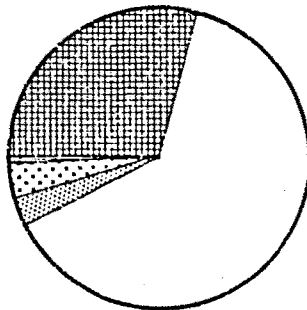
QUADRE 2.1
Distribució de conreus en la COMARCA DEL BAGES.1860.

CONREUS	EXTENSIO Q.	EXTENSIO Ha.	% (1)	% (2)
CEREAL SECA	29326,8	8680,7	29,4	10,2
VINYA	63284,9	18732,3	63,5	22,1
REGADIU	2516,3	745,4	2,5	0,9
ERM	95278,3	28202,4	---	33,3
OLIVERA	3807,8	1127,1	3,8	1,3
HORT	688,9	203,9	0,7	0,2
BOSC	82122,7	24308,3	---	28,7
ROQUES	9425,6	2790,-	---	3,3
TOTALS	286453,3	84790,1	34,8	100,-

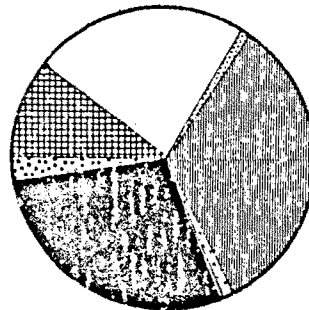
BAGES.Extensió actual:1295 Km²/437565,6 Q.

(1) % sobre superfície conreada

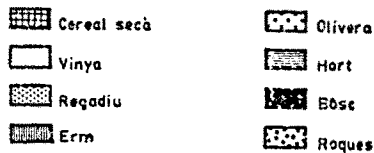
(2) % sobre superfície encadastrada

sobre superfície conreada

sobre superfície encadastrada

Mateu de Bages entre el Cardener i el camí natural a la Segarra i Castellfollet del Boix i Rajadell entre aquell i el camí natural a Igualada. Mura o el punt de contacte amb la Serralada Prelitoral pel Montcau i St. Llorenç de Munt.

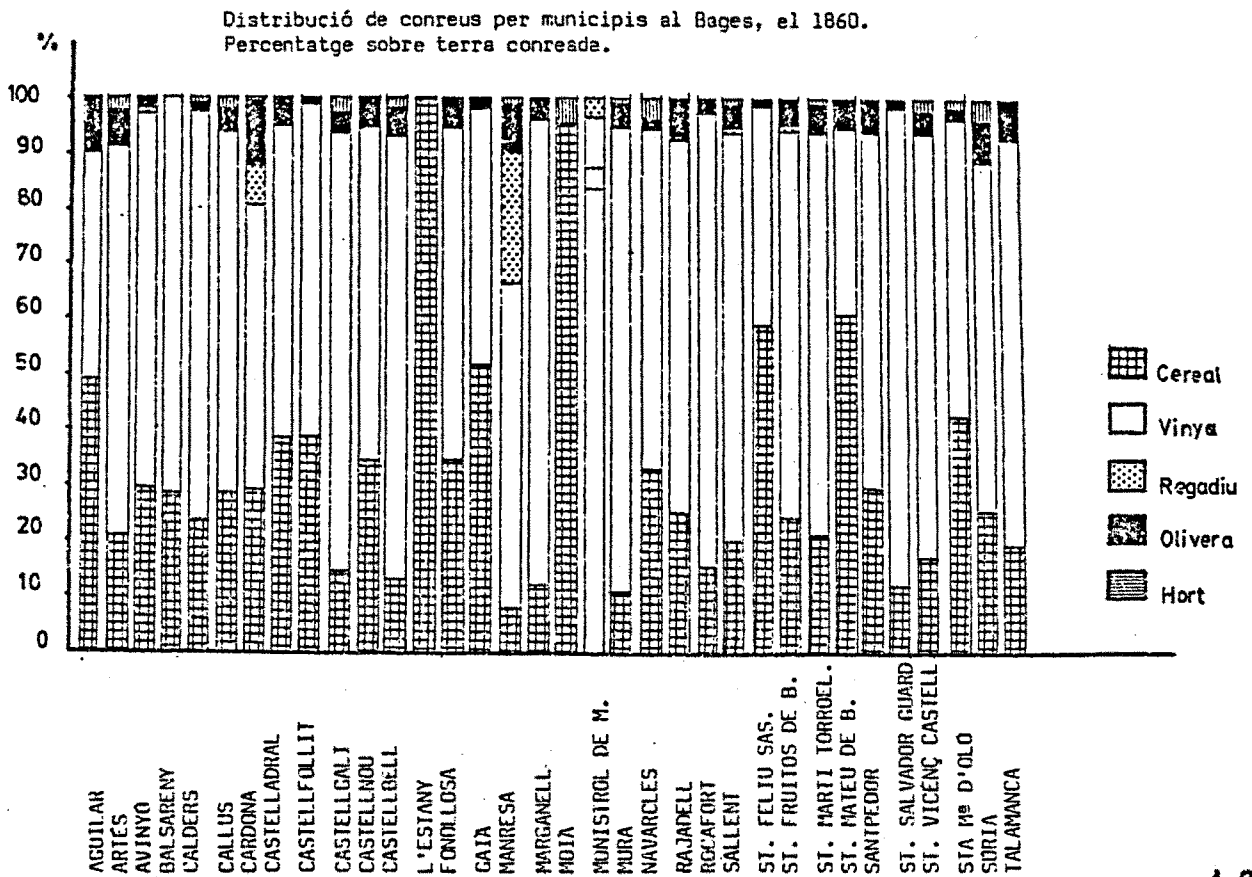
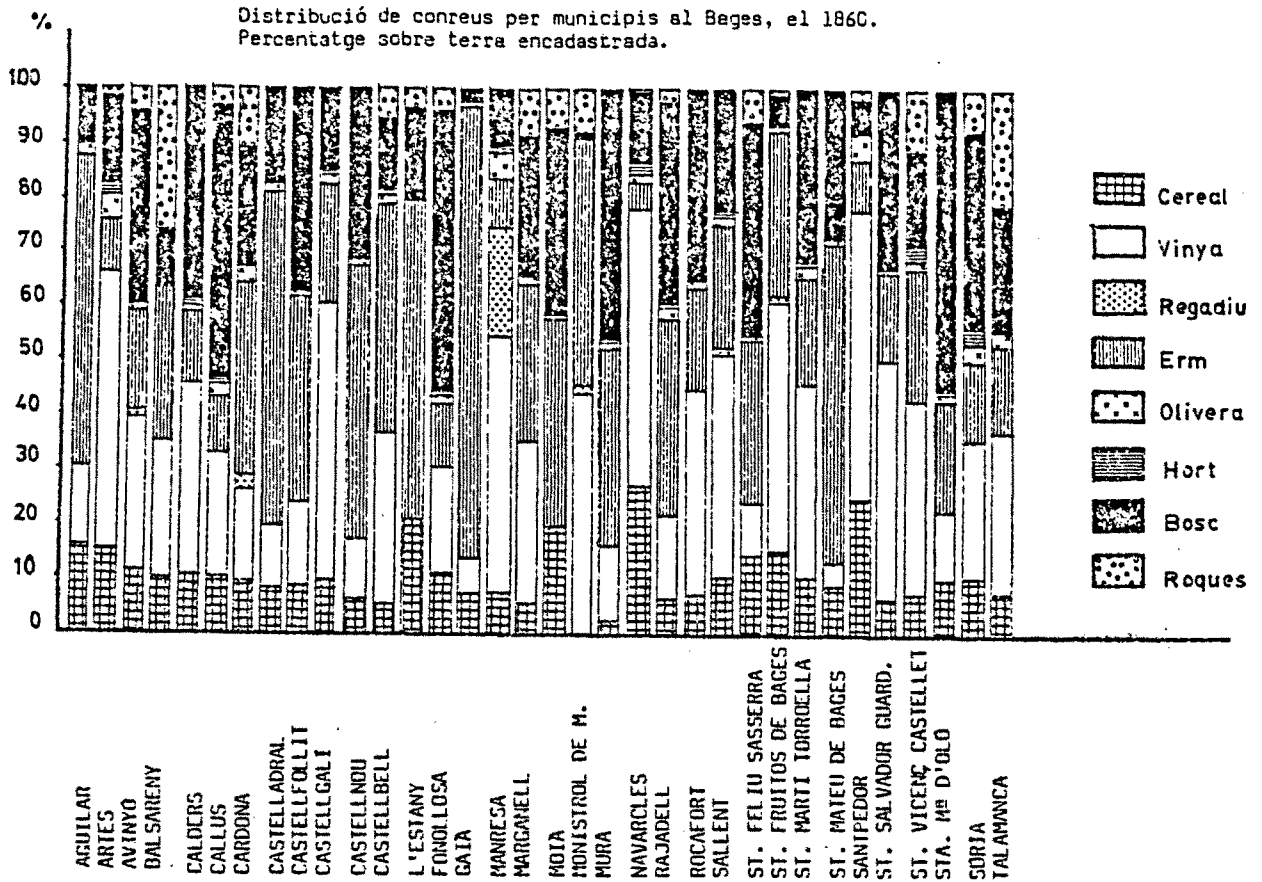
Es podria dir, doncs, que les àrees més conreades es corresponen amb el Pla de Bages i, en grau menor però també importants, les valls dels dos rius fluvials més importants i algunes rieres transversals que són al mateix temps vies de comunicació. Les menys conreades coincideixen amb els

QUADRE 2.2

Distribució de conreus per municipis al Egeus, el 1860

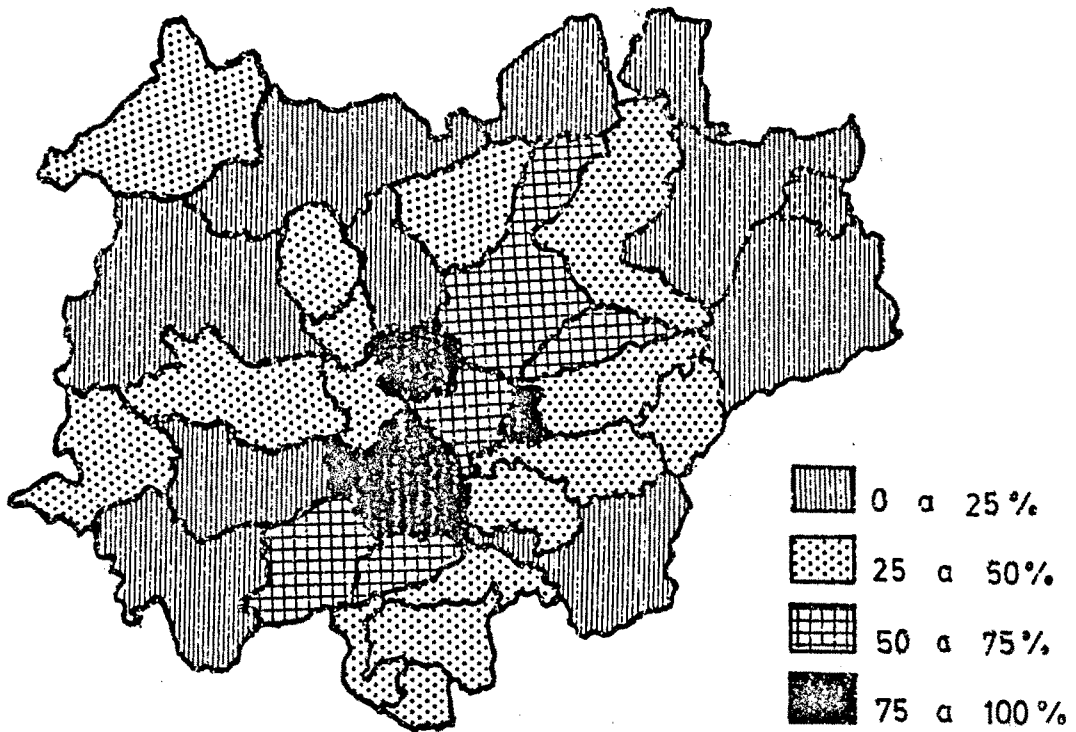
POBLE	CEREAL (1)	(2)	VINYA (1)	(2)	REGADIU (1)	(2)	ERM (2)	OLIVERA (1)	(2)	HORT (1)	(2)	BOSC (2)	ROQUES (2)	TOTAL	(3)	(4)
AGUILAR	1861 512,8	49,4	16,5	435,4	41,9	14,-	1765,9	89,8	8,7	2,9	307,5	9,8	33,4	3107,4	33,4	21,4
ARTES	1862 551,8	21,-	15,1	1868,6	71,-	51,2	562,4	155,7	5,9	4,3	596,3	16,3	72,1	3649,6	72,1	60,3
AVINIO	1862 1503,6	29,6	12,5	3442,2	67,8	28,5	2260,7	99,2	2,-	0,8	4220,2	35,-	499,6	12057,-	45,6	57,1
BAISABENY	1861 851,6	28,7	10,2	2071,-	71,3	25,5	2322,5	28,6	-	-	913,8	11,3	1980,-	8118,9	35,8	65,6
CALDERS	1861 1270,-	23,7	11,5	3976,-	74,2	35,9	1538,-	70,-	1,3	0,6	4168,-	37,7	116,7	11067,-	48,4	57,6
CARLJUS	1861 353,3	29,5	10,3	758,1	65,6	23,4	341,5	48,2	4,2	1,5	1624,7	50,2	116,7	3239,4	35,7	75,-
CARDONA	1865 1113,2	28,5	8,7	1989,9	52,7	17,3	4069,8	380,3	10,1	3,3	2412,5	21,-	1238,8	11497,1	32,8	51,1
CASTELLALDRAL	1861 1275,9	37,4	8,1	1965,4	57,6	12,5	9729,4	172,-	5,-	1,1	2521,7	16,1	-	14839,6	21,8	56,8
CASTELLFOLLIT	1861 1285,9	35,7	8,7	2243,9	62,3	15,1	5729,2	69,6	1,9	0,5	5511,-	17,1	-	14839,6	21,8	56,8
CASTELLGALI	1853 443,-	15,2	9,8	2331,3	80,-	51,5	1003,8	81,-	2,8	1,8	605,-	33,4	-	4523,9	64,4	74,-
CASTELLNOU	1861 510,9	34,6	6,7	897,9	60,9	11,8	3933,7	66,3	4,5	0,9	2326,8	30,5	-	7635,6	19,3	77,4
CASTELLREIAL	1862 322,3	13,7	5,5	1866,5	79,2	31,9	2457,-	131,3	5,6	2,2	728,3	13,3	257,-	5847,6	40,3	61,4
L'ESTANY	1862 540,3	100,-	21,5	-	-	-	1472,3	-	-	-	426,-	16,9	75,5	2514,1	21,5	73,7
FONOLLOSA	1861 1613,2	35,-	11,1	2816,7	61,2	19,3	1754,4	163,2	3,5	1,1	7602,3	52,1	629,9	14592,5	31,6	83,3
GAIÀ	1860 779,6	50,8	7,1	736,8	48,-	6,7	9219,-	18,8	1,2	0,2	261,5	2,4	-	11015,9	13,9	81,9
MANRESA	1860 775,6	9,-	7,4	5114,3	59,1	48,7	940,3	596,1	6,9	5,7	898,8	8,6	327,7	10496,6	82,5	75,4
MARGANELL	1862 155,6	13,6	4,9	1020,8	83,6	29,9	965,4	55,3	2,9	1,-	897,2	26,3	1458,-	1855,8	19,6	73,5
MOIA	1859 3512,4	95,-	18,8	733,3	2,-	0,4	1042,8	-	-	-	6473,-	34,7	158,4	2350,6	46,-	55,4
MONISTROL M.	1861	-	-	-	-	-	3215,5	-	-	-	13,2	0,6	-	8802,5	16,8	48,8
MURA	1861 183,5	12,4	2,1	1236,5	83,9	14,-	53,3	43,5	3,-	0,5	4112,5	46,7	2,1	945,3	82,1	80,-
NAVARELES	1861 257,3	33,3	27,2	479,7	62,-	50,7	514,1	11,6	1,5	1,2	116,4	12,3	-	14134,-	24,9	92,4
RAJADELL	1862 881,5	25,-	6,2	2378,8	67,4	16,8	1067,7	248,8	7,-	1,8	5172,2	36,6	289,9	5764,4	45,8	78,8
ROCAFORT	1861 405,9	15,4	7,-	2183,8	82,7	37,9	1067,7	51,5	1,9	0,9	2055,5	35,7	-	13237,7	54,8	51,-
SALLENT	1861 1265,7	20,4	11,2	4642,6	74,8	41,-	2639,4	192,7	3,1	1,7	2482,8	21,9	256,1	4603,9	24,5	58,9
ST.FELIU S.	1864 670,7	59,6	14,6	437,7	38,9	9,5	1363,2	16,1	1,4	0,3	1820,1	39,5	39,8	5932,6	64,2	79,4
ST.FRUITOS B.	1862 563,-	25,3	16,2	2695,4	70,8	45,4	816,-	189,2	2,9	1,8	254,4	4,3	-	4229,-	48,5	77,1
ST.MARTI TOR.	1861 470,-	22,9	11,1	1480,5	72,1	35,-	13948,4	86,3	4,2	2,-	1360,8	32,2	-	24112,8	14,5	70,7
ST.HATEU BAG.	1861 2166,2	62,1	9,-	1155,3	33,1	4,8	446,7	165,7	4,8	0,9	6677,2	27,7	-	4612,1	82,7	81,3
SANTPEDOR	1862 1157,7	30,4	25,1	2430,7	63,7	52,7	1260,4	224,8	5,9	4,9	276,2	6,-	76,-	7617,7	50,8	61,-
ST.SALV.GUAR.	1862 534,4	13,8	7,-	3286,6	85,-	43,1	856,3	45,5	1,2	0,6	2490,8	32,7	-	3533,3	46,4	61,2
ST.VIC.GAST.	1861 301,4	18,4	8,5	1256,5	76,6	35,6	3189,3	60,6	3,7	1,7	659,9	18,6	380,6	16369,2	24,7	75,5
STA.NE D'OLIO	1862 1754,6	43,5	10,7	2154,4	53,4	13,2	658,-	131,1	2,1	0,5	1625,6	36,-	-	4516,8	41,9	56,8
SURIA	1865 507,9	26,8	11,2	1161,9	61,4	25,7	920,-	159,9	6,9	2,8	1325,-	23,-	1200,-	2771,-	40,3	57,8
TALANCA	1862 465,8	20,-	8,1	1700,3	73,1	29,5	95278,3	3807,8	688,9	-	82122,7	-	9425,6	286453,3	34,8	65,5
TOTAL	29326,8	-	-	63284,9	2518,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

- (1) % sobre terra conreada
- (2) % sobre superfície amirallada
- (3) % terres con reusos del municipi
- (4) % sobre extensió actual del municipi

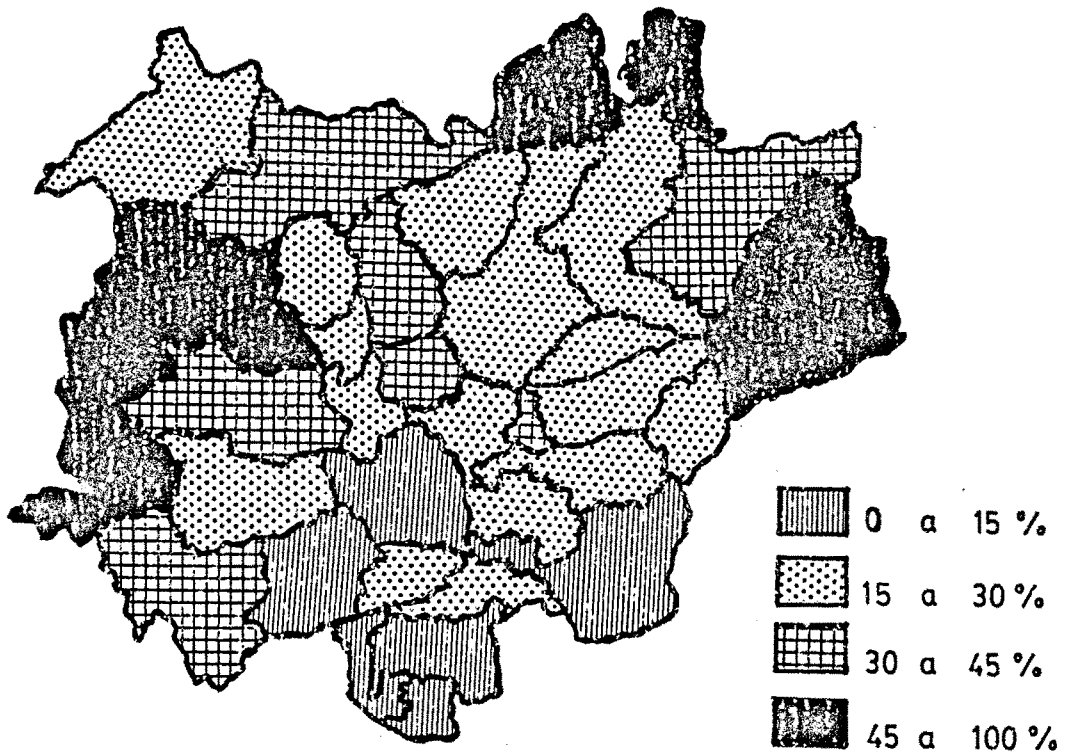
MAPA 2.1

Terra conreada al Bages, el 1860
per municipis.

MAPA 2.2

Extensió que ocupen els cereals al
Bages, el 1860, per municipis.

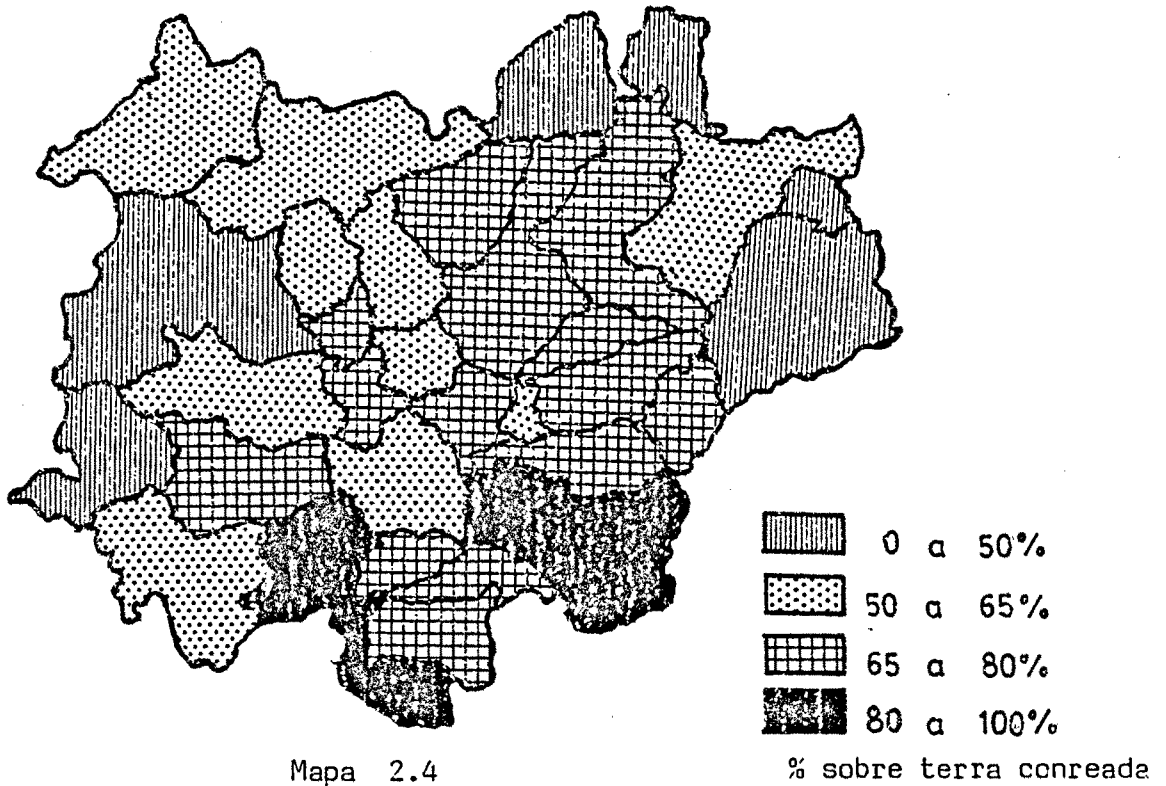

% sobre terra conreada

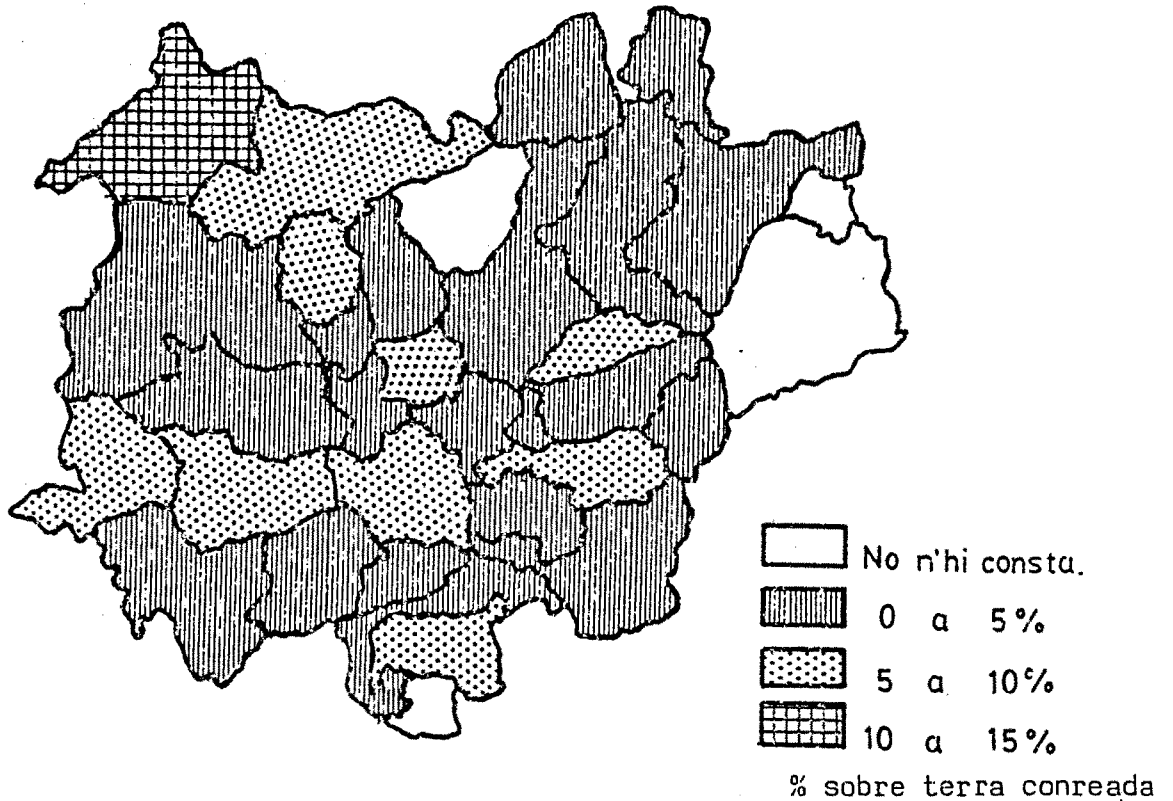
Mapa 2.3

Extensió que ocupa la vinya al Bages, el 1860, per municipis.

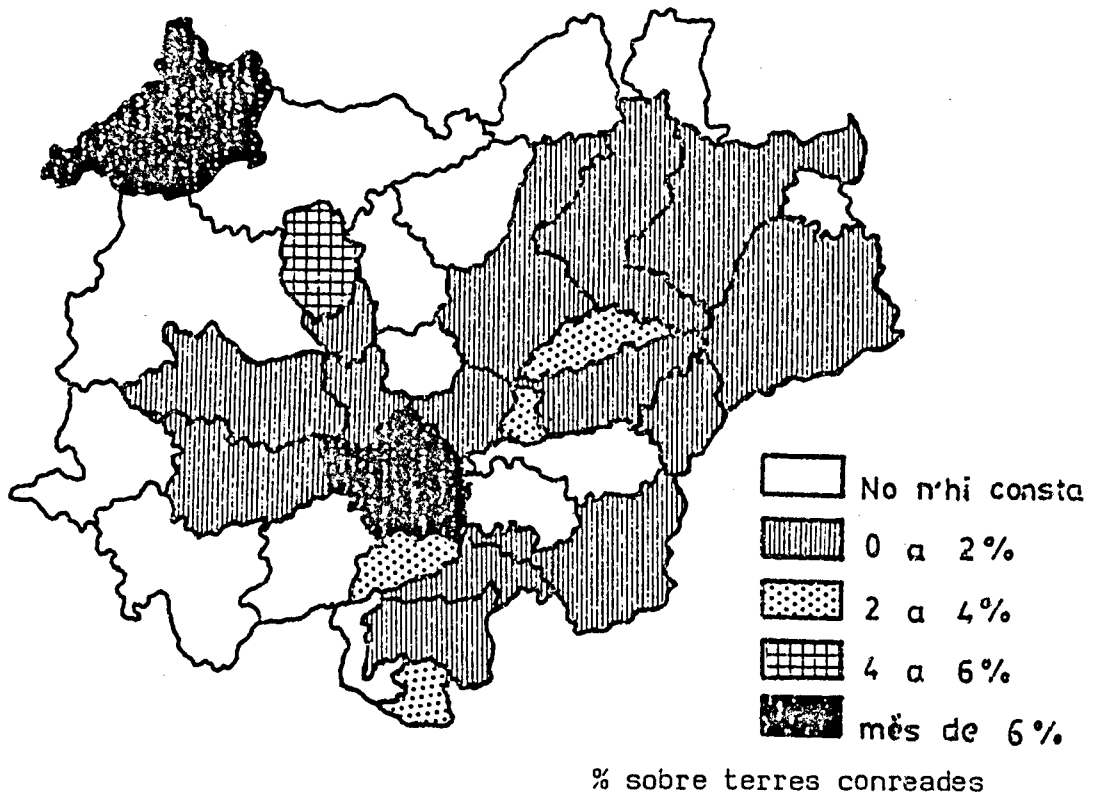
Mapa 2.4

Extensió que ocupa l'olivera al Bages, el 1860, per municipis.

Mapa 2.5

Extensió que ocupen l'horta i el regadiu
al Bages, el 1860, per municipis.

altiplans, que voltgen el pla, tallats per aquestes vies de comunicació. Té la seva importància assenyalar la posició central del Pla (i de Manresa) vers els altiplans que anomenem Alt Bages.

El mapa 2.2 analitza el pes dels cereals en les àrees conreades de cada municipi. Cal fer notar que per captar més matisos els grups representats són inferiors als del mapa 2.1. Podem fer les següents consideracions:

a/ En els termes municipals en què el cereal de secà està damunt del 45 % coincideixen tots els termes que tenen poca àrea conreada (v. mapa 2.1), excepte Aguilar de Segarra. Però, mentre Moià i l'Estany de l'altiplà Moianès, el cereal de secà ocupa el 96 % i el 100 % de l'àrea conreada -que posa en evidència l'absència de vinya i el predomini del cereal-, als altres no supera el 60 %, excepte St. Mateu de Bages (62,1 %), la qual cosa insinua que, malgrat ésser un conreu important, sovint n'apareix un altre -la vinya- que el complementa. Aguilar de Segarra es presenta com una àrea conreada important, però precisament per encarar-se a una comarca veïna cerealícola, el cereal de secà ocupa una extensió notable.

b/ Aquesta correlació que hem establert suara (àrea conreada petita, predomini dels cereals) es continua amb el grup de 30 a 45 % de cereal de secà. Castelladral, Sta. M^a d'Oló, Castellnou, Castellfollit ho confirmen. Però, trobem tres excepcions: Navarcles, Santpedor i Fonollosa. En els dos primers, l'extensió de cereal pot ésser deguda a què el vinyar d'ambdós pobles estigui, més aviat, a les rodalies i es destinin més terres immediates al poble a cereal (ambdós entren en el grup molt justos 33,3 % i 30,4 %) i Fonollosa, tal vegada per influència de la Segarra sobretot a la seva part occidental.

c/ Ens queda Mura i Rajadell que contradiu la correlació: poca àrea conreada, poca extensió de cereals. S'explica perquè els habitants dels pobles del Pla (Navarcles i Manresa sobretot) exploten les vinyes amb més abundància que el cereal que conreessin els amos de les cases de pagès d'aquests termes (53).

d/ A més àrea conreada, menys extensió de cereal, podríem deduir de la resta de municipis. Les baixes xifres de Manresa, el 9 % s'han de compensar amb el regadiu on, sobretot, es conreava cereal.

De l'observació d'aquest quadre es pot concloure que on més gran era l'àrea conreada, menys ocupava percentualment el cereal de secà, la qual cosa permetria suggerir que l'extensió de l'àrea conreada, mantenia constant el cereal, i augmentava la vinya que feia perdre pes al cereal de se-

cà. Aquesta afirmació es podria basar en què sobre les terres "amirallades" sols en tres pobles superava el 20 % el cereal de secà; que després pesés més o menys depenia en definitiva de l'extensió més o menys notable de la vinya.

El mapa 2.3 dibuixa el pes de la vinya dins de l'àrea conreada de cada municipi. De nou els grups són diferents. Es copsa el següent:

a/ Que la vinya suposi menys del 50 % sols afecta a sis municipis, els quals coincideixen amb els altiplans més perifèrics. A Moià i l'Estany és inexistent, mentre que en els altres volta el 40 % (Gaià, 48 %; St. Feliu, 38,9 %; St. Mateu, 33,1 % i Aguilar, 41,9 %). Àrees de transició a altres zones i l'expansió vitícola, tal com s'ha fet al Pla, ha arribat molt més tard i fins i tot, potser sigui obra del s.XIX.

b/ Els altres pobles amb menys àrea conreada engruixeixen el grup en què la vinya ocupa del 50 al 65 %, Sta. M^a d'Oló, Castelladral, Castellnou, Castellfollit del Boix. De nou dues excepcions, Rajadell sota la influència, quant a conreu de vinya, de Manresa i Mura (54).

En aquest grup apareixen també Navarclés, Santpedor i Manresa que ja destacaven en el cereal -a Manresa calia afegir-li el regadiu- i que ara es repeteix en la vinya. No és que el seu vinyar no sigui important, sinó que és en els pobles de les rodalies on tenen les vinyes.

Cal també destacar com Súria i Cardona, la part més occidental de la comarca, perden en part el tren i el pes de la vinya no és tan important com a altres zones.

c/ El vinyar per excel·lència es troba decantat a la part oriental de la comarca, a la vall del Llobregat i començaments del Cardener, amb estribacions cap a la riera de Rajadell, riu Calders i riera Gavarresa. En aquesta àrea perfectament dibuixada al mapa, les vinyes suposen més del 65 % de l'àrea conreada.

d/ Pot establir-se també una relació entre alts percentatges de vinya sobre l'àrea conreada i alts percentatges sobre terra "amirallada" i viceversa. És a dir, que en els llocs on la vinya ocupava alts percentatges, en el paisatge semblava molt més extensa perquè el bosc i l'erm sobretot, havien reculat. En canvi, on els percentatges eren menors, les terres no conreades eren més extenses i semblava que hi havia menys presència de vinya. On l'àrea conreada era més extensa ho era també la vinya.

El mapa 2.4 dibuixa el pes de l'olivera a cada municipi dins de l'àrea conreada. Moià i l'Estany segueixen la seva tònica diferent dins de la comar-

ca posant de relleu els trets diferencials del Moianès: en aquest cas no en consta. Tampoc en consta a Balsareny i Monistrol de Montserrat. Predominen els pobles en què l'olivera no arriba al 5 % de l'àrea conreada i alguns del Pla es troben en el grup superior (Castellbell, Manresa, Rocafort, Santpedor i Artés). Súria i sobretot Cardona, mostrarien també interès per aquest conreu. El conreu de l'olivera era marginal però, no deixa de cridar l'atenció la seva aparició en petites quantitats en gairebé tots els municipis: complement necessari del mas bagenc i en algunes ocasions de les vinyes dels rabassaires.

El mapa 2.5 analitza el pes de l'horta i el regadiu acumulats. De regadiu, entès com a parcel·les de sembradura regades i no petites parcel·les destinades a la producció de verdures pel consum familiar que caracteritza l'horta, al Bages sols se'n troba a Manresa (el 24,2 % de l'àrea conreada, a Cardona, el 7,2 %, a St. Fruitós, que aprofitava la mateixa sèquia de Manresa, 1,1 % i Sallent el 0,6 %. A la resta de pobles trobem hortes.

Com s'observa en el mapa, són els pobles de la banda oriental els que posseeixen algunes quarteres d'hort. Normalment estaven situats a la vora d'alguna riera. Els més notables eren Súria, a la vora del Cardener, Artés, a la vora de la Gavarresa, Navarcles, a tocar el Calders i Castellgalí i Monistrol a la vora del Llobregat.

Els pobles de l'altiplà nord-occidental sembla que no utilitzaren aquesta forma d'explotar la terra. Tal vegada no en la forma d'hortes de regadiu reunides a la vora del riu perquè, com veurem més endavant, en aquests pobles els contactes contemplen la possibilitat de reduir a hort una petita porció de la vinya establerta. Es tracta d'horts de secà que no es recullen tan bé als amirallaments.

Al llarg d'aquestes planes hem volgut mostrar sobretot la tendència al monocultiu vitícola en la comarca de Bages als s. XVIII i XIX. Expansió vitícola que probablement té els seus orígens abans d'aquestes centúries i que es basa en l'exportació del vi cap a comarques no productores de Catalunya i complementant això, la fabricació d'aiguardent per exportar cap a Amèrica o d'altres indrets. L'àrea vitícola va créixer contínuament fins a finals del segle XIX, si bé a nivell comarcal tenia una presència desigual. Al Pla de Bages i a la vall del Llobregat, Calders i Gavarresa superava el 65 % de l'àrea conreada, mentre que en els altiplans que rodejaven les valls, sobretot els occidentals la penetració fou molt més lenta. Aques-

ta expansió havia anat en detriment del bosc i l'erm. En els altiplans, en canvi, les terres boscanes i l'erm eren molt més abundants.

Aquesta expansió de la vinya necessità un equilibri intern i extern. A nivell extern la possibilitat d'ésser deficitària en grans i la garantia del subministre de les comarques veïnes, així com les possibilitats d'exportar el vi més enllà de la comarca. A nivell intern, la recerca d'uns sistemes de conreu que no trenquessin l'equilibri ecològic fins el punt de fer impossible la reproducció del sistema, a mesura que terres ermes i bosquines anaven essent posades en conreu.

Aquest equilibri, necessari per la reproducció del propi sistema, era una conseqüència de les relacions d'explotació que establiren entre si les classes socials bagenques i, en darrera instància, el què una d'elles havia imposat a l'altra en funció de la força de cadascuna en l'estructura de classes.

2.2 EL CONREU DE CEREALS

El punt de partida per una aproximació al conreu dels cereals és el dèficit de grans que la comarca patia a conseqüència de l'especialització vitícola:

- a Manresa no arribava per quatre mesos a l'any.
- a Súria per sis mesos..
- a Cardona per tres mesos (55)

A Navarres aquesta situació encara persistia a començaments del segle XX: "... y en l'actualitat se'n cull escassament per una quarta part del consum" (56).

Aquesta manca de gra havia d'originar un fluxe comercial de les comarques bladeres al Bages per subministrar el gra que faltava. Desconeixem els mecanismes que s'utilitzaven, però podia ésser una font de negocis important. La companyia d'Aragó, fundada a Osca el 1777, podria ésser un exemple de societat, l'objectiu de la qual era transportar blat de les zones d'Aragó a Catalunya. I no estranya tampoc trobar els socis de la companyia a dos manresans, Tomàs Ignasi Soler i Josep Sacristà representants de la burgesia manresana, que participaren amb la setena part del capital (10740 ll. 10s. 6d.) (57).

La distribució dels grans generava problemes d'especulació com sembla deduir-se de les Actes de l'Ajuntament de Navarres: "... atès lo abus que comet diàriament de agavallar tot lo gra que portan los traginers en lo present poble, de lo que resulta quels vehins no poden provehirse del necessari per la subsistència de las suas familias y que per precisió han de acudir a segona ma pagantlo a major preu del que los costaria si poguesen comprarlos als mateixos traginers" (58).

Anem però a la producció autòctona. Dos tipus d'empreses agrícoles produïen gra: a/ el mas, un dels trets fonamentals del qual era que dedicava

QUADRE 2.38
Composició de les collites de grans del Mas Botjosa de Sallent

ANYS	SEGCLÓS	FORMENT	MESTALL	ORDI	MILL	ALTRES
1691			(1)		8Q	
1696	28Q 10q	6Q 7q				
1697	12Q 6q (2)					
1698		1Q 6q	12Q			8q d'espelta i civada
1699						32Q 10q de blat
1700	20Q			3Q		
1704	15Q			3Q		
1706	20Q 3q	4Q 1q				9q d'espelta
1708	24Q 6q					
1709						13Q 9q de blat
1710	8Q 11q					
1711			23Q 5q			
1712	14Q					

(1) No es collí blat per ésser un any molt dolent.

(2) Apareix barrejat amb el forment.

una porció de terreny a quintanes en les que sembrava cereal i una altra petita part a boïga i b/ la petita explotació pagesa, en la qual el cereal era un conreu marginal, ja en una petita parcel·la pròpia, ja en els anys anteriors a la plantació d'una vinya, ja com a cereal que plantava entremig dels ceps quan aquests estaven plantats a mitjans clars. El conreu de cereal no solia ésser continuat i eren aquestes petites explotacions que generaven i patien el dèficit de grans. Cal doncs centrar-se sobretot en el mas per l'estudi dels cereals.

Quin tipus de cereal es collia? A partir de sèries de producció discontinües d'algunes heretats es pot detectar el cereal que es collia a les quintanes dels masos.

De 1691 a 1712 tenim la composició de les collites de cereal del Mas de la Botjosa de Sallent, propietat de l'Ajuntament de Manresa (59) (Quadre 2.38).

El blat segolós sembla ésser el predominant en aquests anys (7 anys clarament majoritari sobre 12), seguit del mestall (dos anys) i 2 anys l'anomenat "blat" sense que sapiguem a quin tipus es refereix. El forment és el segon cereal, en cinc anys.

Un quadre similar podem elaborar amb dades de producció de l'heretat de la Riera de Santpedor (60), propietat també de l'Ajuntament de Manresa (Quadre 2.39).

QUADRE 2.39

Composició de les collites de grans de l'heretat de la Riera de Santpedor (1706-1737)

ANY	SEGOLOS	FORMENT	MESTALL	CIVADA	ESPELTA	MILL	ALTRES
1707	19Q 8q			6Q 2q		4Q	
1708							
1709	10Q						
1710	18Q 8q	2Q 6q					3Q 8q (No consten)
1711	8Q	4Q			2Q 2q		
1712	21Q			9q	5Q		
1713-21(1)							
1722			18Q				
1723	15Q			1Q			
1724	1Q 6q					1Q	
1725	18Q			1Q			3Q (Ordi)
1726	20Q			1Q			
1727	4Q 6q						
1728	21Q			1Q			
1729	9Q	1Q 3q					
1730	18Q	4Q					
1731	17Q					1Q	
1732	15Q						4Q (meitadenc)
1733	8Q						
1734	15Q						
1735 (1)							
1736	15Q 6q						
1737			11Q				

(1) En aquest any no hi ha dades.

Si exceptuem 1722 i 1737 en què el mestall és l'únic gra collit, en la resta el blat segolós és el majoritari; alguns anys es cull amb civada i altres amb forment i espelta. El paral·lelisme entre l'heretat de la Riera i la Botjosa és notable.

Observem un altre cas, el Mas Gorrians de St. Feliu Sasserra, propietat de la Seu de Manresa, del que tenim l'evolució de la producció des de 1770 a 1805 (61). Les dades anuals per conreus poden veure's en el quadre 2.40.

El quadre recull una informació molt completa de la producció de grans. De nou destaca que el blat segolós era el cereal d'hivern majoritari i per excel·lència. Solament els tres primers anys, en lloc de segolós es sembra mestall, però després sempre és el segolós.

La resta de cereals i llegums completen el quadre de les collites que es produïen en l'àrea guaret. Destaca la continuïtat dels llegums -si bé no se'ns especifica de quin tipus- i el blat de moro, semblant a la del blat d'hivern; així mateix, la continuïtat de la civada com a gra del gua-

QUADRE 2. 40

Composició de la collita anual del Mas Gorrians de Sant Feliu Sasserra (1770-1805).

ANY	SEGOLOS.	CIVADA	ESPELTA	GRA GROSSER	XEIXA	MESTALL	MILL	FESOLS	LLEGLMS	BLAT DE MORO
1771		2Q 6q			7q	20Q	3Q		4Q 3q	2Q 11q
1772		4Q				17Q 2q			4Q	3Q
1773		5Q	3Q			9Q	5Q 9q		6Q 6q	3Q 9q
1774	22Q	6Q 9q	3Q 6q				3Q 6q		5Q 3q	2Q 7q
1775	31Q 9q	1Q 9q	1Q 6q				8Q	10q	4Q 6q	2Q
1776	25Q 6q	6Q 3q	1Q 5q				1Q	4q	9Q	2Q 3q
1777	35Q	1Q 6q					4Q 9q		10 Q 3q	1Q 3q
1778	24Q 9q			4Q 4q			3Q 9q		4Q 10q	2Q 4q
1779	22Q 8q						8Q 6q		8Q 6q	2Q 9q
1780	23Q 1q		2Q 3q				4Q 6q		5Q 5q	
1781	25Q	1Q							7Q 9q	3Q 1q
1782	16Q	1Q							3Q	1Q 6q
1783	20Q	1Q 2q							2Q 6q	1Q 9q
1784	24Q 1q	1Q							4Q 10q	10Q
1785	13Q 7q	1Q							3Q	8Q
1786	21Q 6q								2Q	9Q 1q
1787	20Q								2Q	7Q 4q
1788	12Q 3q	4q							2Q 1q	8Q
1789	23Q 6q	3q 2p		6q					1Q 11q	7Q 4q
1790	21Q 4q								3Q 7q	5Q 3q
1791	18Q 2q								1Q 6q	6Q 4q
1792	19Q 1q	1Q 6q							3Q	7Q 6q
1793	22Q 2q	1Q							3Q 1q	7Q
1794	20Q 6q	9q							1Q 6q	5Q 8q
1795	17Q 6q	10q							2Q 7q	7Q
1796	18Q 3q								3Q 2q	8Q 5q
1797	18Q 1q								3Q 4q	5Q 6q
1798	16Q 3q								2Q	4Q 6q
1799	19Q 2q	1Q 6q							4Q 6q	7Q
1800	15Q 2q	1Q 3q							4Q	7Q
1801	19Q 7q	1Q 6q							2Q 8q	8Q
1802	16Q 1q	9q								7Q 6q
1803	21Q 5q	1Q 6q							2Q 6q	8Q 9q
1804	20Q 1q	2Q 6q								7Q 5q
1805	23Q 8q	4Q 3q							1Q 6q	7Q 3q

ret, combinat sobretot en els primers anys de la sèrie amb l'espelta i el mill. D'aquest quadre cal deduir-ne doncs, a part del segolós com a cereal important, el conreu permanent del guaret amb llegums i blat de moro, si bé caldria determinar-ne l'extensió.

Per acabar volem aportar el quadre de producció del Mas Noguera a Monistrol de Rajadell també propietat de la Seu de Manresa i en el mateix període de temps 1770-1805. Veure quadre 2.41 (62).

El quadre de producció d'aquest mas presenta similituds i diferències amb el Mas Gorrians. En primer lloc el gra més important és el blat segolós que constitueix la collita fonamental del mas, igual que en tots els exemples exposats fins aquí. Els llegums -fonamentals en la rotació del

Mas Gorrians- pràcticament desapareixen del Mas Noguera, concentrant-se en la dècada 1770-1780, per desaparèixer després i, en canvi, millora la varietat de grans. La causa pot trobar-se en que no es conreen, però una clàusula del contracte de masoveria ho aclareix: quan el masover planti llegums sobre fangada no haurà de pagar parts i, és possible, que així ho fes el masover, en lloc de sobrellaurada que aleshores si que n'havia de

QUADRE 2. 41
Composició de la collita anual del Mas Noguera i Barçay a Monistrol de Rajadell (1770-1805)

ANY	SEGOLOS	FORMENT	ORDI	CIVADA	FESOLS	ESPELTA	FAVES LLEGUMS	PÀMULA	HILL
1770	20Q 6q	1Q 3q	2Q 4q	1Q 6q	2q		1Q		
1771	19Q	10q	2Q	8q		2Q	5q		
1772	20Q 9q	11q	2Q 6q	3Q 4q		9q			
1773	19Q 6q	7q	2Q 1q(3)	1Q 3q					
1774	14Q 3q	1Q 6q	6q	10q		1Q 6q	1Q 3q(1)	1Q	
1775	12Q 6q	3q	1Q	1Q 3q		3q	2q		1q
1776	19Q 3q	1Q 6q	3Q 4q	1Q 6q		2Q 9q	10q (2)		
1777	20Q 3q	2Q 1q	2Q 6q	6q					
1778	13Q 9q	2Q 1q	2q	2Q		5q			
1779	13Q 6q	9q	3q 2q	9q		6q			
1780	14Q 3q	1Q 9q	1Q 6q	2Q		4q	2q		
1781	25Q 1q								
1782	14Q 9q	2Q 6q		3Q 3q					
1783	16Q 8q	2Q		7Q					
1784	15Q 6q	3Q 3q		2Q		1Q			
1785	22Q 7q	2Q		2Q 3q		10q			
1786	16Q 3q	2Q 7q (2)	5q	1Q 7q					
1787	18Q 6q	3Q 3q		2Q		9q			
1788	14Q 6q	2Q	6q			2q			
1789	21Q 3q	3Q 3q	6q	3q		6q			
1790	21Q 7q	5Q 3q	8q 9q	3q					
1791	14Q 11q	3Q 2q	1Q 7q	4q					
1792	11Q 9q	5Q	1Q 10q	1Q		1q			
1793	12Q 6q	5Q 6q		4Q 4q		5Q			
1794	11Q 3q	4Q	1Q (3)	1Q 6q					
1795	20Q	3Q 9q	5q	1Q 11q		5q			
1796	21Q	2Q	3Q 8q(4)	3q		6q			
1797	21Q 3q	7Q	1Q 3q			3q			
1798	10Q 7q	3Q	2Q	2Q 5q					
1799	26Q	6Q 3q	1Q 3q	5Q		6q			
1800	13Q 6q	2Q 8q	5q	1Q 10q		1Q 4q			
1801	18Q	6Q	8q	2Q 2q		6q			
1802	19Q 11q	4Q 1q	3q	3Q 8q		10q			
1803	23Q 9q	6Q	2Q 7q	2Q 6q		8q			
1804	17Q 8q	1Q 6q	8q	2Q 4q		1Q 5q			

(1)- Faves, moreus pesols llegums
(2)- Llegums, guixes
(3)- Ordi, pàmula herp.
(4)- Ordi, pàmula

pagar.

Millora la varietat de grans. El forment apareix cada any i suposa entre el 10 % i el 30 % del que es cull de segolós. Amb la mateixa periodicitat apareix la civada, però amb una proporció un xic menor al forment, l'ordi a continuació i l'espelta a petites quantitats i no tots els anys.

Un darrer estudi sobre la composició de les collites són les dades que aporta el llibre Major de St. Benet (1805-1835), per quadriennis sobre el que s'havia recollit de cada cereal (tant de delmes com de collita pròpia) (63).

El quadre 2.42 recull, doncs, dades d'un marc més ampli que el d'una simple explotació agrària com hem vist fins ara. Estem davant dels cereals més importants i no de la totalitat de conreus. El resum de les collites de St. Benet (64) sols distingeix entre blat -i no especifica quin-, sègol -i no pas segolós- i ordi. Pel que hem vist de totes les explotacions es-

QUADRE 2. 42

Composició dels delmes que recull el Monestir de St. Benet de Bages per quadriennis (1801 - 1835)

ANYS	BLAT	%	SÈGOL	%	ORDI	%	TOTAL
1-III-1801 28-II-1805	521Q 5q	32,9	607Q 5q	38,3	455Q 10q	28,8	1584Q 8q
1-III-1805 28-II-1809	384Q 4q	29,4	532Q 7q	40,7	392Q 3q	29,9	1309Q 8q
1-III-1814 28-II-1818	141Q 1q	16,2	555Q 2q	63,6	176Q 9q	20,2	873Q
1-III-1820 28-II-1824	13Q 6q	0,6	1693Q 4q	80,7	392Q	18,7	2098Q 10q
1-III-1824 28-II-1828	107Q 10q	6,4	1144Q 9q	67,8	436Q 6q	25,8	1689Q 1q
1-III-1828 28-II-1832			2648Q 4q	73,1	975Q 4q	25,9	3623Q 6q

tudiades fins ara se'ns fa difícil creure, per exemple, que el sègol aparegués sol i no pas com a blat segolós, així com el blat genèric creiem que es referia al forment. Si acceptem això, el primer que es constata és el pes del sègol com a cereal més important, seguit de l'ordi i a vegades del forment que presenta notables oscil·lacions.

Però, si el sègol és el primer, cal veure com el percentatge evoluciona en sentit progressiu (del 38,3 % del total al primer quadrienni a 73,1 % en el darrer) i aquest augment de percentatge es realitza a costa del forment que evoluciona del 32,9 %, el 1801-1805 a desaparèixer en el darrer. Pel contrari l'ordi apareix estabilitzat amb uns percentatges que oscil·len del 20 al 30 % del total. Sembla doncs que sègol i forment complementin la seva evolució.

Si retornem al Mas Noguera (Quadre 2.40) serà fàcil observar com el forment -sense desbancar mai al segolós- obté els seus màxims a partir de 1797 i es mantenen fins al final de la sèrie. Coincidència? Tal vegada, però l'empremta dels preus de finals de segle i principis del XIX podia fer augmentar el pes del forment, que anava més car en el mercat (65).

Aquesta anàlisi sobre la producció de grans pot complementar-se també a partir de les existències que disposen alguns particulars i cases de pagès a l'hora de fer l'inventari dels seus béns. En el quadre 2.43 hem re-

QUADRE 2. 43

Cereals i llegums en masos bagencs en el moment de fer l'inventari.

DATA	MAS	CEPEALS I LLEGUMS
8-III-1770	Joan CANADELL pagès d'Artés	3Q 3q blat mestall
9-III-1770	Mas ROCASALBAS St. Martí de Serrahima	23Q mestall/4Q civada/2Q espelta 2Q garrofins/1/2Q de guixes
21-III-1773	Fco. GRANER pagès de Navarcles	4Q segolós/4 Q mestall/4Q d'ordi/4Q de faves
17-II-1790	Mas FONT DE LA SERRA Manresa	14Q de xeixa/alguns quintars de palla
40-II-1790	Mas CÒSTAFEDA Súria	6Q de blat/2Q de faves/10 quintars de palla
18-IV-1820	Mas MASSANA Fals	104Q segolós/20Q de xeixa/100 quintars de palla
31-III-1830	Andreu PONS pagès de Castellgalí	4Q segolós i veces/2Q de moreus
13-IV-1830	Mas BASORA de Fals	40Q mestall/2Q favons/3q llegumet/40 quintars de palla A les quintanes: 23Q de blat mestall i 1Q d'ordi i a la fangada 3Q de faves c llegums.
21-IX-1846	Mas TAPIAS de Viladecavalls	130Q de mestall/60Q de xeixa/40Q d'ordi/30Q de civada/40Q de faves/3Q de guixes/Porció de palla, 2/3 parts de la pallissa
30-I-1850	Mas SOLER de Cabrianes (Sallent)	50Q meitadenc/6Q de xeixa/3Q de blat de moro/1Q de civada 3q favons/3q de fesols
14-II-1850	Joan LLOBET pagès de Guardiola	5Q de segolós/15q de pàmula/2Q de trumfos/12 quintars de palla

collit aquesta informació. Fem constar la data de realització de l'inventari per saber el moment del procés productiu en què es trobava el mas, el propietari i el poble d'on era, així com tots els productes relacionats amb el conreu de cereals.

Aquest recull d'inventaris mostra la diversitat de situacions, derivades en part del període en que cada un d'ells es realitzà (les quintanes podien estar sembrades o no, el gra sobrant venut, etc.) i, en part, de la situació econòmica i social en què es trobava l'inventariat. A grans trets podem observar:

a/ que en la majoria d'exemples està clarament definida la dualitat cereals/llegums i en el cas del Mas Basora concretat amb els conreus a les quintanes.

b/ que entre els cereals conservats són majoritaris en cinc el mestall, en tres el segolós i en un la xeixa (en un altre apareixen per igual el segolós i el mestall, i en el darrer, sols indica "blat"). Val a dir que el predomini de la xeixa apareix precisament a Manresa en un mas en què les seves terres són majoritariament de regadiu. La xeixa apareix, de forma minoritària, en tres altres inventaris, però no suposa mai, més de la cinquena part de la collita i els inventaris són del s. XIX. Podriem suposar un avenç de la xeixa en el s. XIX?. Civada, espelta i ordi apareixen sovint però en quantitats petites, pro-

bablement complementaris de les necessitats de l'explotació pagesa.

c/ L'anàlisi d'aquests inventaris fa prestar més atenció en els mestalls que no havíem tingut a l'estudiar les altres explotacions. Però tant el segolós com el mestall eren barreges de grans.

Sobre la composició, les barreges i les utilitats dels cereals tenim poca informació. Slicher Van Bath planteja que en el s. XVIII el segol era, com a França, el cereal panificable més extès. A la sembra mixta blat/segol ho anomenaven mestall (66). Però ell mateix explica la diversitat de barreges que es diuen aquest nom o similars amb la lògica complicació de la qüestió.

Els avantatges del segol estaven en la resistència al fred -molt superior al blat- que podia garantir millor la collita (67). Terrades en estudiar el Mas Santamaria de Serrateix copsa també la importància del segol i n'explica els avantatges: "el segol es feia servir tant per a pa per al consum humà, com per aliment per al bestiar. Són difícils d'esbrinar les proporcions exactes que es destinaven a aquests usos, però sembla més important per l'època que ens ocupa la quantitat destinada al consum humà. Es sembrava amb xeixa, en una proporció de 100 a 5. El segol en donar força palla, es feia servir de ferratge per a les vaques, els burros i els bèns (...). El segol era el "blat" i s'anomenava així tant si era sol com barrejat. A Santamaria el segol constituïa com a mínim el 50% de les collites. Es pot considerar com la gramínea més útil (palla, pa, pinso...) i sembla també com una de les més resistents. També era el que més es venia" (68).

Serrateix ja no és el Bages, però limita amb el Bages i aquestes possibilitats del segol justificarien potser la seva abundància. Cal destacar que no es tracta de segol sol, sinó de "blat segolós", probablement una barreja com insinua Terrades. Però amb xeixa i la mateixa proporció que indica?. Aquests aspectes no els podem aclarir.

Tampoc ho podem fer amb el mestall. Per Terrades era una barreja de xeixa, ordi i civada i era l'aliment per al bestiar, sobretot el de tir i càrrega com els matxos, mules i burros i amb ell, es fabricava un pa de baixa qualitat (69).

Eva Serra, en estudiar el Vallès en el s. XVII conclou que es produeix una evolució inversa entre Barcelona i el Vallès. Al Vallès cap a finals de segle s'imposen els mestalls al blat, mentre que a Barcelona s'imposa el blat als mestalls i l'ordi a la civada. Ella mateixa ho interpreta com la diferent evolució dels respectius mercats. Al Vallès, l'interès deixaria de centrar-se en blats de qualitat.

tat i llegums per centrar-se en productes comercialitzables (el vi) mentre que en el Barcelonès la pròpia ciutat, exigia grans de qualitat (70). Aquesta tendència sembla plenament desenvolupada en el s. XVIII (71).

La producció de cereals al Bages tenia com objectiu no l'exportació del sobrant cap a terres llunyanes, sinó alimentar al màxim possible de població, primer als habitants del mas, després al mercat local. Calia doncs, trobar un cereal que resistís el fred - a la Catalunya Central glaça sovint-, que fós panificable i al mateix temps produís palla abundant pel bestiar i produís el màxim d'adobs. El cereal que complia aquestes funcions era el sègol i probablement per aquí, podem entendre la seva importància en les explotacions bagenques.

2.2.1. Els rendiments

No tenim el resultat de cap explotació que permeti estudiar els rendiments dels grans en el secà al Bages. Les nostres dades són disperses i algunes procedents de fonts oficials amb les limitacions que això suposa.

A l'Enquesta de Navarcles de 1716, una pregunta demana pels rendiments dels conreus, pels cereals especifica que cada quartera de 1ª qualitat en produeix quatre, la de 2^a, 3 i la de 3^a, 2. No sabem el tipus de grans sembrats i les dades són molt estandaritzades (72).

Al final del període estudiat, a 1859 tenim la Cartilla Evaluatòria de Navarcles, document que es confeccionava per determinar el que havia de pagar cada peça de terra del municipi, per això calia definir que rendia cada conreu durant una dècada. El borrador defineix els següents rendiments (73):

ANY	QUALITAT TERRA		
	1 ^a	2 ^a	3 ^a
1850 Blat i sègol	8	7,5	7
1852	9	8	7
1854	9	8	7
1856	6	5	5
1858	8	7	6
Mitjana	8	7,1	6,4

Però la Cartilla definitiva que feia càlculs genèrics i no especificava anys, donava uns rendiments més baixos. És que en la dècada 1850-1860 els rendiments dels cereals havien estat molt alts? Aquestes eren les da-

des oficials de la Cartilla oficial de Navarcles de 1859 (74):

CONREU		QUALITAT		
		1 ^a	2 ^a	3 ^a
2nd any	Blat	6	5	4
4rt any	"	6	5	4
6è any	"	6	4,5	4
8è any	"	7	5	4
10è any	"	6	5	4
Mitjana		6,2	4,9	4

El 1910 a Navarcles el blat donava 12 per 1 (75). Sols disposem les dades reals de dues evaluacions de dos masos que permeten considerar els rendiments:

a/ el Mas Guberna de Castelltallat. Tenim la relació dels experts del que pot rendir el Mas durant un quinquenni. Els rendiments són els següents:

1 ^a qualitat	10Qx1Q
2 ^a qualitat	6Qx1Q
3 ^a qualitat	4Qx1Q

A les boïgues com es veurà després el rendiment oscil.lava del 15x1 el primer any al 6x1 el cinquè any (76).

b/ Antoni Blaha, propietari i veí de Barcelona, propietari del Monestir de St. Benet, efectuava un càlcul del que li rendia l'heretat perquè sobre aquest càlcul li carreguessin la contribució. Per aquest motiu cal relativitzar les dades:

-18Q de terra produeixen 33Q de gra que equivalen a la tercera part que és el que paga el masover. La producció és de 99Q. Si considerem que sols es sembren 9Q, el rendiment seria de 1'11 per 1 (77).

Les dades sobre rendiments a Catalunya són molt diverses i variades en funció també dels càlculs que es realitzen, els quals solen partir d'una mostra d'observació limitada en la qual l'atzar té un pes molt important. Alguns exemples ho posen de manifest:

segle XVIII

- L'Urgell: blat 1:7; ordi 1:9
- La Noguera: blat 1:3,84; ordi 1:5,36
- Plana de Vic: Blat 1:3,63 (any dolent)
- Sentmenat: similars a la Plana de Vic (78)

Pla de Barcelona s.XVIII

<u>Qualit.</u>	<u>blat</u>	<u>Ordi/civada</u>	<u>Faves</u>
secà 1 ^a	1:8	1:12	1:14
secà 2 ^a	1:6	1:8	1:3
secà 3 ^a	1:4,6	1:5	1:2 (79)

Tàrrega (1763-1773)

-Xeixa	1:5,10
-Ordi	1:6,16
-Mestall	1:4,3
-Sègol	1:2,96

Però el mestall i l'ordi sovint són sembrats al regadiu (80).

Penedès. Can Bruna SXVIII: Els cereals rendien de 4 a 6 per 1 El blat poques vegades passava de 5. Giralt atribueix aquests baixos rendiments a la sembra espessa (81).

Premià 1728

Cereal de secà de 1 ^a qualitat:	7Q/1 mujada (4,23Q/1Q)
Cereal de secà de 2 ^a qualitat:	4,5Q/1 mujada (2,72Q/1Q)
Cereal de secà de 3 ^a qualitat:	3Q/1 mujada (1,81Q/1Q) (82)

Vic 1716 (83)

Terres amassades:

Part sembrada:1 ^a qualitat	5/1
2 ^a qualitat	4/1
3 ^a qualitat	3/1

Part de guaret

faves	1 ^a qualitat 5/1
	2 ^a qualitat 3/1
	3 ^a qualitat 2,5/1

La Segarra (1846-1857): Mitjanes dels comptes d'una casa de paçes (84):

"Escandia	3,2
Centenoso	3,9
Trigo pisano	5,6
Trigo Rojo	5,8
Cebada	8,5 "

Aquests exemples de Catalunya i els que hem aportat del Bages no difereixen gaire. El sostre màxim el trobaríem potser amb el 10x1 de Castellardal, però era a les terres de primera qualitat, les collites normalment estaven per dessota i no creiem tampoc que al llarg del període estudiat canviessin gaire perquè les tècniques de conreu tampoc ho feren (85).

La intensificació dels cereals en l'estructura agrària bagenca es produí sobretot en les boïgues i per un tracte més acurat en els guarets.

2.2.2. Les rotacions de cereals

No tractarem aquí les rotacions que es produïen en els anys de preparació d'una plantada de vinya ja que ho farem més endavant. Ens interessa

sobretot les rotacions de les quintanes de cereals, les àrees que més gra produïen.

Podem afirmar amb tota certesa que a mitjans s. XIX la rotació de conreus que encara predominava a tota la comarca era el sistema biennal. Malgrat el creixement demogràfic notable no tenim cap referència de pas al sistema triennal (86). A 1850 les quintanes del Mas Guberna de Castelltallat eren conreades any per altre. Les del Monestir de St. Benet també (87). I els diferents contractes de masoveries que estudiem en alguna de les seves clàusules es contempla o s'intueix que un any la terra reposa: "que queda obligat lo masover a sembrar cada any la mitat de la quintana y cubrirla de formiguers" (88). La Cartilla evaluatòria de Navarcles de 1859, tant el borrador com el definitiu estableixen clarament una rotació blat/llegums (89).

L'alternància cereal/guaret no era pròpia del Bages, i la trobem a molts altres indrets de Catalunya: en el segle XVII al Barcelonès, al Vallès, Pla-na de Vic, Urgell i Segarra (90), al Pla de Barcelona en el s XVIII (91), a Can Bruna del Penedés (92), a Tàrrrega (93) etc. La fórmula "any per altre" apareix molt sovint a la documentació.

L'any de guaret havia de garantir que la terra refés la capacitat productiva que perdia en l'any productiu. Aquesta garantia no s'obtenia pas deixant la terra en repòs absolut -guaret mort- sinó fent-li un seguit de feines que eren l'autèntica regeneració del terreny. Podem destacar pel Bages les següents:

- plantació de llegums o cereals de primavera
- feines de llaurada i, sobretot, de fangada.
- adob del camp amb fems i formiguers.

a/ La plantació de llegums o cereals de primavera. El 1868 a la Ciutat de Manresa es produéix un avalot que serà conegut popularment com l'Avalot de les Faves. La causa inicial que engegà el motí fou la sentència d'un plet contra els pagesos que es negaven a pagar delme de faves, cebes i alls a la Seu de Manresa. L'inici del plet data de finals de segle XVI (94). A part de l'anàlisi social de la revolta, crida l'atenció precisament, l'intent de cobrar delme d'un conreu segurament nou com eren les faves. És possible doncs que és generalitzés el seu ús al llarg del XVII. Aquesta mateixa expansió la troba Eva Serra a Sentmenat (95).

La utilització de llegums implicava un ús més intensiu de la terra ja que es plantaven en l'any de repòs. El seu avantatge principal consistia

en què enriquien el sòl de nitrògen, precisament el que necessitaven els cereals. Ambdós conreus es complementaven (96).

La importància de llegums també està posada de manifest en les dades de producció del Mas Gorrians (Quadre 2.40 i en el 2.43) en anotar les provisions que constaven en els inventaris. Les Cartilles de Navarcles especifiquen en els seus càlculs de costos que si el primer any es planta cereal, el següent es planta llegums ("habas, habichuelas") com un fenomen plenament consolidat. (97). Més endavant quan s'estudia el vinyar es palpa el pes d'aquests com a conreu de les carenes i els valls.

Els pactes de masoveria expliciten el conreu de llegums i ho relacionen amb una feina agrícola intensificadora que després estudiarem: la fangada.

- " Si es fa la llegum sobre llaurada, l'allegum que es culli pagarà el quart però si és sobre fangada, serà franc de parts" (98)

- " Deu quiscun any fangar en las quintanas de dita heretat l jornal de llaurada de mulas poch mes o menos y sembrara de llegum y pagar les parts" (99).

El Mas Basora de Fals, en el seu inventari es declara que a les quintanes té 23Q de blat mestall, 1Q d'ordi i 3Q de faves o llegums a la fangada (Quadre 2.43).

Sembla doncs que una petita part del guaret es destinava a l'obtenció de llegums (sobretot faves) i una altra porció a algun cereal de primavera.

b/ Feines de llaurada i fangada

Tant Giralt pel Penedès com Garrabou per la Segarra assenyalen que durant l'any de guaret calia fer quatre llaurades: emprimar (a finals de gener), mantornar (a l'abril), tercejat (al juny) i abans de sembrar si la terra estava molt bruta de l'estiu (100). Al Bages no tenim referències sobre aquestes feines, la qual cosa no vol dir que no es fessin. Els contractes de masoveria que podrien descriure-les solen amagar-les sota la frase de "a ús i costum de bon pagès". La feina en canvi, que apareix citada sovint és la fangada i dóna la impressió que era considerada la labor més productiva pel camp però també la més lenta i feixuga. Era feta per l'home i consistia en clavar la palafanga fins el fons, arrancar la terra i girar-la. Barba i Roca deia que "la operación de layar es costosa, pero no puede suplirse ni con el arado, ni con otro instrumento" (101).

La Cartilla de Navarcles quan descriu les feines a fer en els llegums l'any que no es sembrava blat cita emprimer lloc "15 jornales de layar" (102). Ferrand y Dumont criticava la manera com els manresans realitzaven

la fangada "presentan el inconveniente de usar algunos la laya depala, cuando la dureza de sus tierras arcillosas exige la laya de puas, y sobretudo es muy viciosa la practica que la mayor parte siguen de no desmenuzar la tierra que levantan con la laya cada vez que se practica esta operaci3n, resultando de ello una labor muy imperfecta, por la necesidad de haber el operario de demenuzar la tierra removida al concluirse el jornal. Adem3s esta laya puede considerarse defectuosa por ser muy larga de puntas, lo que les obliga a entrarla con gran oblicuidad, pues de otra manera no podrian ni vencer la cohesi3n del terreno que cogeria el instrumento, ni levantar3n sino con gran dificultad la mucha tierra que podr3a tomar. Por otra parte las puntas o el plano del instrumento es recto, lo que les priva de apoyo en la extensi3n del instrumento para separar la tierra y aumenta por lo tanto considerablementel la necesidad de fuerza para vencer la cohesi3n. Usan un mango sin cruzeta estando por lo mismo privados de ejercer el m3ximum posible de fuerza con las manos al clavar el instrumento, y de la seguridad que la cruzeta da cuando se voltea la tierra para que el instrumento no resbale y tienda a girar" (103).

La fangada era una feina dura i per estimular-la els contractes de masoveria acostumaven a deixar franques de parts tot el que es collia fangant, aix3 s'intentava que cada any es fanguessin una part de les quintanes fins arribar un moment que tot est3s fangat. L'exempci3 de parts era gratificaci3 i al mateix temps est3mul perqu3 es realitz3s. Solament en els contractes del Mas Valldeperes hem trobat la menci3 expl3cita a l'obligatorietat de fangar 1 jornal de llaurada cada any i plantar-hi llegums pagant la cinquena part (104).

Llensa de Gelcen explicita que per realitzar una "cava profunda" de 35 a 50 cm de profunditat, un home en terres fortes cavava 12m² en una hora, 18m² en terres mitjanes i 23 m² de terres soltes (105). En una jornada de 10 hores, en les terres m3s f3cils un home cavava 230 m².

La t3cnica de la fangada fou un dels mecanismes d'intensificaci3 de la producci3 en una 3rea on els adobs eren escassos per la dedicaci3 exclusiva a la vinya. Implicava una utilitzaci3 intensiva de la m3 d'obra, per tant aprofitar millor el treball de la unitat familiar pagesa.

c/ Adobar els camps

Van Bath ha assenyalat amplament -3s una de les tesis del seu llibre- la necessitat de l'equilibri entre bestiar i 3rea conreada. El bestiar

produeix els adobs necessaris per mantenir la fertilitat de la terra, però al mateix temps necessita una àrea que produeixi l'alimentació necessària per aquest bestiar (106). L'aparent cercle viciós pot trencar-se de diverses maneres i una d'elles es trobar adobs substituïts de l'adob animal, els fems.

Al Bages s'optà per aquesta darrera fórmula: trobar un adob substituït. Caresmar insinua una devastació dels boscos molt important degut a la plantació de vinyes i a la llenya necessària per fabricar aiguardent. Significava que de bestiar se'n criava una desena part del que és criava abans (107). A Cardona es justificava l'escassetat de bestiar per l'augment de "los plantíos, que producen mas y cuestan menos y tambien concurre a ella, el ser los territorios propios, sin que aya comunes porque los dueños particulares, no dexan llibertad para nada a los demas vecinos" (108).

Més endavant, a partir dels inventaris, podem plasmar aquesta realitat de la segona meitat del XVIII de l'escassetat de ramats de bestiar, sobretot cabres o ovelles que produïssin els fems necessaris per l'heretat. El bestiar familiar es reduïa als animals de tir, algun porc i gallines pel consum familiar.

El Mas Massana de Fals hem vist que tenia 23Q de mestall sembrat a les quintanes. Cal suposar que pel sistema d'un any per altre havia deixat 23Q en repòs. Per adobar amb fems, cada quartera necessitaria 16 cargues de fems segons la Cartilla de Navarres, és a dir, un total de 368 carques de fems i per produir-les -segons la mateixa Cartilla- caldria un ramat de 245 ovelles (109).

La tècnica per adobar els camps fou la utilització de tota mena de fems i la pràctica dels formiguers. Els formiguers consistien en fer garbes de ramatge, brossa, arrels d'herbes, sarments etc. i distribuir-les per igual damunt del terreny. Es cobrien de terra en forma cònica deixant a la part superior. S'encenia la garba i s'hi tirava més terra al damunt. Després s'escampaven per igual la terra cuita i les cendres pel camp (110).

Així doncs, en els contractes de masoveria es sol contemplar l'obligatorietat de femar els camps i de fer formiguers allà on no arribin aquells.

- "Y fent ditas fangadas en lo estiu seguent los formiguers necessaris y aixi mateix en lo demes de las quintanes alla ahont no abastia lo fems segons costum, fent los pilas o fexos en los bosques de ditas heretats sens maltractar ni tallar arbres sino los pins inutilis" (111).

- "Esta obligat Grau a fer per adop de las Quintanas dos mil formiguers cada any y queda a la sua llibertat ferne mes. La brossa pels formiguers la

traura de alli haon sia mes util y menos perjudicial a la heretat" (112).

El mètode dels formiguers implicava dues coses: per un cantó mà d'obra disponible i per l'altre una reserva de bosc d'on poder obtenir la brossa necessària. En aquest sentit el bosc del Mas jugava un paper important, però calia no intensificar excessivament la seva producció si no es volia trencar l'equilibri. Les clàusules sobre la prohibició d'explotar el bosc excepte per satisfer les necessitats de la casa i els formiguers són molt freqüents. La rompuda dels boscos per l'avenç de la vinya tenia una compensació clara dins del sistema: els sarments de la vinya en forma de garbons eren un substitutiu de la brossa dels boscos. Servia per adobar la pròpia vinya com veureu i fer formiguers per les quintanes. En aquest sentit no hi perdia.

Però la forma d'intensificació per excel·lència que utilitzaven els masos amb rendiments, per altra banda molt notables, eren les boïgues.

2.2.3. La pràctica de les boïgues

La pràctica de boïgar no és altra cosa que una forma antiquíssima d'explotació de la terra: conrear-la sense adobar-la fins que s'exhauria, abandonar-la a continuació perquè el pas del temps li fes recuperar la fertilitat (113). Però per fer boïgues indefinidament cal molta extensió de terreny abans de retrobar de nou la terra boïgada al principi. El principal avantatge residia en els alts rendiments que s'obtenien en aquestes terres degut a l'alta fertilitat de les mateixes. L'estructura del mas permetia aquesta pràctica: unes quintanes conreades any per altra i una ampla extensió de bosc del qual es rompia una parcel·la de bosc i es conreava intensament per abandonar-la anys després. I així successivament cada any. Era perfectament factible fer-ho perquè el mas comptava amb terra suficient. Els contractes de masoveria mostren que era molt freqüent aquesta pràctica:

"Item es pactat que las Boygas que lo Collector li deixará en ditas heretats aura de traurerlas alla ahont las señalara lo Collector y no podra traurerlas en part alguna sens sa llicencia y deurar conresar aquellas segons lo estil de dit terme sens arrancar ni maltractar los arbres fruiters que se encontrian en ellas com esporgarlos be, y segons estil del Pla de Bages, aventlos de sembrar sinch anys seguits de las llavors que se estila, y sera convenient" (114).

- Al Mas Junyent de Pinós i al Mas Boixeda de Castelltallat, el col·lector també assenyala on les ha de fer, prèvia llicència seva (115).

- "Deu quiscun any traurer una rompuda o boiga de 1 1/2Q al puesto ahont seli assenyalara en dita heretat" (116). En el contracte de 1817, no s'especifica l'extensió sols se li indicarà on les ha de fer.

- En el Mas Taurons de St. Cugat del Racó, el masover podrà treure de 1 a 1,5 quarteres de boïga a l'any i si en vol treure més haurà d'ésser amb el consentiment de l'amo (117).

- En el Mas Angla, propietat de l'Ajuntament de Manresa trobem una clàusula que indica el final del procés d'una boïga: "Sapia lo arrendatari que lo ultim any se sembrara lo restoble de las boigas que vuy son tretas al temps que se sembrara de gra dega fer y sembrar pinyó a sos gastos" (118). La boïga tornava així a convertir-se en bosc. En canvi, a l'heretat de la riera de Santpedor, tal vegada suficientment conreada, es prohibia explícitament la facultat de restoblar i fer boïgues (119).

El que desconeixem és la rotació que es seguia. Portem aquí la rotació que es feia a les boïgues del Mas Santamaria de Serrateix: "El terreny preparat per al conreu i que abans era bosc s'anomenava boïga al primer any. S'hi sembrava blat candial, xeixa normalment. A vegades, s'hi feia també civada o ordi. Al segon any s'hi feia sobretot, trepadella que deixava les terres com s'hi haguessin estat adobades i, si no, s'hi plantaven patates. blat de moro, guixes, faves, mill o pedrerol. En el segon any la boïga s'anomenava restoble. Al tercer any es llaurava i s'hi sembraven cereals diversos. El "gra grosser" o el sègol eren els preferits. Al quart any s'hi feien llegums o blat de moro i al cinquè o sisè any (boïgot) tornava la trepadella o espelta. Per poder continuar en conreu a partir de llavors, la terra havia de femar-se o, si no, abandonar-la. . . Al cap d'uns anys, el terreny abandonat podia tornar a artigar-se per convertir-lo en boïga" (120). La descripció no sabem fins a quin punt és vàlida pel Baçes però no creiem que s'allunyés molt.

El Mas Goberna de Castelltallat ens confirma la seva pràctica habitual i els alts rendiments que produïen. Els experts que valoraren el rendiment del mas van fer els següents càlculs (121):

- Les artigues (o boïques) s'han fet des de l'any 1829 fins 1850. Consisteixen en 63Q de rompuda que corresponen a 3Q per any, cultivant-se sense interrupció en resulten 15Q de permanents:

3Q primer any	a 15Qx1
3Q segon any	a 12Qx1
3Q tercer any	a 10Qx1
3Q quart any	a 8Qx1
3Q cinquè any	a 6Qx1

Cal destacar d'aquest exemple: 1/ el caràcter permanent i sistemàtic de la boïga. 2/ La durada de cinc anys de la rotació i 3/ els alts rendiments obtinguts. (el que s'obté el darrer any correspon a la segona qualitat de les quintanes del mateix mas).

L'extensió de la vinya a costat del bosc posava en perill el sistema de boïga al limitar l'àrea de rotació. No sabem si podria posar-se en relació aquesta limitació i l'aparició del masover que viu al mas on resideix l'amo i es fa càrrec d'unes determinades terres. La producció de la boïga era substituïda per unes noves quintanes estables i amb els mètodes de conreu tradicional. La vinya podia estendre's aleshores lliurement.

La boïga sols es podia donar en el mas, l'explotació agrària que comptava amb unes extensions de terres bosquines considerables. Els alts rendiments obtinguts sense utilització d'adobs, sols era possible per una utilització intensiva de mà d'obra en la roturació i preparació. Era una tècnica que, com la fançada, rendibilitzava el treball humà disponible a l'explotació.

2.2.4. L'utilitatge agrícola

Una font importantíssima per conèixer l'utilitatge agrícola usat a la comarca i la seva evolució són els inventaris. En ells es relacionen detalladament almenys fins a mitjans de s. XIX tots els béns que posseïa el difunt tant mobles com immobles i, per tant, les eines que utilitzava habitualment. La comparació entre inventaris allunyats, per anar bé de la mateixa família permeten seguir amb cert detall els canvis en l'utilitatge, però això la major part de vegades no és possible i, com a molt, tenim un conjunt d'inventaris heterogenis, dels quals la principal dificultat a l'hora de treballar-los de conjunt estriba en el mètode a seguir per detectar els canvis en l'utilitatge. El Quadre 2.44 pretén sintetitzar, dels inventaris que estudiem, les eines relacionades amb la producció de cereals.

Aquest quadre és realment significatiu. Les eines dels pagesos del s. XVIII no havien canviat en absolut, i tampoc ho havien fet si ho comparem amb l'únic inventari els s. XVII que coneixem (122). L'utilitatge con-

sistia en eines d'ús manual i individuals, generalment de ferro i segons la importància de l'explotació apareixen les arades que a vegades especifica amb "sos quarniments" i a vegades ho destria en relles de ferro i els ore-

Quadre 2.44
Utilitzatge cerealícol a partir d'inventaris pagesos
del Baixes (1)

	Aixades	Magalles	Arpals	Palafanga	Falg	Rellecs de ferro	Sigones	Brellons	Magalls	Aixadós	Paló de lleque	Arades	Argona	Argona	Xapós	Destrals	Rascles	Pasteres	Sorreres	Romanes	Garbells	Balards	Purgadors	Forques	Hamplins	Forcats	Passadors	Parpals	Pales de ventar	OBSERVACIONS	BESTIAR	
Valentí OLIVERES Pages de Navarcles 3- II-1770	2	1														1	1															
Joan CASANOVAS, pages de Santpedor 12- IV-1770	2	2	2	2	2	1										2	2	1													1 matxo	
Mas PUIG DELS ABADALS Castellbell 27-VII-1770	3	3				4	2	2								1															1 mulla 1 porc	
Mas GÈNERES Talamanca 18- IV-1770	2	3				3		1								3	3	1	1	2	1										2 burros	
Joan CANADELL, pages i paraire d'Artés 8-III-1770	3	2		2				1	1	1	1	1	1			2				1	1										1 burro	
Mas ROCASALBAS de Serrahima 5- II-1770	6	5	1	3	4	5		1	1	1		3			1	4	3	1		1		1	1	8	1						1 burro 1 parell de bous	
Francisco GRANER, pages de Navarcles 21-III-1773	2			2				4	2										1				2								2 matxos	
Mas FONT DE LA SERRA Manresa 17- II-1790	2	8	2	8	3	1			3	3	1				2	2	1	2			4	2	6	1	2	1					2 matxos	
Mas COSTAFREDA Súria 10- II-1790	2	2	2	1				2		2		3	2			2	3	2						3							2 matxos	
Josep ARMAN, pages de Manresa 17- I-1790	3	2	1	2				1	1	2						3		1													1 burro	
Valentí TORRAS, pages de Navarcles 3- IX-1798	1			1	3		1									1		1														
Andreu PONS, pages de Castellgalí 31-III-1830	6	1	2	3	1	2						2	2			2	2	1	1	1	2										2 burros 1 pollí	
Mas BASORA de Juncadella 9- IV-1830	2	3		3	5	2		1	1							1	1		1	1	1	1	6								Rodes petites de carro	
Mas MASSANA de Fals 18- IV-1850	2					6	2	3			2					3	1	2		1	2	1	1	2	1	1	1	2			1 trill	2 burros 1 pollí
Mas TAPIAS de Vildecavalls 21- IX-1846	12	6	2	5		6	4	2							10	7	2			5		15	1		2	1					5 forques són de ventar 1 parell de bous	
Mas SOLER de Cebrianes 30- V-1850	4	4	1	3		2	2	2	3	2					2	4	1	1	1	3		2	4	6	2	1	2				1 carro 2 forques són de ventar 1 mulla 1 burro	
Pere BRUNET pages de Guardiola 1- IV-1850	1	2		1				1											1													
Manel SOLER, pages de Manresa 24- I-1850	1		1					1	1						1	1	1															
Joan LLIBET, pages de Guardiola 14- II-1850	3	7				2		3	1							1	2	2	1	2	2		3		1	1					1 trill El forcat és una arada	1 mulla
Josep SOLA, pages de Navarcles 11- IV-1850	1	1		1		1	1											1	1													
Inventaris en què surt l'eina esmentada.	17	17	8	17	5	11	1	3	2	8	2	7	4	2	4	16	11	8	4	8	8	4	4	8	3	5	2	4				15
Mas VILARASAU Sta. Maria d'Olo 1631	3	3		1	4			2	1							3	3	2			4											1 mulla 2 burros

(1) Aquests inventaris es troben seguint el mateix ordre en els notaris següents:

Not. MAS de Santpedor 1770, fols 15-16, 3-II-1770; Not. MAS 1769-1770, fols 64-65, 12-IV-1770; Not. MASRAMON 1770, fols 162-163, 27-VII-1770; Not. MASRAMON 1770, fols 65-68, 18-IV-1770; Not. FERRUSOLA 1770, fols 121-124, 8-III-1770; Not. FERRUSOLA 1770, fols 69-74, 5-II-1770; Not. ABADAL 1773, 21-III-1773; Not. RAURES 1790-1791, fols 66-90, 17-II-1790; Not. RAURES 1790-1791, fols 81-84, 10-II-1790; Not. RAURES 1790-1791, fols 38-41, 17-I-1790; Not. CAMPS 1798, fols 197-198, 3-IX-1798; Not. MANDRES 1830, 31-III-1830; Not. MANDRES 1830, 9-IV-1830; Not. RALLA? 1848-1851, fols 75-78, 18-IV-1850; Not. Fco. de AMAS 1846, fols 533-535, 21-IX-1846; Not. CERAROLS 1850, fols 51-60, 31-I-1850; Not. MAS I COMA 1849-1850, fols 81, 1-IV-1850; Not. MANDRES 1849-1850, fols 19-20, 24-I-1850; Not. MANDRES 1849-1850, fols 41-42, 14-II-1850; Not. MAS I COMA 1849-1850, fols 92-93, 2-IV-1850.

llons. Sembla que l'arada era l'única eina que necessitava ésser tirada pel bestiar. Haurem d'esperar els inventaris de mitjans de s. XIX, per trobar un trill (dues vegades), un carro (una vegada).

Les diferències qualitatives d'una explotació a una altra a nivell d'utilitatge estan en la desaparició de l'arada en les més petites i la reducció de la quantitat d'eines tant dels diferents tipus -el mas en té més unitats- com de les destinades al batre -garbells, porgadors, forques etc.

Si intentéssim definir les eines que caracteritzen l'explotació pagesa podríem fer-ho a partir del mateix quadre i fent una gradació de l'eina que apareix citada més vegades a la que apareix citada sols en la meitat d'inventaris. Donaria el següent resultat:

Pasteres	18	x
Paláfanga	17	x
Magalles	17	x
Aixades	17	x
Destrals	16	x
Magall	12	
Sisenes	11	
Relles de ferro	11	x
Rascles	11	

(La columna de la dreta indica les eines que ja posseïa el pagès de Sta. M^a d'Olió el 1631).

Les eines d'utilització manual són les que apareixen en més inventaris (123); la palafanga, les aixades i les magalles eren les eines fonamentals per realitzar les cavades (124) i fangades, tant en els horts com en els cereals i a les vinyes; les destrals permetien tallar la llenya, esporgar arbres etc. I darrera, una altra eina de cavada: el magall. Les eines directament vinculades amb la producció de la terra, que implicaven un ús manual eren les més abundants i extenses a tots els grups pagesos. Tindrà a veure amb la intensificació via treball manual dels conreus.

Més endarrera, i afectant la meitat dels inventaris, trobem les relles de ferro i els rascles per esterrossar després d'haver llaurat. Coincideix gairebé sempre amb els masos o amb pagesos d'una certa categoria, encara que en els inventaris apareixen separats de les arades i orellons i, a vegades l'expressió "arada amb sos ganiments" es presta a confusió. En general, però les arades estaven a mans dels pagesos del mas. No creiem que s'allunyés molt del que descriu en Garrabou: "Es tractava de l'antiga arada romana, amb millores importants, però que

mantenia l'estructura típica de l'arada del tipus dental, bàsicament de fusta, amb orèllons de ferro i rella triangular, que només trencava la crosta més superficial de la terra, sense donar-li la volta com farà després la de pala" (125). Van Bath anomena a aquest tipus "arada deslitzante" i el troba adaptat al clima sec de la zona mediterrànea. Quan s'utilitza no es vol voltejar la terra, sinó solament trencar la capa superior de la mateixa. Voltejar la terra es realitza cada 10 ó 12 anys amb la fanga (126).

Arada de fusta, relles, orellons de ferro i rascles composaven l'instrumental de llaurar del pagès bagenc fins almenys la segona meitat del segle XIX. I no tots els pagesos -sobretot els de les petites explotacions- en podien tenir.

Per llaurar era fonamental la força de tir. Més endavant farem una anàlisi global del bestiar. Interessa fixar-nos en els resultats dels inventaris. De 20, 15 tenen bestiar de tir -bous, mules i matxos- o de càrrega -burros, pollins- i dels 15, 11 el tenen de tir. Val a dir que s'estableix una relació entre posseir arades/relles/orellons i animals de tir i, d'altra banda, no tenir arada implica o no posseir bestiar o posseir solament burros.

2.2.5. Les feines agrícoles en els cereals

Hem definit les rotacions, els rendiments, el tipus de cereal, els mecanismes d'intensificació (tant dels guarets com de les boïgues), l'utilatge agrícola i ens queda ara una anàlisi de les diferents feines que requerien els cereals i una aproximació a la quantitat de mà d'obra que necessitava cada feina. Comencem per les quintanes sembrades i seguim després pel guaret (127).

A/ L'àrea sembrada.

Les feines fonamentals eren: llaurar, sembrar, escardar, collir i batre.

a/ Llaurar: Hem vist l'utilitat que s'utilitzava més amunt. El bestiar que llaurava eren mules o un parell de bous. Txajanov creu, en l'àrea russa que estudia, que calen 3,27 jornals/Ha per realitzar aquesta feina (128). Van Bath indica que a Suïssa es llaurava 0,36 Ha per dia en el XVII i a Anglaterra un parell de bous 0,4Ha i amb cavalls entre 0,5 i 0,6 Ha. Assenyala també que amb el pas dels dies la capacitat de llaurar disminuïa i de 0,4 Ha es passava a 0,2Ha (129).

Les dades que tenim sobre Catalunya no són molt abundants. A mitjan segle XIX, a Guissona, llaurar 15has amb un parell de bous comportava uns 20 dies de feina. Amb un dia, doncs es llauraven, 0,75Has (130). Es una xifra elevada.

Obviament, la capacitat de llaurar depenia de l'edat dels animals, la seva alimentació, el tipus de terres a llaurar etc. L'ensà de Gelcen va elaborar un quadre que intenta introduir aquestes variables.

"Trabajo medio de labranza conseguido en un dia normal o sea, de sol a sol, con profundidad de rotura de 0,20 m"

Tierras tenaces	2 caballos muy robustos 2 caballos medianos 2 bueyes	45/50 áreas 35/40 áreas 25 áreas
Tierras de consistencia media	2 caballos muy robustos 2 caballos medianos 2 bueyes	55/60 áreas 45/50 áreas 30 áreas
Tierras sueltas	2 caballos muy robustos 2 caballos medianos 2 bueyes	70/75 áreas 55/60 áreas 40 áreas (131)

Si agafem les terres de consistència mitjana i la mula la comparem al cavall mitjà, podem dir que per llaurar una Ha es passaven de 2 a 3 dies. Val a dir, que al Bages i a la resta de Catalunya la unitat de mesura era el jornal de llauradora de bous o de mules, i es calculava com la capacitat de llaurar aquests dos animals durant un dia. Al Bages posteriorment s'establí en 0,4896Ha, tal vegada la superfície que es llaurava. Si fós així calien dos dies per llaurar 1 Ha.

I la Cartilla d'Evaluació de 1859 de Navarles quan descriu les feines a fer per una quartera de blat es diu "un jornal de mulo". Per Ha serien una mica més de tres jornals (132).

b/ Sembrar : A continuació es sembrava. Garrabou descriu per mitjans segle XIX que un sembrador escampava la llavor homogèniament amb la mà; darrera un animal amb arada o rascles colgaven la llavor i per a què

quedés suau i flonja es feien passades amb la curra (133). Barba ja as-senyalava cap a finals del XVIII els avantatges de sembrar en solc, però a mitjans del XIX al Bages tampoc es feia segons les crítiques de Josep Vidal (134).

Ensems la sembra es feia espessa. Aquesta crítica es recollida per Barba i Roca a nivell general i per Josep Vidal pel cas del Bages a la segona meitat del segle XIX (135).

Txajnov atribuïa a la sembra 1,55 jornals/Ha i a Navarcles, úniques dades de les quals disposem, s'especifica 1 jornal d'home per sembrar, és a dir, 3,38 jornals/Ha.

c/ Escardar: La feina es feia pel mes de Març i significava arrancar les males herbes d'entremig dels sembrats. Txajnov considera que supo-sava 4 jornals i a Navarcles, a 1859, es necessitaven segons la Cartilla 3 jornals de dona per Q, equivalents a 10,1 jornals per Ha (136).

d/ Segar: Tots els autors coincideixen en afirmar que era el moment de màxima intensitat de treball, calia segar el cereal en el menys temps possible per disminuir el risc de qualsevol incident metereològic i de la maduració excessiva del sembrat. Segons Garrabou es començava a segar entre les dues i tres de la matinada i no se'n movien fins a posta claror. Començaven per l'ordi que granava més aviat i seguien pel blat, mestalls i sègol. L'eina principal era la falç i la varietat del volant. Acabada la sega les dones encara anaven a espigolar, i collir les espigues que romanien en el camp (137). La dalla com a eina per segar, sembla que no s'utilitzà fins a meitat del segle XIX, si bé, al Penedès hi ha notícies a 1783. Al Bages en canvi era encara totalment desconeguda a mitjans del segle XIX (138).

Per Txajnov, als uezd russos, segar significava 3,91 jornals/Ha. A Norfolk en el s. XVIII, per segar una Ha es necessitaven de 3,5 a 5 homes (139).

L'única dada que coneixem del Bages és la Cartilla de Navarcles de 1859, segons la qual es necessitarien 2 jornals/Q equivalents a 6,76 jornals/Ha.

e/ Batre: El gra segat calia transportar-lo a l'era, estendre'l i començar la tasca de separar el gra de la palla mitjançant diferents ope-racions (140). Aquesta feina ocupava tot el juliol i bona part de l'agost en funció evidentment de l'extensió sembrada.

Per Txajnov batre el gra d'una Ha de conreu suposava 6,73 j.

(1,73 pel transport, 3,27 pel batre i 1,73 pel aventament). Van Bath considerava que la feina de batre suposava el 63,1 % de la feina d'una explotació, però podia fer-se a l'hivern. A Mallorca, en canvi, suposava el 25 % (141).

No sabem quan es tardava al Bages en realitzar aquesta tasca. Òbviament es feia el Juliol i l'Agost, immediatament després de segar. La Cartilla de Navarcles, tal vegada perquè sols considera les despeses de conreu fins a la collita no diu absolutament res, sols menciona unes despeses de transport però no indica els jornals.

B/ L'àrea en guaret.

Les feines que es desenvolupaven a l'àrea de guaret eren les següents: llaurades a l'àrea que reposava, fangada d'una part, plantació i recol·lecció de llegums i adobat dels camps amb fems o bé amb formiguers.

a/ Llaurades: si seguim l'esquema de Garrabou en els guarets es feien quatre llaurades: Emprimar al Gener, Mantornar a l'Abril, Tercejar al Juny i una altra, abans de sembrar, si la terra estava molt bruta de l'estiu. A la Cartilla de Navarcles de 1859, entre les feines del blat hi consta "3 arados en alzar, viñar y terciar" que probablement es referissin a aquestes tasques de preparació (142).

Caldria contar de dos a tres jornals per Ha en cada una d'aquestes llaurades.

b/ Fangades: El temps dedicat a fangar depenia de l'àrea de guaret que es volgués fangar. Hem vist el seu caràcter lent i feixuc però necessari per fertilitzar el sòl.

El Borrador de la Cartilla de Navarcles de 1859, atribueix 15 jornals de fangar per quartera, és a dir 50,7 per Ha. A les quintanes però, sols es fangava una part que no podia ésser molt gran degut a la quantitat de mà d'obra que absorbia. Aquestes dades no estan lluny de les de Llensà de Gelcen: un home podia fer una cavada profunda (35 a 50 cms.) de 12 m²/h en terres fortes i 23 m² en terres toves. Per 10 hores de feina i suposant un rendiment constant, al cap del dia hauria cavat entre 120 m² i 230 m²; per cavar una hectàrea es necessitarien de 43,5 a 83 jornals. Realment no està lluny dels 50,7j./Ha que hem atribuït.

c/ Conreu de llegums: les dades del Borrador de la Cartilla de Navarcles són també les úniques referències: caldrien per Ha 3,38 jornals d'home per

sembrar, 10,1 jornals de dona per arrancar i 6,76 jornals d'home per carvar.

d/ Adobar els camps: Hem plantejat més amunt que els tipus de fems més utilitzats eren els de bestiar i els formiguers. Si continuem amb el Borrador de la Cartilla de Navarcles a 1859, per adobar 1 Q. de terra calien 16 cargues de fems, és a dir 54,1 cargues de fems per Ha (6751,7 Kg.).

Però on no arribaven els fems calia abastar-ho amb formiguers. Es feien a l'estiu i suposaven molta mà d'obra, si bé no podem precisar, per manca de dades, la seva proporció per Ha.

Totes aquestes dades cal pendre-les amb cautela perquè provenen únicament de la Cartilla d'Evaluació de Navarcles. Cal tenir en compte que aquesta era elaborada per definir les despeses que ocasionaven els conreus, les quals es restaven dels possibles ingressos per determinar el líquid imponible dels amirallaments. Així com més altes fossin les despeses menys s'havia de pagar. Per tant, és possible que la Cartilla proporcionés dades per damunt de la realitat.

Cap altre comptabilitat permet estudiar la distribució del treball. Les masoveries de la Seu sols recullen els fruits però no les feines i, a darrera instància, tampoc coneixem l'extensió de les quintanes. Aquestes dades, aportades en aquest apartat, cal considerar-les com una aproximació de les que és arriscat treure conclusions definitives.

2.3 EL CONREU DE LA VINYA I L'ELABORACIÓ DEL VI

Hem pogut destacar en el primer apartat d'aquest capítol com la comarca del Bages, amb totes les matitzacions que calgui introduir, esdevenia l'àrea que més vi produïa de Catalunya i en algunes àrees amb autèntic caràcter de monocultiu. Volem en el present capítol estudiar el sistema de conreu que afectà la vinya, com s'adaptà o modificà equilibradament el sistema de rotació biennal, predominant en els masos, i que ja hem estudiat, les tècniques de conreu que es desenvoluparen (utillatge agrícola, feines agrícoles), els mètodes d'elaboració del vi i finalment, una anàlisi del conreu de la vinya des de l'òptica de la intensitat de treball.

La nostra hipòtesi de partida és que l'expansió vitícola es realitzà a costa de grans esforços de treball (tant en posar en conreu les terres

-a vegades en llocs incomprensibles- com en els jornals necessaris per mantenir productiva la vinya) més que d'avenços tècnics. La nova relació d'explotació que s'establí entre els que controlaven el domini útil de la terra i els que havien d'accedir a la terra, modelà el sistema de conreu per fer possible la màxima explotació: com més treball invertit més volum d'excedent extret. Òbviament la regulació d'aquesta explotació fou per mecanismes jurídics que més endavant analitzarem.

2.3.1 La producció de vi.

No tenim molta informació estadística sobre l'evolució de la producció de vi al Bages. Una sèrie la podem elaborar a partir de les descripcions de cada parròquia fetes el 1780 del Bisbat de Vic, que proporciona les carques de vi que es produïen en cada una d'elles (143). Aquest tipus de dades presenten problemes sobretot perquè no coneixem qui és l'informant. L'altra relació, sens dubte més fiable, és de 1890 i es refereix als pobles del Partit Judicial de Manresa abans de la fil·loxera (144). Aplicarem a l'extensió de vinya de 1860 del quadre 2.2 el rendiment mig de 1890 per copsar com ha evolucionat la producció. De tot això n'ha resultat el quadre 2.45.

El quadre presenta molts problemes. A 1780 les dades són desiguals i baixes. Si fèssim cas del mateix, Calders i St. Salvador de Guardiola serien els municipis amb més producció de vi, mentre que Artés i Manresa queden molt per dessota. Problemes de fonts sens dubte.

Caresmar en el seu Discurso reconeixia que a Manresa "en su territorio de lengua y media de extensión se cogen 50000 cargas de vino" i la resposta a l'interrogatori de Zamora reconeixia la mateixa quantitat (145). A 1890 s'otorgaven 60000 Hl. gairebé la mateixa quantitat. Segons les dades de 1780 Manresa sols produïa 3700 carques. Les dades del Bisbat de Vic són, en aquest cas poc fiables. Pela cadastres coneixem que l'àrea vitícola de Manresa era pràcticament la mateixa des de començaments del segle XVIII.

A Sallent segons Zamora es produïen de 10 a 11 mil carques de vi (146). I segons la descripció del Bisbat de 1780, 4800 carques. La diferència també era notable.

Amb aquestes objeccions, les dades de 1780 serveixen de poc: constatar un nivell més baix de producció que a anys posteriors però, no tant fons com insinuen les dades i que uns pobles ja destacaven sobre els altres constituint l'autèntica zona de vinyar: el Pla de Bages, valls de Calders, Ga-

QUADRE 2.45

Producció de vi en Hl. els anys 1780, 1860 i 1890 al Bages.

POBLE	PRODUCCIO 1780	TOTAL MUNICIPIIS	EXTENSIO VINYA 1860	PRODUCCIO 1860	PRODUCCIO 1890
AGUILAR DE SEGARRA Castellar			128,9	2150,-	8000,-
ARTÉS	3630,-	3630,-	553,4-	9225,7	22500,-
AVINYÓ	1452,-				
Sta. Eugènia de Relat	145,2				
Horta	1161,6	2758,8	1018,9	16995,3	26000,-
BALSARENY	3630,-	3630,-	613,-	10224,8	12000,-
CALDERS	4235,-				
Viladecavalls	2420,-				
Monistrol de Calders	1815,-	8470,-	1176,9	19630,7	15000,-
CALLUS	533,6	533,6	224,4	3743,-	7500,-
CARDONA					
Veínat			588,9	9822,9	
CASTELLADRAL					
Mujal					
St. Cugat del Racó					
Torroella			581,8	9704,4	12000,-
CASTELLBELL I EL VILAR	242,-	242,-	552,5	9215,7	15000,-
CASTELLFOLLIT DEL BOIX	48,4				
Grevausa					
Maians			664,2	11078,9	15000,-
CASTELLGALI	3388,-	3388,-	690,1	11510,9	15000,-
CASTELLNOU DE BAGES	2008,6				
Arçagaçola			265,8	4433,5	16000,-
L'ESTANY					1000,-
FONOLLOSA	1089,-				
Fals	1331,-	2420,-	833,7	13906,1	20000,-
GAIA			218,1	3637,9	4000,-
MANRESA	3630,-				
Viladordis	96,8	3726,8	1513,8	25250,2	60000,-
MARGANELL			302,2	5040,7	2500,-
MOIA	75,-				
Ferrerons					
Rodors			21,7	362,-	900,-
MONISTROL DE MONTSERRAT			295,-	4920,6	10000,-
MURA	1525,8	1525,8	366,-	6104,9	2500,-
NAVARCLES	756,3	756,3	142,-	2368,6	5000,-
RAJADELL	623,2				
Monistrollet	834,9				
Vallformosa			704,1	11744,4	16000,-
ROCAFORT	968,-	968,-	646,4	10782,-	3500,-
SALLENT	5436,5				
Cornet	133,1				
Serraïna	237,2	5806,8	1374,2	22921,7	36000,-
ST. FELIU SASSERRA	169,4	169,4	129,5	2161,7	2500,-
ST. FRUITOS DE BAGES	3630,-				
Olzinelles	193,6				
St. Iscle					
Vall dels horts			797,8	13307,3	25000,-
ST. JOAN DE VILATORRADA	96,8				
Joncadella					
St. Martí de Torroella	544,5		438,2	7309,2	13500,-
ST. MATEU DE BAGES	242,-				
Castelltallat	464,-				
Claret					
Coaner					
Meia			342,-	5704,6	5000,-
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	2449,-				
Seielles	4235,-	6684,-	972,8	16226,3	20000,-
ST. VICENÇ DE CASTELLET			371,9	6203,5	8000,-
Vallhonesta					
STA. MARIA D'OLO	968,-				
La quadra del Solà					
Terrassola					
St. Joan d'oló	353,-		637,7	10636,8	18000,-
SANTPEDOR	2904,-	2904,-	719,5	12001,3	23500,-
SURIA	4356,-	4356,-	343,9	5736,3	12000,-
TALAMANCA	2057,-	2057,-	503,3	8395,-	7500,-

varressa, Llobregat i Cardener.

La columna de 1860 intenta constatar uns nivells més baixos que el punt d'arribada de 1890. Presenta problemes: l'ocultació dels amillaments -sols hi ha el 65,5 % de la comarca amirallada- i l'aplicació d'un rendiment constant a àrees relativament diverses segons reconeix Roig a les seves dades de 1890 (147). Si exceptuem Calders, Marganell, Mura, Rocafort, St. Mateu de Bages i Talamanca, els altres pobles creixen notablement en nombre d'Hectòlitres. Podrien correspondre a àrees de rendiments baixos i la mitjana haver distorsionat el càlcul. L'àrea de vinyar queda en la columna clarament delimitada.

L'única comprovació que podem fer de la columna de 1890, són unes dades de Santpedor de 1881 que otorguen al municipi una producció de 25000 Hl. i Roig n'atribueix 23500 (148). Però, és un poble. La tibada cap amunt és notòria en la producció fins arribar, com ja hem vist, a ésser el partit judicial que més vi produïa i que més hectàrees tenia plantades. Aquesta tendència es produí arreu de Catalunya: de 1873 a 1888 l'àrea plantada augmentà a 100000 Ha., mentre que de 1800 a 1873, sols ho havia fet en 40000 Ha. (149).

El llibre Major de St. Benet de Bages en els seus resums quadriennals permet constatar l'increment de la producció vitícola (delmes i collita pròpia). Aquestes són les dades:

1801-1805	891 c.
1805-1809	1591 c.
1814-1818	1647 c. 24 q.
1818-1824*	1823 c.
1824-1828	2140 c. 31
1828-1832	2900 c.

*(1821-1822 Exclaustració)

Aquestes dades cal pendre-les amb cautela, com cal pendre tota l'administració del Monestir de St. Benet, per la barreja constant d'arrendament de la gestió dels fruits i administració directa. Així doncs, en el període 1801-1805, les cargues corresponen a la collita de les vinyes de l'heretat del Monestir, a 1805-1809 s'hi afegeixen el Mas Carrera i finalment els delmes i no tots els anys. L'augment doncs en la quantitat de vi collit estaria condicionat pel tipus de comptabilitat però, no deixa de mostrar la tibada cap amunt.

El llibre de collites de vi de St. Benet de 1751 a 1835 (150), recull el volum de cada collita d'administració directa. Tres conceptes a vegades

QUADRE 2.46

Producció de vi a St. Benet de Bages. 1751-1835.

ANY	Heretat de St. Benet			Heretat de St. Benet + Mas Carrera			Delmes de St. Benet		
	Cargues	1751-1760 =100	Mitjana mòvil	Cargues	1767-1776 =100	Mitjana mòvil	Cargues	1795-1800 =100	Mitjana mòvil
1751	140	112							
1752	200	160							
1753	113	90,4	108,2						
1754	110	88	103,7						
1755	113	90,4	67,8						
1756	112	69,6	80,5						
1757	101	80,8	90,6						
1758	67	53,6	91,8						
1759	173	138,4	98,1						
1760	121	96,8	92,8						
1761	151	120,8	94,9						
1762	68	54,4	81,9						
1763	80	64	72,2						
1764	92	73,6	59,2						
1765	60	48							
1766	70	56							
1767				245	136				
1768				200	111				
1769				189	104,9	116,4			
1770				190	105,4	108,8			
1771				225	124,9	103,2			
1772				176	97,7	89,5			
1773				150	83,2	88,6			
1774				65	36,1	83,6			
1775				182	101	86,2			
1776				180	99,9	90,7			
1777				200	111	99,6			
1778				190	105,4	90,5			
1779				145	80,5	94,9			
1780				100	55,5	84,9			
1781				220	122,1	89,5			
1782				110	61	90,6			
1783				231	128,2	106,1			
1784				155	86	106,3			
1785				240	133,2	117,4			
1786				222	123,2	121,1			
1787				210	116,5	127,2			
1788				264	146,5	131,1			
1789				210	116,5	130,1			
1790				275	152,6	128,7			
1791				213	118,2	120,1			
1792				198	109,9				
1793				186	103,2				
1794	73	58,4							
1795	80	64					274	94,4	
1796	126	100,8	84,3				372	128,1	
1797	128	102,4					273	94	104,5
1798	120	96					229	78,9	101,1
1799				253	140,4		369	127,1	
1800				287	159,3		225	77,5	
1801	152	121,6							
1802	145	116							
1803	322	257,6	185,8						
1804	272	217,6	204,8						
1805	270	216							
1806	271	216,8		471	261,4				
1807				353	195,9				
1808				410	227,5	199,7			
1809	130	104		262	145,4	172,5	253	87,2	
1810	106	84,8		213	118,2	195,7	197	67,9	
1811				316	175,4	205	101	34,8	61,1
1812	260	208		562	311,9	221,4	100	34,4	52,5
1813				494	274,1	228,9	235	81	
1814				410	227,5	238,4	129	44,4	
1815				280	153,4	223,3			
1816				402	223,1	210,2			
1817				426	236,4	190,8			
1818	201	160,8		376	203,7	207,6			
1819	171	135,8		235	150,4		242	85,4	
1820				431	239,2		219	75,4	
1821									
1822									
1823	233	185,4							
1824				420	233,1		326	112,3	
1825	175	140		289	160,4		277	95,4	
1826				109	60,5	169,5	238	82	100,7
1827				304	168,7	147,5	176	60,6	101,2
1828				405	224,9	138,7	445	153,3	103,1
1829				222	123,2	178,8	333	114,7	121,9
1830				210	116,5	179,9	305	105,1	148,6
1831				470	260,8	168,6	510	175,7	148,6
1832				314	174,3	166,1	564	194,3	149,2
1833				303	168,1		445	153,3	
1834				266	111		342	117,8	

apareixen junts i a vegades separats: el vi collit a l'heretat de St. Benet (terres a tocar el cenobi), el vi collit a l'heretat del Mas Carrera tant pel masover com els parcers i, finalment i a partir de 1795 el que es recull de delme. Alguns anys els conceptes es barregen, d'altres no. Per copsar si s'incrementa la producció, hem elaborat el quadre 2.46.

Per poder comparar les sèries malgrat el seu caràcter fragmentari, hem reduït a base 100 la mitjana dels deu primers anys i en una tercera columna per eliminar les puntes hem elaborat la mitjana mòbil de cinc anys. Les collites de l'heretat de St. Benet, encara que disperses, tenen una dècada d'arrencada a la baixa, per consolidar-se a l'alça en les dades posteriors. La sèrie que acumula Heretat de St. Benet/ Mas Carrera, la més continua comença també a 1760 a la baixa per enfilar-se després fins a índex 200 per acabar a la dècada dels anys 30 del segle XIX, per damunt dels inicis de la corba però per dessota de començaments de segle XIX. La darrera sèrie es refereix als delmes. Aquests patiren la crisi social de finals de segle XVIII i els intents de resistència al seu pagament així com la Guerra de la Independència -baixa clara en aquests anys- però, a partir de 1820, s'inicia una vigorosa recuperació- augment de la producció? augment de l'eficàcia recaptatòria?

No volem pas forçar el quadre per extreure conclusions conjunturals pels problemes ja indicats. Si que, com a conclusió, es pot apuntar que les tres sèries apunten a un augment de la producció vitícola. En línies generals la producció vitícola augmenta al Bages perquè va créixer l'àrea plantada, de forma continuada.

2.3.2 El rendiment de la vinya.

Com hem fet amb el cereal de secà anem de les dades oficials a les dades extretes d'explotacions agrícoles. Unificarem les dades en Hl. per Ha. per poder fer comparacions, malgrat que al Bages s'utilitzava la carga (1 carga = 121,34 l. = 1,2134 Hl.)

L'Enquesta de Navarcles de 1716 atribueix a la vinya els següents rendiments (151):

1 ^a qualitat	4 cargues/jornal	9,83 Hl./Ha.
2 ^a qualitat	3 cargues/jornal	7,37 Hl./Ha.
3 ^a qualitat	2 cargues/jornal	4,91 Hl./Ha.

La següent font oficial també del mateix municipi és el Borrador de la Cartilla de Evaluación de 1859 i la Cartilla definitiva del mateix any (152).

Els rendiments que atribueixen a la vinya són els següents:

<u>-Borrador</u>	1 ^a	2 ^a	3 ^a	
1849	24,6	20,51	16,41	(Hl./Ha.)
1850	24,6	20,51	16,41	
1851	20,51	18,46	14,35	
1852	22,56	20,51	16,41	
1853	20,51	16,41	12,3	
1854	14,35	8,2	6,15	
1855	10,25	8,2	4,10	
1856	12,3	8,2	6,15	
1857	16,41	12,3	8,20	
1858	20,51	16,41	12,3	

Mitjanes	18,66	14,97	11,28	
----------	-------	-------	-------	--

<u>-Cartilla oficial</u>	1 ^a	2 ^a	3 ^a	
1er any	26,66	20,51	16,41	(Hl./Ha.)
2on any	20,51	16,41	12,3	
3er any	28,71	20,51	16,41	
4art any	28,71	20,51	16,41	
5è any	20,51	16,41	12,3	
6è any	12,3	10,25	6,15	
7è any	8,20	8,20	6,15	
8è any	12,3	8,2	8,2	
9è any	12,3	12,3	8,2	
10è any	12,3	12,3	10,25	

Mitjanes	18,25	14,56	11,28	
----------	-------	-------	-------	--

Entre ambdós les diferències són mínimes i al calcular les mitjanes els resultats són idèntics. Si les dades de 1716 són certes -caldría altres dades que ho verificuessin- amb un segle de diferència els rendiments s'haurien doblat.

Anem a dades més reals. Dues fonts ens subministren informació: la plantada del Mas Solei de St. Salvador de Guardiola, que al llarg d'aquest apartat utilitzarem diverses vegades i que permet seguir l'evolució dels rendiments de 1770 a 1805 amb absoluta fiabilitat i el càlcul que a 1850 es feia dels rendiments de l'heretat de St. Benet de Bages (153).

a/ Plantada del Mas Solei de St. Salvador de Guardiola. Es plantaven de 1774 a 1777, 13 jornals de vinya dels quals tenim la producció anual a partir de la qual podem calcular els rendiments (V. quadre 2.47).

Segons aquesta plantada el rendiment es situava en 17,37 Hl./Ha. amb un mínim d'11,10 Hl. i un màxim de 27,17 Hl. Fixem-nos com aquestes dades es troben perfectament entre la primera qualitat que assenyalava la Cartilla de Navarcles.

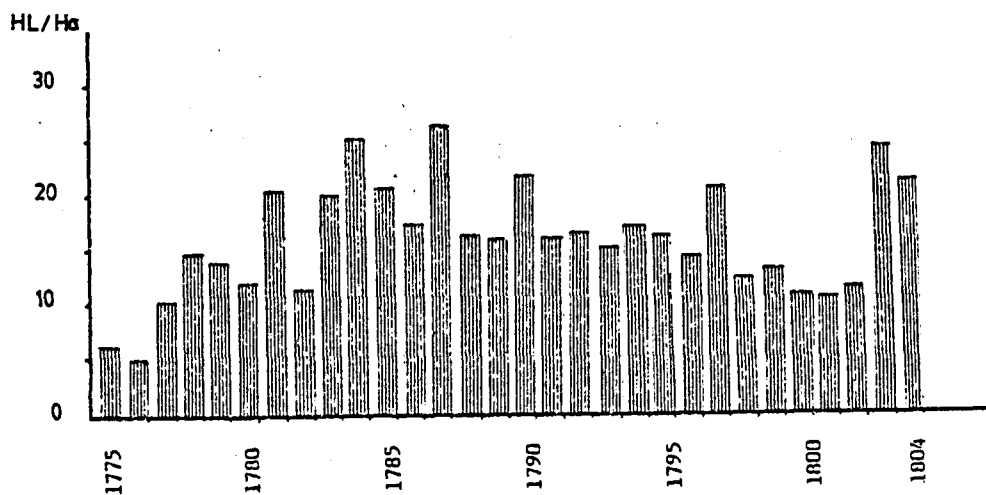
QUADRE 2.47

Rendiment de la plantada de vinyes del Mas Solei de Sant Salvador de Guardiola (1775-1804)

ANY	CARGUES COLLIDES	CARGUES JORNAL	HL COLLITS	HL/ HECTÀREA
1775	34 ...	2,62	41,26	6,48
1776	26,56	2,04	32,23	5,06
1777	56,31	4,33	68,33	10,74
1778	78,5	6,08	95,25	14,97
1779	71,88	5,53	87,22	13,7
1780	68,00	5,23	82,51	12,98
1781	109,25	8,40	132,56	20,83
1782	66,56	5,12	80,76	12,69
1783	106,06	8,16	128,69	20,22
1784	131,44	10,11	159,49	25,06
1785	110,5	8,5	134,08	21,07
1786	97,5	7,5	118,31	18,59
1787	142,5	10,96	172,91	27,17
1788	90,63	6,97	109,97	17,28
1789	89,98	6,91	109,06	17,14
1790	115,94	8,92	140,68	22,10
1791	84,69	6,51	102,76	16,15
1792	88,56	6,81	107,46	16,80
1793	83,19	6,40	100,94	15,86
1794	92,81	7,14	112,62	17,69
1795	84,63	6,51	102,69	16,13
1796	75,13	5,78	91,16	14,32
1797	110,75	8,52	134,38	21,11
1798	68,5	5,27	83,12	13,06
1799	72,69	5,59	88,2	13,86
1800	60,56	4,66	73,48	11,54
1801	58,25	4,48	70,68	11,10
1802	61,88	4,76	75,09	11,8
1803	126,25	9,71	153,19	24,07
1804	114,13	8,78	138,49	21,76

Area plantada= 13 jornals= 6,3647 Ha. n= 27 $\bar{x}$ = 91,14
Mitjana= 7,01 cargues/ jornal 17,37 HL/Ha.

(1) Aquests tres anys no comptem amb les mitjanes perquè eren els anys que començaven a donar fruit les primeres plantades. Fins a 1778 no podem considerar que estaven en plena producció.

El quadre permet observar també quins foren els anys dolents (1801 el pitjor, 1800, 1802, 1782 i 1780) i els més bons (1787 -el millor-, 1784, 1785, 1790, 1797, 1803 i 1804).

b/ L'heretat de St. Benet a 1850. A 1850 es dedicaven 25 Q. a vinya que produïen 32 c. per l'amo, que suposava les 2/5 parts de la collita. En total 80 cargues.

80 cargues/ 25 Q. = 3,2 cargues/ Q.

Significaven 13,12 Hl./ha. més baix que la plantada del Mas Solei. Però, el document notarial havia d'ésser utilitzat per finalitats fiscals i és possible que es rebaixés la producció.

A 1890, Roig Armengol atribuïa pel Partit Judicial de Manresa 16,68 Hl./Ha. amb un mínim de 8 Hl. i un màxim de 26 Hl. El Mas Solei, a la segona meitat del s. XVIII ja rendia això i els mínims i màxims són els que rendien les vinyes de Navarcles.

Comparem aquestes dades amb altres de Catalunya:

-Vallès Occidental, 1716 (154).

1ª Qualitat 16,51

2ª Qualitat 9,9

-Maresme (155).

Premià 1719 - 11 Hl./Ha. 1ª qualitat / 4,9 Hl./Ha. 2ª qualitat (156)

Pineda - 12,7 Hl./Ha.

Mataró 1717 - 17,7 Hl./Ha.

"Mas es de pensar que el rendimiento vinícola del siglo XVIII en esta comarca debía estar entre 20 y 8 Hl./Ha."

-Camp de Tarragona (157)

Cadastre de 1717 - Litoral 8,67 Hl./Ha.

Prelitoral 4,96 Hl./Ha.

Cadastre de 1738 Prelitoral 9,9 Hl./Ha.

-Tàrrrega (158)

Mitjan segle XVIII. Dóna un rendiment compès entre 14,3 i 17,2 Hl./Ha.

-Pla de Barcelona s. XVIII (159)

"Els rendiments per unitat de superfície són d'un mínim de 7,10 Hl./Ha. però la quantitat més freqüent al llarg dels anys es pot considerar que oscil·la entre 14,2 Hl. i 17,04 Hl./Ha."

-Penedès. Can Bruna 1780-1790 (160).

En aquest període el rendiment màxim i mínim es situa en 20,09 Hls. i 10,7 Hl./ha. Considera, però que una vinya jove en plena producció solia

donar una collita de 15 a 16 Hl./Ha.

-El quadre de rendiments de la vinya dels Partits Judicials de la Província de Barcelona era el següent (161):

	<u>Hl./Ha.</u>	<u>Mínim</u>	<u>Màxim</u>
-Arenys	10,52	8	15
-Barcelona	14,37	13	20
-Berga	14,93	11	17
-Granollers	11,53	9	19
-Igualada	15,15	9	24
-Manresa	16,68	8	26
-Mataró	14,25	10	20
-Sabadell	19,87	12	27
-St. Feliu Llobr.	13,8	8	25
-Terrassa	19,27	13	26
-Vic	13,14	11	16
-Vilafrauca	19,03	12	24
-Vilanova	19,89	15	24

Alguns treballs sobre vinyars francesos assenyalen rendiments superior als aquí exposats. Al Llenguadoc abans de la fil.loxera s'obtenien 62 Hl./Ha., rendiments realment excepcionals (162) i a la zona del Saona-Loire, l'enquesta de 1829 assenyalava 19 Hl./Ha., mentre que la de 1866 el situava entre 25 i 30 Hl./Ha. i en algunes ocasions 36 Hl. (163).

Giralt planteja un esquema d'evolució dels rendiments: a principis del s. XVIII oscil.laven entre 4 i 8 Hl./Ha.; a finals de segle assenyalava indicis, sense donar xifres, de superar aquelles xifres; a mitjans s. XIX, s'estimava entre els 5 i 11 Hl./Ha. i en vigílies de la fil.loxera variava entre 10 i 20 Hl./Ha. (164)

Per les dades aportades aquí no podem acceptar aquesta evolució lineal dels rendiments, més aviat ens decantem per creure que, almenys a mitjan s. XVIII, la vinya proporcionava uns rendiments que oscil.laven entre 10 i 20 Hl./Ha. i que es mantindrien, almenys fins abans de la fil.loxera. Les dades de principis del XVIII semblen més baixes però no són el resultat d'investigar explotacions agrícoles, sinó dades oficials obtingudes a partir de cadastres. Caldrà esperar que les investigacions avencin més i clarifiquin el problema.